

**Одељење за историју
Филозофског факултета
Универзитета у Београду**

ТЕМА:

**Суђење надбискупу
Степинцу и
југословенска штампа**

Ментор:
проф. др Мира Радојевић

Студент:
Урош Костић

Београд, мај 2019.

ПРЕДГОВОР

Лик и дело надбискупа, а касније и кардинала Алојзија Степинца су неодвојиви од политике и судбине Католичке цркве у 20. веку.

Он свакако представља једну од најконтроверзнијих личности у целој југословенској историји. Историчари различитих оријентација и данас воде расправе о његовој историјској улози, посебно током Другог светског рата. У историографији у југословенском периоду преовлађивао је став о Степинцу као колаборационисти, клерикалцу и противнику југословенских власти. У новијој српској историографији такође преовлађује негативан став о кардиналу, који се обично терети за сарадњу са немачким и усташким властима, као и за присилно покрштавање српског становништва у Независној Држави Хрватској (НДХ). Један од представника оваквог погледа на кардинала Степинца је свакако историчар Никола Жутић, који се овом темом бавио у неколико својих књига.¹

У Хрватској историографији ова тема изазива пуно различитих гледишта. Историчари углавном левичарске оријентације имају предоминантно критичан став повезујући Степинца са фашизмом, док има и доста новијих историчара који покушавају да оправдају деловање надбискупа Степинца у току Другог светског рата. Један од хрватских историчара који има позитивно виђење Степинца је Јурај Кришто. Он је чак заговарао могућност да Степинац добије одликовање праведника² за шта је тврдио да је осујећено због противљења појединих српских и јеврејских организација. Истини за вољу постоји неколико појединачних случајева у којима је Степинац својим деловањем спасао одређене особе. Једна од њих је била Јеврејка Рут Дајч која је о томе сведочила приликом процеса за Степинчеву беатификацију.

Ово питање не изискује само расправе историчара, већ и верских заједница. Познато је да је пре неколико година окупљена мешовита верска комисија Католичке и Српске православне цркве која би требало да оцени деловање кардинала Степинца током Другог светског рата. То се догађа у склопу иницијативе Католичке цркве да се Степинац прогласи

¹ Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, Београд 2017.

Љубодраг Димић и Никола Жутић, *Алојзије Степинац: Држава, црква, надбискуп*, Београд 2017,

² Титулу праведника је додељивао меморијални центар Јад Вашем из Израела особама за које се докаже да су спасле неку особу јеврејског порекла током Другог светског рата.

за свеца. По том питању у самом Ватикану постоје опречна мишљења. По свему судећи садашњи папа Фрања није присталица овакве иницијативе, што отежава положај оних струја у оквиру хрватске, а и Католичке цркве уопште које су до сада постигле да се Степинац беатификује. Како ће се ствари даље развијати остаје да се види.

Једна од идеја овог рада је да се овој осетљивој теми приђе без предрасуда и да се мало боље осветли ово питање које и данас изазива јаке емоције код великог дела јавности на простору бивше Југославије. Ова тема и данас оптерећује односе православне и католичке цркве али и односе међу новонасталим државама. У раду ће се пропратити живот, сазревање и деловање Алојзија Степинца током врло бурне прве половине двадесетог века које је најтешње повезано са самом историјом Југославије. Посебан осврт у раду ће се дати на само суђење надбискупу Степинцу и наравно писање штампе о том процесу које је важан извор за разумевање раног периода постојања социјалистичке Југославије. Могло би се рећи да је уз суђење Дражи Михаиловићу ово било највеће политичко суђење у земљи. Пуно касније али под другачијим околностима одржано је суђење Андрији Артуковићу али тек 1986. године тако да оно није имало ту врсту политичке актуелности. У раду је поменут и случај суђења бискупу Рожману из Словеније који је осуђен мало пре Степинца али на строжу казну будући да је и оптужница против њега била тежа.

На случају Алојзија Степинца се може посматрати однос Католичке цркве према идеологијама тог времена као што су комунизам, либерализам, фашизам.....

Може се сагледати и какав је био однос нових власти са опозицијом посебно оном из клерикалних редова. На суђењу је пропраћен однос Алојзија Степинца са представницима свих постојећих покрета током Другог светског рата а и иначе.

Лик Алојзија Степинца поред контроверзи носи и дозу мистерије. У овом раду ће се покушати расветлити бар део свега тога.

Будући да је већ речено да је судбина Алојзија Степинца тесно повезана са Католичком црквом требало би мало осветлити њену политику и деловање у 20. веку, али и раније.

УВОД

Током средњег века хришћанска црква је у Европи у савезу са владарима и племством била вероватно најјача друштвена организација. Након велике шизме 1054. и поделе на западну и источну цркву, Католичка црква ће на западу наставити да игра ту улогу као и православна у Византији. Повремено су се дешавали спорадични сукоби појединих моћних владара са црквом око превласти као што је био сукоб између гвелфа и гибелина или сукоб са темпларским витешким редом, али генерално гледано моћ цркве није знатније ослабљена све до периода реформације у Европи почетком 16. века.

Појава протестантизма је за Католичку цркву била највећи изазов још од велике шизме. О томе је писао и сам надбискуп Степинац у својим дневницима.³ Протестантизам је појава која је захватила првенствено северне и северозападне делове Европе. Јављају се лутеранство у Немачкој, англиканство у Енглеској, калвинизам у Швајцарској, презбитаријанизам у Шкотској, хугеноти у Француској...

Верске поделе ће на крају довести до Тридесетогодишњег рата 1618-1648. године. Овај рат, можда дотад највећи у Европи, завршио се Вестфалским миром после кога ће доћи мало мирнији период за Католичку цркву, а и Европу уопште.

Великим делом средњег и новог века једно од главних упоришта Католичке цркве била је француска краљевина. То је један од разлога зашто је Француска револуција толико погодила Католичку цркву. Пре Француске десила се Холандска револуција, која је такође ишла у правцу раздвајања државе и цркве, али она није оставила такве последице као Француска. Након револуције у Француској власт преузима Наполеон, који иако јакобинац у младости, одлучује да се крунише за цара Француза. Папа ће га лично крунисати 1804. године, што је за Наполеона био знак доминације.

Након Наполеонових ратова долази период контрареволуције и такозване Свете алијансе коју су формирале тадашње највеће силе Енглеска, Русија, Пруска, Аустрија и рестаурирана француска монархија. Католичка црква је мало ојачала свој положај.

Међутим, следећи изазов је био процес уједињења Италије, који су предводили револуционари Ђузепе Гарибалди и Ђузепе Манцини. Треба рећи да је Италија пре уједињења била територија разних мањих државица као што су републике Венеција, Ђенова,

³ Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац злочинац или светац*, Београд 1986.

Фиренца, Болоња које током 18. и 19. губе своју самосталност, затим Краљевина Сардинија, аустријски поседи на северу, Напуљска краљевина на југу и, наравно, Папска држава са градом Римом.

Папска држава се свим силама борила против уједињења јер је оно значило њен фактички крај. Ипак, тај процес је био незаустављив и до уједињења је на крају дошло. У одређеним католичким круговима за уједињење Италије одговорност се пребацује на масонски покрет који се и раније оптуживао за разне ствари укључујући и Француску револуцију.⁴

Папа Пије је у револту бацио анатему на цео 19. век као безбожничко доба и тада је утврђен принцип папске непогрешивости. Због тога је дошло до одвајања Старокатоличке цркве. На југословенском простору против ове одлуке побунио се бискуп Јосип Јурај Штросмајер на првом Ватиканском концилу 1869-1870. године. У периоду постојања Југославије бискуп Штросмајер се истицао као позитиван пример и то не само због овог чина противљења папском едикту, већ и због његових пројугословенских ставова и опредељења.

Дакле, могло би се рећи да је велики део 19. века обележен идејама попут социјализма, национализма, либерализма... али исто тако и отпорима овим идејама. Почетак 20. века Католичка црква је дочекала ослабљеног утицаја. Процес буржоаских револуција је у великој мери развластио дотадашњу аристократију укључујући и Католичку цркву, која је и сама имала своје поседе. Њена главна узданица остала је Аустроугарска монархија. Аустроугарска је направила савез са Немачком и Италијом, такозвани савез централних сила. Насупрот њима су била силе Антанте, пре свега Енглеска, Француска и Русија. У овом сукобу Србија и Црна Гора су учествовале на страни сила Антанте. Будућа Словенија, Хрватска и Босна су биле интегрални делови Хабзбуршке монархије, па ће као такви и учествовати у сукобу. У свим овим догађајима имао је учешћа и млади Степинац, о чему ће касније бити више речи.

Након пораза централних сила, нестанка Аустроугарске и револуције у Русији, Католичка црква се нашла поново у незгодној позицији. У то време поред комунизма који је тријумфовао у совјетској Русији, јавља се још једна нова и револуционарна идеологија, а то је фашизам. О односима Католичке цркве и фашизма пуно је писано и анализирано. Треба нагласити да ни фашизам није био хомогени покрет, већ се свуда у Европи појављивао у разним облицима. У једној занимљивој преписци између чувених историчара Француза Франсоа Фиреа и Немца Ернеста Нолтеа, они су заједно константовали две основне струје у европском фашизму. Једна од њих би био фашизам који је баштинила Француска акција

⁴ Масонски покрет је био конспиративна организација која се појавила на прелазу из 17. у 18. век у Енглеској. Због тежње ка друштвеним променама католичка црква га је етикетирала као једног од својих противника.

идеолога Шарла Мораса.⁵ Овај тип фашизма је у себе апсорбовао некадашњу традицију контрареволуционарних мислилаца као што су били Жозеф де Местр и Луј де Бонал. Ови идеолози су за Француску револуцију кривили масоне, протестантизам и уопште нове идеје. Међутим, у односу на њих Шарл Морас уноси и неке нове елементе као што је антисемитизам, који је у Француској још од Драјфусове афере изазивао велике контроверзе. Такође ће унети и јак антикомунистички став. Треба рећи да је сам Шарл Морас био атеиста, али је сматрао да је Католичка црква битна институција за очување Европе. Припадници овог покрета ће у току Другог светског рата бити једни од носилаца колаборације са нацистима у Француској.

Други тип фашизма би био фашизам Бенита Мусолинија, који је успео да дође на власт у Италији.⁶ Њега карактерише култ вође, државе и партије. Такође, он подразумева корпоративну привреду, империјализам, уметнички футуризам... Треба нагласити да овај облик фашизма има много мање конзервативних елеманата у односу на француски. Он је секуларан, ближи републици него монархији. Сам Мусолини је говорио да они не теже повратку друштва на принципе пре 1789. то јест Француске револуције јер је то немогуће. Изворни италијански фашизам није подразумевао антисемитизам, већ је он усвојен накнадно као уступак немачким савезницима.

У оваквој поставци могло би се рећи да је фашизам на Балкану ближи Француској акцији него оном Мусолинијевом. То важи за румунску Гвоздену гарду, усташе, бугарске фашисте, па и Збор Димитрија Љотића, иако је овај покрет негирао припадност фашизму⁷. Широм Европе има пуно различитих примера односа Католичке цркве са фашизмом. Познат је случај кардинала Тисерана као великог противника фашизма. Рексистички покрет у Белгији, који је био под утицајем цркве, ће се током рата поделити по питању окупације. У грађанском рату у Шпанији Католичка црква је отворено подржала диктатора Франциска Франка прогласивши тај рат крсташким. Упркос томе, један део нижег свештенства је подржао републиканску страну у овом рату.

Ствари почињу додатно да се компликују са појавом нацизма. Овај покрет настаје у Немачкој под утицајем фашизма, али уноси многе нове и особите елементе тако да га треба и посматрати у том контексту. Национал-социјализам је покрет базиран на теорији крви и тла. Истиче наводну надмоћ германске расе и наводну опасност од семитске расе, а посебно од Јевреја. Такође проповеда инфериорност Рома, Словена, црнаца и још неких раса. Због свог

⁵ Ернст Нолте и Франсоа Фире, *Непријатељска блискост*, Београд 2006, стр 68 и 76

⁶ *Исто*, стр 69

⁷ Димитрије Љотић, *Ни фашизам, ни нацизам него збор*, Отаџбина број 48, Београд 1935.

уздицања германског наслеђа формиране су организације као што су Тула, Аненербе и Врил⁸. Ово је све у складу са идејом обнове паганског наслеђа у Немачкој, што је још једна од специфичности национал -социјализма. Поново се помињу древна божанства попут Вотана, Тора, Локија... Сам Адолф Хитлер је сматрао да је хришћанство као семитска религија трагично поделило немачки народ на католике и протестанте, што је довело до верских ратова. Чувени официр из Првог светског рата генерал Ерих Лудендорф се залагао за стварање нове религије која ће бити аријевска и чисто немачка.⁹ Било је чак појединаца који су хтели да прогласе Хитлера пророком те нове немачке религије када се буде елиминисало хришћанство. У складу са свим наведеним јасно је да је нацистички покрет био у сукобу са црквом, али га то није спречило да у циљу политичких пројеката прави и са њом нагодбе. Пример тога био је конкордат са Ватиканом. Црква је по том питању имала амбивалентан став који је варирао од случаја до случаја.

Што се тиче Српске православне цркве, треба рећи да је она заузела јак антифашистички курс посебно од доласка на чело патријарха Гаврила Дожића. Ипак, и СПЦ као жива институција није била потпуно монолитна по овом као и по неким другим питањима. Занимљиво је поменути случај владике Николаја Велимировића. Када је влада Милана Стојадиновића одлучила да потпише конкордат са Ватиканом дошло је до сукоба између државе и цркве. У Српској православној цркви је преовладало мишљење да ће тим споразумом Католичка црква бити у повлашћеном положају у односу на друге верске заједнице. У жељу борбе Црква је запретила изопштењем оним посланицима који гласају за конкордат. Након „крваве литије“ и смрти патријарха Варнаве на крају се ипак одустало од усвајања конкордата. Међутим, док је спор трајао и власт је са своје стране критиковала цркву а нарочито оне њене припаднике који су се највише истицали током конкордатске борбе као што су били Доситеј, Платон и владика Николај. И овде би могли поменути гледиште надбискупа Степинца који је записао да су отпор конкордату организовали присталице Богољуба Јевтића и уопште бившег режима, затим СПЦ –а којима је циљ обарање Милана Стојадиновића и принца Павла за коге Степинац каже да су му пријатељи са циљем обнове претходног поретка.¹⁰ Овде би се могао навести и коментар самог папе Пија XI. У свом осврту на одбијање конкордата он је рекао да му је жао што то мора да каже, али да ће ускоро доћи дан када ће многи који су били против конкордата због тога веома

⁸ Као репрезента езотеријске струје у оквиру националсоцијализма можемо поменути необичну појаву рођене Францускиње која је исповедала своју верзију Хиндуизма, узела индијско име Савитри Деви Мухерти и тврдила за Хитлера да је нека врста аватара хинду божанства Вишнуа који је послат да оконча период Кали Југе. Овакви покушаји спајања нацизма са Индијом и уопште далеким истоком нису биле усамљени. Позната је и експедиција на Тибет приликом које су Немци тражили наводне митске претке аријевске расе.

⁹ Црњански о национал-социјализму, Београд 1990, стр 88-90

¹⁰ Николав Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика, 1934-1946*, стр 123

зажалити јер је он био шанса за верску и политичку слогу. У свом осврту он је још критиковао оно што је по његовом мишљењу ускогрудост СПЦ ¹¹. Његове речи звуче као неко злокобно предсказање ако се узме у обзир шта се десило са неким од предводника отпора конкордату. Због свега тога један део цркве је заузео радикални став да цела Стојадиновићева влада треба да поднесе оставке. Овакво мишљење је имао и владика Николај. Ради смиривања ситуације патријарх Гаврило је одлучио да га посети у манастиру у ком је боравио. Том приликом, владика Николај је заплакао и рекао да одустаје од даљег сукоба са влашћу те је криза превазиђена.¹² Што се тиче односа према фашизму, то је једно од питања око ког се доста споре присталице и оспораваоци владике Николаја. Један од детаља који се често помиње је да је између два светска рата владика одликован гвозденим крстом од Адолфа Хитлера, међутим ово је учињено због тога што је он обновио немачко војно гробље из Првог светског рата те овај случај није имао везе са политиком и идеологијом. Међутим, постоје још нека питања која су изазивала контроверзе. У једном свом предавању одржаном на Коларцу владика Николај се позитивно изразио о Хитлеру назвавши га неком врстом пророка нове Немачке и Европе. Треба рећи да је у то време Хитлер добијао подршку са разних страна у Европи, али и изван ње. Касније, после страшних искустава Другог светског рата, концентрационих логора и свега осталог, Николај је повукао овакво своје гледиште. Свој критички став о фашизму и нацизму он ће касније изнети у свом делу „Земља недођија“. Ова прича се одвија у једном логору у ком има људи са разних страна света, а главни актери су управник логора и заробљеник Спаса Спасовић. Њих двојица представљају сучељене погледе на свет и то неопаганско-нацистички и православно-хришћански. Ни то није крај приче о владикином односу према овој теми. Владика Николај је имао добре односе са вођом Југословенског покрета Збор Димитријем Љотићем. Многи чланови Збора су били и чланови владикиног Богомољачког покрета, попут Димитрија Најдановића. Ипак, и поред извесне блискости Николај и Љотић нису увек били на истим странама. Примера ради, 27.марта 1941. Николај је заједно са патријархом Гаврилом био један од важних инспиратора овог догађаја. Тада је упутио позив Љотићу да се и он укључи, што је овај одбио у складу са својим гледиштима. Током рата однос им је био променљив јер је владика одржавао контакт са ривалским четничким покретом па је чак имао један сусрет на ком су учествовали и партизани. Када је завршио у логору Дахау, генерал Милан Недић и Љотић су успели да га извуку на слободу. Након погибије Димитрија Љотића 1945. у Ајдовшчини у Словенији, Николај му је одржао посмртни говор где га је

¹¹ Љубодраг Димић, Никола Жутић, *Алојзије Степинац, Држава, Црква, надбискуп 1934-1946*, Београд 1946, стр 311

¹² *Мемоари патријарха српског Гаврила Дожича*, Београд 1990, стр 142

ожалио као пријатеља. У каснијим данима владика ће покушати да се дистанцира од веза са фашизмом сматрајући га једном од погубних идеологија 20. века.

Када је реч о фашизму у Хрватској, који се огледао у усташком покрету, за њега је најчешће коришћен израз клерофашизам највише због његове повезаности са Католичком црквом. Међутим, наравно да велики број појединаца из Цркве није подржавао усташку политику. Тада су главни људи Католичке цркве били надбискуп Степинац из Загреба и Иван Шарић из Сарајева. О њиховој делатности ће посебно бити речи.

ХРВАТСКИ НАЦИОНАЛНИ ПОКРЕТ

Пошто је већ поменуто да је 19. век између осталог обележен и бујањем националних покрета у Европи, тако је било и на простору Балкана укључујући и данашњу Хрватску. Оно што је карактеристично за овај период је да хрватски национални покрет тражи већа права за Хрвате, али и друге поданике Хабзбуршке монархије. Средињу 19. века обележио је такозвани Илирски покрет. Само име указује на то да се покрет позивао на наводне везе са старим Илирима као староседеоцима Балкана. Овај покрет је уједно био и претеча будућих југословенских покрета јер је позивао на јединство Срба, Хрвата, Бугара... Противници овог покрета називани су мађаронима, чије име имплицира њихову проугарску оријентацију. Припадници овог про-угарског покрета су углавном били из племићких и добростојећих породица. После Илирског покрета на хрватском простору формираће се Хрватска пучка (народна) странка коју је предводио у прво време бискуп Јурај Јосип Штросмајер. О лику и делу Штросмајера и даље су подељена мишљења. Примера ради, чувени историчар хрватског порекла и пројугословенске оријентације Виктор Новак у свом делу „Магнум Кримен“¹³ износи позитиван став о њему. Између осталог бискуп Штросмајер се на Првом ватиканском концилу побунио против едикта о непогрешивости папе што је Виктор посматрао као прогресиван став, даље посматрајући Штросмајера као анти-клерикалца. Такође, Новак је хвалио бискупово пројугословенско опредељење. С друге стране, историчар Василије Крестић износи сумње у искрено југословенско опредељење Штросмајера тврдећи да је оно било само тактичког типа и у склопу хрватских интереса. Вероватно да ће ова тема и у будућности изазивати контроверзе.

Након доминације Хрватске народне странке странке јавља се једна нова политичка организација а то је Хрватска странка права. Ова странка је имала негативно гледиште према већини хрватских суседа. Критиковали су како бечку политику, тако и мађарску. Анте Старчевић је износио и антисрпске ставове, али делови његове странке ће касније подржати југословенску државу са Србима.¹⁴ Занимљиво је поменути да је млади Анте Старчевић припадао Илирском покрету. Његово објашњење је било да се он тада изјашњавао као

¹³ *Magnum Krimen* је иначе једна од најобимнијих књига на тему католичке цркве објављена у СФРЈ

¹⁴ Јосип Хорват, *Странке код Хрвата и њихова идеологија*, Београд 1939, стр 86

Илирац зато што су се углавном Мађарони изјашњавали као Хрвати.¹⁵ Следећа фаза странке у којој ће испољавати радикални национализам биће под вођством Јосипа Франка. У овој фази странка је имала изражене антисрпске ставове, а заговарала је боље односе са аустроугарским властима. Због презимена вође припадници ове странке називани су Франковцима. Они ће бити противници југословенске државе. Од десног крила ове странке биће створен усташки покрет са Анте Павелићем на челу. Овај ће се покрет уклопити у токове тадашњег фашизма у Европи. Једна од главних вертикала овог крила хрватског национализма била је тврдња да је Хрватска предзиђе хришћанске Европе. Сматрано је да је током средњег века Хрватска била чувар границе према „шизматичко-бизантинском истоку“ (*Ante murales hristianitatis*). Касније, после ширења Османске империје Хрватска је била посматрана као гранична област Аустроугарске према исламу. У Другом светском рату усташке власти форсирају тезу о борби против „азијатског комунизма“.¹⁶ Што се тиче покрета отпора, они истичу српски карактер код оба покрета с тим што је партизански покрет оквалификован као Србо-комунистички, а четнички као великосрпски и англофилски. Поред снажног антисрпског става, усташки режим практикује и снажан антисемитизам. Покретима отпора се приписује и веза са Јеврејима и масонима. Оваква оријентација хрватског национализма ће се испољавати и касније. Током распада Југославије деведесетих година прошлог века обновљена је теза о Хрватској као носиоцу европских вредности која се желела одвојити од „балканске заостале југословенске државе“. Поново се пласира идеја о Хрватској као чувару вредности западне цивилизације. Такође су у моду ушле и неке старе теорије завере у мало новијем руху. Као пример овога можемо навести случај хрватског конспиролога Младена Лојкића који у својој књизи „Масони против Хрватске“ пише, између осталог, о кардиналу Степинцу као жртви ционистичко-масонске завере.¹⁷

Када се говори о лику и делу надбискупа, а касније и кардинала Степинца треба имати у виду све ово што је поменуто јер је он одрастао и живео у таквом окружењу. Он је прихватао многе стереотипе и предубеђења актуелна у том времену. Могуће је да је он стварно био у убеђењу да чини исправне ствари и потезе без обзира на то какве су они последице изазивали. Своје ставове је најјасније износио у својим дневницима који су један од важних извора за разумевање Степинчевог случаја. Ту можемо видети и предрасуде које је он гајио према другим верама.

Алојзије Степинац се негативно изражавао о старокатоличкој цркви - „друштво за раставу брачних другова“, затим о православној цркви – „шизматичка“, према исламу који

¹⁵ Алекса Ђилас, *Оспоравана земља*, Београд 1990, стр 47

¹⁶ Алекса Ђилас, *Оспоравана земља*, Београд 1990, стр 161

¹⁷ Младен Лојкић, *Масони против Хрватске*, Загреб 2010, стр 166-169

види као микс паганизма са Старим и Новим заветом, као и о Јудаизму.¹⁸ Међутим, Степинац се чувао од тога да даје директне шовинистичке изјаве јер није хтео да се тиме компромитује. Током међуратног периода је искрено веровао у могућност уније са Православном црквом.⁰ Управо због тог неуспеха ће касније и бити тако разочаран. Да би се разумео надбискуп Степинац и његови ставови треба се упознати са његовим животом.

¹⁸ Иван Цвитковић, *Тко је био Алојзије Степинац*, Сарајево 1986.

ЖИВОТ И АКТИВНОСТИ АЛОЈЗИЈА СТЕПИНЦА

Алојзије Степинац рођен је у загорском селу Брезарићу код Крашића у имућној породици. Његова мајка Барбара је била врло религиозна особа која је на њега оставила велики утицај у животу.¹⁹ Од 1909. до 1916. године похађао је средњу школу. Учесник је Првог светског рата и то на обе стране. Рањен је и заробљен на Италијанском фронту 1918. Након тога ће се придружити добровољцима у југословенској бригади. Као такав он је стигао до Солунског фронта када је овај већ био пробијен. Неко време је провео на Косову и у Јужној Србији. У свом дневнику касније је записао да је тада заволео Србе као народ добронамерних сељака, због тога је посебно жалио сматрајући да Српска православна црква том народу не пружа аутентичну духовност.²⁰ Због свог учешћа у тим догађајима стекао је поверење краља Александра. После рата Степинац безуспешно покушава да студира пољопривреду, па се враћа кући. У том периоду живота се посветио пољопривреди на имању и верио се са Маријом Хорват, али овај брак се неће реализовати због његовог другачијег животног пута. Под утицајем професора Јосипа Лончаревића ће поново покушати са студијама, само овог пута веронауке. У Италији ће се наћи под заштитом језуитског реда. Након повратка у Хрватску био је заменик загребачког надбискупа Бауера, кога ће после смрти и наследити. О овом периоду Степинчевог живота писали су домаћи историчари као што су Милорад Екмечић, Никола Жутић и други. Они су се посебно бавили неким темама које су раније биле слабије истражене као што је постојање Католичке акције која ће званично бити основана 1922. године. Степинац ће бити у Германикуму од 1924. до 1931. године. Он је још за време студија постао члан клерикалног удружења Домагој. Ово удружење је било повезано са такозваним католичким сениоратом. У време појаве Католичке акције између њих је постојало ривалство.²¹ Посредством и самог Степинца ће касније доћи до интеграције ових удружења.

Што се тиче покрета „Орлови“ треба рећи да је он донекле био реакција на сличан покрет који је настао у Чешкој и одатле се проширио и до саме Југославије. Тај покрет су били „Соколи“. То је превасходно био покрет који се бавио телесном културом, али је имао и

¹⁹ Љубодраг Димић и Никола Жутић, *Алојзије Степинац: Држава, црква, надбискуп*, Београд 2017, стр 44-45

²⁰ *Исто*, стр 54

²¹ Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, стр 71

своју идеологију. Идеологија „Сокола“ је била пансловенство, а на простору Краљевине Југославије се манифестује у правцу интегралног југословенства. Осим тога, „Соколи“ су баштинили либералне и демократске традиције које су најчешће биле на линији званичне политике у Краљевини. Као њихов пандан, „Орлови“ су били клерикални и хрватски национални покрет омладине. Након забране овог покрета 1925. године њихову традицију ће наставити „Крижари“. У почетку ће између „Крижара“ и старијег покрета „Домагој“ постојати извесно ривалство, али ће и сам надбискуп Степинац посредовати да се тај проблем превазиђе. Њиховом интеграцијом у оквиру Католичке акције настаје један нов и снажан клерикални покрет у Хрватској. Ова организација је била прикривена и о њеном деловању се мало тога знало. Чак су и иследници на суђењу Степинцу били недовољно обавештени о деловању те организације. На том суђењу Католичка акција је помињана у неколико наврата као на пример у вези једног од њених вођа Бонифација Перовића из „Домагоја“. Треба поменути да се тадашња хрватска верска штампа такође бавила политиком. Занимљива је једна преписка између часописа „Хрватска стража“ и „Хрватска одбрана“. Наиме, „Хрватска одбрана“ је објавила један текст у ком се истиче да је верска припадност Католичкој цркви и уопште верски идентитет оно што је најважније док се наводи да национална припадност нема особиту важност и да је она секундарна у односу на верску. Сматрало се да је важно бити припадник цркве, а не да ли је неко Хрват, Италијан, Пољак или неке друге националности. На овај текст је стигао жесток одговор од стране „Хрватске страже“. У њему се истиче да се национална припадност не треба одвајати од верске. Ту се наглашава да је хрватско национално осећање повезано са верском припадношћу Католичкој цркви и напада се Хрватска одбрана да уноси забуну међу народом због свог писања.²² Ово питање је у историји потезано више пута а заступљено је такође и у оквиру Православне цркве. У Српској православној цркви се феномен национализма у оквиру цркве називао етнофилитизам. Тај концепт је критикован јер се сматрало да он ставља националну испред верске припадности. Што се тиче Католичке цркве у Хрватској, ту је очигледно да је у току Другог светског рата преовладала национална оријентација што наравно не значи да није било и другачијих гледишта.

Иначе овај период је за Југославију био врло турбулентан. Вођа Хрватске сељачке странке био је Стјепан Радић. Он је, иначе, био антиклерикалац и у почетку републиканац, а после је прихватио монархију. Покушавао је да нађе компромис око хрватског питања у Југославији. Након што га је Пуниша Рачић 1928. године убио у скупштини ситуација се заоштрава. Краљ Александар уводи шестојануарску диктатуру 1929. Нови политички курс је интегрално југословенство, што ће имати и своје присталице и противнике. То се могло

²² Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, стр 92

видети и у ривалству између две спортско-културне организације а то су клерикални „Орлови“ и секуларно-југословенски „Соколи“. Степинац је подржавао делатност „Орлова“ као организације за одгој омладине у „здравом духу“. Ова организација ће бити укинута, па ће је наследити „Крижари“. О њима ће се доста говорити везано за Други светски рат.

У Марсељу 1934. године убијен је краљ Александар, а власт у земљи преузима намесништво на челу са кнезом Павлом Карађорђевићем, који владају у име малолетног краља Петра Другог. Премијер ће у овом периоду бити Милан Стојадиновић.

У својим дневницима Алојзије Степинац је писао са уважавањем о Стојадиновићу као и кнезу Павлу. Он их је упозоравао на опасност од комунизма и масонерије, што је било на линији тадашње политике католичке цркве. Посебно је истицао да је Београдски универзитет јако упориште комунизма. Говорио је да би Србија могла бити покатоличена врло брзо само да има довољно мисионара.²³ Међутим, догађаји везани за конкордатску кризу, која је довела до „крваве литије“ и велике кризе у земљи, па на крају конкордат није ни усвојен, почели су да руше Степинчев оптимизам. После обарања владе Цветковића и Мачека 27. марта 1941. Степинац је разочаран изјавио да су Србија и Хрватска два света која се не могу спојити. Упоредио је несрећу шизме са појавом протестантизма.²⁴ Степинац је у свом дневнику отишао корак даље анализирајући ову ситуацију па је тако 5. априла записао да су протест у Београду заједно покренули – Слободни зидари (масони), Српска православна црква, Жидовске организације, Соколи и комунисти.²⁵ Овде би се могло додати још нешто. Наиме ако се проанализирају ова два догађаја, то јест крвава литија и мартовске демонстрације видеће се њихова узајамна повезаност. У време конкордатске борбе у православној цркви су се највише бунили Николај Велимировић, Иринеј Ђорђевић, будући патријарх Гаврило Дожић... Исти ови људи су били једни од покретача пуча 27. марта. Патријарх Гаврило у свом дневнику каже да је 27. марта дошло до акумулације незадовољства владавином кнеза Павла које почиње још од конкордатске борбе.²⁶ Оно што такође повезује све ове актере је да су углавном важили за англофиле²⁷. Везе између Англиканске и Православне цркве су заиста биле развијене између два светска рата. Везе су биле базиране између осталог и на обостраној дистанци према католичкој цркви. Чак је било идеја да дође до извесне интеграције између ове две цркве²⁸. Везе почињу у време Првог светског рата када је владика Николај тамо боравио сакупљајући помоћ за Србију. Тада му је

²³ Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац злочинац или светац*, Београд 1986, стр 46 и 47

²⁴ Исто, стр 51

²⁵ Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934.-1946.* Београд 2017, стр 156

²⁶ *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1991, стр 250

²⁷ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве, 3. том*, Београд 1991, стр 40-41

²⁸ Радмила Радић, *Вером против вере*, Београд 1995, стр 40-41

Англиканска црква уступила своје објекте за верску службу. Заузврат Православна црква је Англиканској уступила зграду патријаршије за одређене прилике. Пре петнаестак година десио се мали инцидент када је група припадника једне клеро-националне организације покушала да спречи Англиканце да уђу у патријаршију за Божић. У пропаганди усташког покрета ће се често потезати везе православне цркве са Енглеском. Једна од тих пропагандних објава је била посвећена патријарху Гаврилу Дожићу – „Енглески агент на трону Светог Саве“! Оно што је карактеристично је да оваква пропаганда није била везана само за усташе већ и Љотићевце. У својим иступима Димитрије Љотић је често оптуживао људе из Православне цркве да се налазе под англоамеричком пропагандом мислећи вероватно на везе са избегличком владом у Лондону. Други Љотићевци су цркву оптуживали да је под комунистичким утицајем зато што није хтела да им да подршку у борби против партизана и равногораца. Посебно су били оштри у иступима Димитрије Најдановић и Мирослав Спалајковић.²⁹

После ових догађаја дошло је до рата у коме су Силе осовине покориле Југославију. Усташки главешина Славко Кватерник је 10. априла прогласио НДХ. Иначе, треба поменути да су Немци пре усташа прво понудили Влатку Мачеку да успостави колаборационистички режим, али је он одбио. Ипак, Мачек је позвао народ да прихвати успостављени режим. Управо на то се касније позивао и сам Степинац тврдећи да је за њега Мачек био вођа хрватског народа и када је он прихватио нове власти Степинац их је уважио као легитимне. У част нових власти у цркви је служен „Та Деум“. Степинац је то одобрио иако није сам вршио службу. Степинац је поверовао да ће нове власти оснажити утицај Католичке цркве у друштву. У том смислу он је хвалио њихове одлуке против порнографије, абортуса и атеизма, као и подршку католичким удружењима. Међутим, најпроблематичнији аспект ових односа је био став о положају других народности првенствено Срба, Јевреја и Рома. О томе ће се на суђењу Степинцу водити велике полемике. С тим је у вези и процес верског преобраћења у Хрватској. Ова питања и данас изазивају озбиљне расправе међу историчарима. Браниоци Степинца истичу да је он спасао поједине Србе и Јевреје управо превођењем у католичанство. Међутим, усташки режим није аутоматски прихватао сваког преобраћеника, па су се дешавали случајеви убијања Срба, Јевреја и Рома и након покрштавања. Нажалост и један број свештеника је узимао учешћа у оваквим активностима. Најекстремнији је случај Мирослава Мајсторовића „Фра Сатане“, који је био једно време управник логора Јасеновац. Степинац се о таквим случајевима углавном није изјашњавао. Додуше, било је случајева када је говорио критички о нацистима и усташама као што је онај када му је погинуо брат.

²⁹ Исто, стр 58-59

Постоји тенденција да се прикаже како је Степинац био противник и комунистичког, али и фашистичког режима. Међутим, ако се упореди његово држање и понашање видеће се да ту постоје битне разлике. Степинац јесте понекад имао неку критику на усташе или Немце, али генерално се није активно бунио против тог режима. За разлику од тога његов однос према социјалистичкој Југославији и њеној власти је био отворено супротстављање и по цену хапшења и затвора. Сам Степинац је у току рата писао шта ће се десити уколико у рату победе партизани, а шта ако победе четници. У оба случаја је предвидео пропаст Хрватске. Чак је наводио четничку опцију као још гору по Хрватску. С друге стране, посебно пред крај рата долази до покушаја приближавања разних антикомунистичких формација. Познато је и писмо генерала Драгољуба Михаиловића надбискупу Степинцу. На свом суђењу Михаиловић је довео у сумњу садржај овог писма у коме наводно позива Степинца на заједничку борбу против комунизма.³⁰ То не би био усамљен случај чак и ако је истинит. Познато је да су поједине четничке војводе попут Уроша Дреновића и Радивоја Керовића сарађивале чак и са усташким властима... Неки од четничких одреда су паралелно са тим починили злочине над муслиманским становништвом,³¹ Јездимир Дангић, с друге стране, такође је водио политику на своју руку и борио се у источној Босни против партизана, али упркос томе што су га Италијани и Немци на једном састанку убеђивали да заједно са усташама крене у борбу против партизана, он на то није пристао. Због тога је ухапшен и спроведен у логор у Пољској. Тамо је успео да побегне и придружи се пољском покрету отпора. Касније су га заробили Руси и спроведен је у Југославију на суђење, где је и осуђен на смрт стрељањем.

Занимљиво је поменути у оквиру анализе верске политике усташког режима један покушај да се она прикаже у другачијем светлу. Да би показали да њихова политика није усмерена против православља уопште већ против Српске православне цркве, коју су сматрали империјалистичком, донета је одлука да се формира такозвана Хрватска православна црква. За овај пројекат ангажован је један старији припадник Руске заграничне цркве Гермоген Максимов. Тада је на челу Руске заграничне цркве био митрополит Атанасије. Функцију патријарха српског обављао је митрополит Јосиф из Скопља будући да је патријарх Гаврило био у интернацији. Генерални, став српске цркве је био да се Хрватска православна црква не признаје као важећа. Ипак нису сви делили такво мишљење. Појединци из Руске заграничне цркве су сматрали да то може довести до бољег положаја православца у НДХ. Немачки велепосланик у НДХ Зигфрид Каше је такође подржао

³⁰ Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом, Београд 1946. стр 97, 291.

³¹ Јован Марјановић, Народнослободилачки рат и револуција у Југославији, Београд 1956, стр 64

Гермогена и ХПЦ.³² Међутим, Руска загранична црква је била под утицајем Српске православне цркве и због тога је митрополит Атанасије искључио Гермогена из њених редова иако можда и није потпуно подржавао такву меру. Свештеници који су подржавали партизански покрет у западним крајевима бивше Југославије су Гермогена прогласили издајником. С друге стране, поједине четничке вође су из тактичких разлога признале ХПЦ. По сведочењима немачког официра Феликса Бенцлера и Димитрије Љотић је био наклоњен оваквом решењу питања православне цркве у Хрватској.³³ Ипак, већински став је био против њеног оснивања. Гермоген Максимов је ступио на позицију 7. јуна 1942. године. Установљен је термин гркоисточна вера. Гермогена ће стрељати партизанске власти после Другог светског рата управо због колаборације.

Важан чинилац за разумевање ситуације у НДХ, а и понашања надбискупа Степинца је и однос са Ватиканом. У време Папе Пија X тадашња краљевина Србија је са Ватиканом склопила конкордат. Он се односио како на питање католичке цркве у Србији тако и на положај Срба у Хабзбуршкој монархији. После тога је следио Први светски рат у ком је Католичка црква подржавала Аустроугарску и Италију као две католичке земље чак и када су биле на супротним странама. После нестанка Аустроугарске црква ће се највише ослањати на Италију те тако и склопити посебан споразум са Мусолинијем. У време папе Бенедикта XV дошло је до признања Краљевине Југославије. Током периода папе Пија X односи Југославије и Ватикана су обележени тадашњим приликама у свету. Папа Пије XII је био папа из времена Другог светског рата. О њему у званичној историји нису усаглашена мишљења врло слично као и у случају самог Степинца. Неки сматрају да је дубоко зашао колаборацију са фашизмом а други да је покушавао да мало ублажи тадашње мрачно доба у Европи. У Ватикану постоје наговештаји да ће се отворити архиве из тог периода које би осветлиле тему.

Као представник Свете столице у Загреб је послат опат Марконе, који ће имати добре односе са хрватским властима. Структуре у Ватикану су се ипак двоумиле око признања НДХ. Нису желеле да се директно сврстају на неку од зараћених страна. Треба рећи да су оне одржавале односе и са избегличком владом из Лондона која је повремено протестовала због понашања усташких власти. Из Ватикана су поручивали да ће признати НДХ онда када је призна довољан број неутралних држава.

Све време током окупације надбискуп Степинац је покушавао да избегава тему везану за усташко деловање и злочине. Он је изражавао похвале властима, али због других разлога.

³² Богдан Кризман, *НДХ између Хитлера и Мусолинија*, стр 167

³³ Александар Стојановић, *Оснивање Хрватске православне цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у окупираној Југославији*, стр 48

Већ је поменуто да је подржавао борбу против порнографије, абортуса, затим величање култа породице, здравог села...

У односима Хрватске и Ватикана важну улогу је играо легат опат Марконе. Често је поређена његова улога са средњовековним опатом Гебизоном који је крунисао краља Звонимира.³⁴ Генерално гледано НДХ је у својој спољној политици пуно полагала на добре односе са Ватиканом. Осим тога, у раној фази она је била понајвише везана за Италију, па ће јој због таквог односа предати највећи део Далмације. Касније је почела све више да се приближава Немачкој будући да је посебно у посланику Зигфрид Кашеу нашла великог савезника за своју делатност. Овде се може поменути и то да је у Хрватској постојала Национал-социјалистичка партија потпуно на позицијама као и њен немачки пандан. Они су за свог вођу истицали Хитлера и сматрали да је НДХ превише везана за Италију и да има пуно реакционарних елемената у свом програму. Овај покрет предводио је Славко Говедић, али они нису оставили дубљег трага на хрватској политичкој сцени.³⁵ Пандан оваквој организацији је постојао и у Србији само као још маргиналнија појава. То је био покрет Страхине Јанића који је у потпуности глорификовао Трећи рајх и саму окупацију Југославије. Страхина Јанић је чак покушао да окупи стотинак добровољаца за источни или северноафрички фронт али безуспешно. Припадници ове скупине су себе називали српски гестапо. Овај покрет ће на крају бити распуштен. Што се тиче усташа њихов клеро-фашизам је укључивао све више елемената нацизма посебно у односу на расно питање. Да би се дистанцирали од словенства у НДХ је створена теорија о наводном иранском пореклу Хрвата, а после тога и готском. Занимљиво је поменути да је управо то послужило као мотив за стварање чувене партизанске песме - „Готи нисмо“, у којој се одбацују ове усташке теорије.

Алојзије Степинац је избегавао да говори о мрачнијим аспектима фашистичке НДХ, као што је и речено, већ је покушавао да се осврне на такозвану општу слику. У том смислу он је имао неколико обраћања јавности у којима одаје респект према новим властима са надом да ће и црква учествовати у новим друштвеним реформама.

На једном округлом столу историчара у Београду који је одржан у Руском удружењу, један од учесника Вељко Ђурић Мишина је правио поређење Степинца са митрополитом Јосифом. У оваквом поређењу је видљиво да је српска црква била у немилости код окупационих власти, па је патријарх Гаврило Дожих утамничен и у то време га је замењивао поменути Јосиф. Мали је број свештеника у Србији давао директну подршку Недићевој влади, али исто тако већина вишег свештенства је избегавала да се уопште меша у грађански рат у Србији сем уопштених позива на смиривање ситуације. Што се тиче нижег свештенства

³⁴ Сима Симић, *Ватикан против Југославије*, Београд 1990. стр 70

³⁵ Богдан Кризман, *НДХ између Хитлера и Мусолинија*, Загреб 1986. стр 321

ту је већ ствар мало другачија. Било је симпатизера партизана, четника, али и љотићеваца. У партизанским редовима се посебно истицао поп Влада Зечевић.

С друге стране међу исламским свештенством је такође било разлика. Један део њих био је окупљен око друштва „Млади муслимани“ чији је вођа био Касим Добрача. Током Другог светског рата исламски колаборационисти углавном су припадали такозваном „Зеленом кадру“. Треба рећи да се у току рата појавило неколико резолуција и протеста од стране муслиманских представника због злочина које су усташе починиле над Србима. Оне су се појавиле у Приједору, Сарајеву, Мостару и Бањалуци док су у Бијељини и Тузли донете поводом страдања Муслимана од стране четника³⁶. Што се тиче оружаних формација, познато је да је муслимана било у усташким редовима, а нешто касније формирају се и формације које нису под хрватском командом. Примери за ово били би муслиманска милиција и СС „Ханџар дивизија“ под директном немачком командом. Осим овога, муслимани су били заступљени и у партизанском и четничком покрету.

Надбискуп Степинац је суђен из неколико разлога што је већ поменуто. То су пре свега питање односа са усташким и немачким властима. Затим, ту је питање покрштавања Срба, Јевреја и осталих. Међутим, у Хрватској данас велики број историчара тврди да је главни разлог за његово суђење било то што је одбио предлог нових власти да Хрватску католичку цркву одвоји од Ватикана. О овоме је говорио и сам тужилац Јаков Блажевић у свом интервјуу часопису „Полет“.³⁷ Подсећања ради, треба рећи да је његово суђење почело у време захуктавања Хладног рата између социјалистичког и либерално-капиталистичког блока, те се ово неминовно одразило и на само суђење. Католичка црква је желела да представи Степинца као жртву комунистичког система. Пре Степинца такође суђен је и словеначки бискуп Рожман због сличних разлога. Такође паралелно са њиховим суђењима суђени су и генерал Дража Михаиловић и командант словеначке Беле гарде Лео Рупник. Генерална тенденција нових власти је била да се не прави велика разлика између оних којима се судило јер су сви они били оцењени као колаборационисти и мање-више злочинци. Тако су рецимо са генералом Михаиловићем заједно, суђени на пример Велибор Јонић министар просвете у влади Милана Недића, љотићевски командант Српског добровољачког корпуса Коста Мушицки, Драги Јовановић као шеф специјалне полиције у Београду током окупације и још читав низ појединаца који су припадали прилично хетерогеним покретима. Требало би рећи да је овај вид изједначавања својих противника увелико практиковала и супротна зараћена страна. У пропаганди усташког покрета али и у клерофашистичкој пропаганди уопште у Хрватској могло би се рећи да су као главни противници означавани – Српски

³⁶ Радмила Радић, *Вером против вере*, Београд 1995. стр 83

³⁷ Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац злочинац или светац*, Београд 1986, стр 13

народ и СПЦ, затим бољшевизам и комунистичка Русија, Англоамерички поредак и плутократија, Јевреји заједно са масонима који су третирани више као метафизички појам. У таквим поставкама се противници представљају као истовремени носиоци више поменутих оријентација. На пример четнички покрет је етикетиран и као великосрпски а и као англофилски и масонски. Партизани су у пропаганди били често експоненти пансловенске и бољшевичке Москве или пак србо-комунисти. Често се говори о четничко-партизанским бандама. Јевреји су оптуживани за везу са свим поменутих непријатељима НДХ-а. Ово је само мали приказ иначе богате пропагандне машинерије.

Заједно са надбискупом Степинцем је суђено читавом низу свештеника укључујући Ериха Лисака, вођу Крижара, и члановима његове организације. У овом раду ће се дати посебан осврт на писање тадашње штампе, конкретно листова *Политика* и *Борба* о овом суђењу. Ови листови су врло репрезентативни будући да су они на неки начин представљали званични став нових власти комунистичке Југославије.

Бранимир Станојевић је 1985. објавио књигу под насловом „Алозије Степинац злочинац или светац“. У тој књизи је дат цео приказ суђења надбискупу Степинцу са оригиналним стенограмима. У уводу је описан живот и дело Степинца и његов идејни развој. Такође се анализира актуелна политичка ситуација у свету у контексту последње фазе хладноратовски подељеног света. Аутор помало пророчки предвиђа могућност сукоба у скорој будућности у тадашњој Југославији. Анализира обновљено интересовање за кардинала Степинца у Католичкој цркви и у хрватској јавности. Што се тиче међународног контекста, познато је да је тадашњи папа Војтила то јест Јован Павле II био активни судеоник међународне политике те да је заједно са америчким председником Роналдом Реганом и британском премијерком Маргарет Тачер допринео рушењу Берлинског зида и паду источно-совјетског блока.

У то време је потезање питања кардинала Степинца било још табу тема, али су се ствари брзо мењале. Већ је говорено о оријентацији Католичке цркве кроз историју, њени противници су се мењали од „православно-шизматичке“ Византије преко „протестантско-масонског света“, како је називан, па све до комунизма у 20. веку. Треба поменути случај појаве „теологије ослобођења“, који се појавио у Латинској Америци осамдесетих година прошлог века. То је био покушај спајања хришћанске вере са социјалистичким учењем. Латинска Америка је била повољно тло за такав спој због католичке традиције, а и великог броја сиромашног становништва које је гравитирало социјализму. Међутим, као и у Шпанском грађанском рату, када је део нижег свештенства био уз републиканске снаге, врх цркве је одбацио овакво учење и тај покрет ће доживети историјски пораз. У Католичкој цркви није било дилеме да се у Хладном рату сврста на страну западних савезника и поред

свих разлика из прошлости. Додуше, Католичка црква је практиковала извесне хуманитарне акције да би показала да и она брине о сиромашнима, те да то није одлика само једне политичке опције. Пример за то је била мајка Тереза, која је деловала у Индији и убрзо постала једна од најпопуларнијих личности у цркви.

Било је још пуно покушаја спајања социјализма са хришћанством. Након Руске револуције део цркве који је остао у СССР је нашао модел за сарадњу са новим властима. Иако се за идеју социјализма често везивао секуларизам или атеизам, то није била једина струја у оквиру овог покрета. Примера ради, један од представника постсредњовековног утопијског социјализма је био Томас Мор, који је у свом делу „Утопија“ изнео како он замишља будући идеални свет као неку врсту социјализма у складу са хришћанским начелима. Мор је, иначе, због свог одбијања политике краља Хенрија за отцепљење од Католичке цркве завршио на гиљотини. Чувени руски филозоф Николај Берђајев је у свом делу „Извори и смисао руског комунизма“ објаснио све сличности између комунизма и православног хришћанства и тиме и објашњавао успех револуције баш у Русији. У комунизму се идеја остварења рајског царства преноси на земаљски план. Научни социјализам Карла Маркса је предвиђао да ће остварење идеалног друштва у будућности довести до превазилажења жеље за оностраним облицима живота. И сам Маркс је истицао комунистичку тенденцију код раног хришћанства.

Ипак, у 20. веку за комунизам ће се често везивати и материјализам.³⁸ То је једна од основних замерки коју ће Алозије Степинац највише пребацивати новим властима и њиховој идеологији. На суђењу је то наводио у више наврата. То, наравно, није једина тачка његовог опозиционог става.

На самом суђењу главне тачке оптужбе су се односиле на Степинчев однос са усташким и немачким окупационим властима, на питање покрштавања и на питање наставка непријатељских делатности против нових комунистичких власти и након завршетка рата.

У односу на питање колаборације је посебно истицано да је Степинац дао легитимитет усташким властима у својим обраћањима, затим службом у цркви - „*ta deum*“, који додуше није он лично служио већ његов заменик.

³⁸ Карл Корш, *Материјалистичко схватање историје*, Београд 1975.

СТВАРАЊЕ НДХ И УНУТРАШЊИ ОДНОСИ

Као што је познато, 10. априла 1941. Славко Кватерник је преко радија објавио проглашење НДХ. Југославија је капитулирала 17. априла 1941. године. Немци су прво понудили Влатку Мачеку да буде на челу нове творевине, што је он одбио. У том тренутку он је свакако имао највећу подршку код народа. НДХ је у овом периоду имала око девет милиона становника. Покушај усташког режима је подразумевао да на разне начине елиминише око трећину свог становништва, што је био редак случај у историји. Већ је речено да су главне мете били Срби, Јевреји, Роми, али и они Хрвати који су били антифашистички оријентисани. Питање положаја Муслимана је решено тиме што их је поглавник прогласио „двиећем Хрватства“. Овакав став је у потпуности на линији тезе Анте Старчевића да је код босанских Муслимана сачуван изворни расни тип Хрвата.³⁹

У току Другог светског рата Муслимани из Босне наћи ће се на разним странама. Биће их у усташким редовима, па затим и у СС Ханцар дивизији коју је иначе благословио јерусалимски муфтија Али-Хусеини, симпатизер Хитлера и фашизма уопште. Такође велики део Муслимана учествовао је у рату у партизанским редовима, а био је и један мањи део заступљен у Равногорском покрету, где је Мустафа Мулалић био један од идеолога.

Већ три дана након проглашења НДХ десио се сусрет између Степинца и Кватерника, а после четири дана и сусрет Степинца са Павелићем. У првим контактима изражен је обострани оптимизам у вези будућих односа између цркве и државе. Степинац је сматрао да ће Павелић бити одан цркви. Оно што му се свидело је био непомирљиви став према Старокатоличкој цркви, који је Павелић испољавао. Степинац је 28. априла издао окружницу везану за актуелно стање у земљи. На територији НДХ почиње доношење разних уредби антисрпске и антијеврејске оријентације. Већ 18. јула забрањен је назив православна вера, а 25. јула забрањена је ћирилица. Како је раније помињано да су се у време конкордатске кризе посебно истицали Николај Велимировић, епископ Платон из Бањалуке и митрополит Доситеј⁴⁰ из Загреба, управо ће Платон и Доситеј заједно са Петром Зимоњићем и Савом Трлајићем бити међу првим жртвама усташких власти. Због развоја догађаја и злочина у разним

³⁹ Др.Љубинка Ћирић-Богетић и Др.Мирослав Ђорђевић, *Из политичке историје југословенских народа – XIX I XX век*, Београд 1975, стр 26

⁴⁰ Митрополит Доситеј додуше није био убијен али је тешко мучен након чега је накнадно по доласку у Београд преминуо. Пошто он као најстарији по звању након патријарха Гаврила није у том стању могао да преузме вођење цркве ту улогу је преузео митрополит Јосиф.

деловима НДХ има и протеста. Посебно је оштар био протест фра Алојза Мишића из Мостара. Он није био противник самог покрштавања Срба ако је оно било на добровољној бази, међутим начин којим су усташе наступиле према Србима га је згрозио. Због тога је послао писмо надбискупу Степинцу у којем се противи усташким поступцима. И словеначки бискупи протествовали су против догађаја у НДХ. Сарајевски надбискуп Иван Шарић, са своје стране, негодује што мисли да ће исламска и протестантска црква искористити прилику да Србе интегришу у своје редове будући да су и оне биле признате цркве као и католичка. Шарић је иначе био од раније познат као противник Југославије, али и он је изразио жаљење што ће многи невини Срби страдати због „великосрпске политике вођене из Београда током деценија“.

Један од најекстремнијих примера међу свештеницима је био Фрањо Матица. Он је одржао говор у ком је отворено позивао на покољ Срба. Овакви испади су се, ипак, ређе дешавали. Чак и свештеници који су подржавали Павелићев режим се нису баш упуштали у овако екстремне изливе профашистичког беса. Требало би поменути и случај Марка Рунчова из Сплита, који је упутио протестно писмо Степинцу. Марко је био пројугословенски оријентисан Хрват, каквих је у Далмацији било. Он посебно напада Степинца оптуживши га директно за судбину загребачког рабина Мирослава Шалом Фрајберга. Рабин је дошао код Алојзија молећи га за помоћ, а овај му је рекао да може мирно отићи кући. Након неколико сати усташка полиција је ухапсила рабина и њему се губи сваки траг. Не зна се да ли га је Степинац издао или не, али Марко Рунчов сматра да му свакако није помогао.⁴¹

Однос Алојзија Степинца према антисемитизму је такође комплексна тема. Академик Драгољуб Живојиновић који се претежно бавио верском историјом Југославије је Алојзија Степинца оценио као антисрбина, антијугословена, антикомунисту и антисемиту.⁴²

Добро је познато каква је застрашујућа кампања у то време у Европи вођена против Јевреја. Степинац свакако као свештеник није могао испољавати расни облик антисемитизма какав је био заступљен у тадашњој нацистичкој Немачкој. Међутим, у његовим погледима могу се наћи елементи политичког антисемитизма. На пример, у свом дневнику он је написао да је Краљевина Југославија била земља у којој су владали масони и Јевреји због чега је католичка црква била потлачена.⁴³ Има још оваквих ставова везано за њега. Они који га бране сматрају да је све то истргнуто из контекста, али су неке ствари и даље извор контроверзи. Поменута судбина загребачког рабина је једна од њих.

Као што јер већ речено, НДХ је била творевина која без помоћи савезника –Немаца и Италијана не би могла да постоји. Историчар Богдан Кризман се у својим делима посебно

⁴¹ Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, Београд 2017, стр 159

⁴² *Исто*, страна 181

⁴³ Љубодраг Димић и Никола Жутић, *Алојзије Степинац: Држава, црква, надбискуп*, Београд 2017, стр 370

бавио односима међу савезницима. Иако је познато да је усташки покрет имао своје уточиште у Италији за време постојања Краљевине Југославије, након преузимања власти убрзо ће доћи до промене оријентације ка Немачкој. Вероватно главни разлог за овакав развој догађаја је то што је по договору Павелић предао Мусолинију највећи део Далмације. Међутим, ни то није једини разлог - током Другог светског рата тактика Италије на југословенским просторима се разликовала од Немачке и НДХ. Италијани ће искористити четничко-партизански анимозитет и придобити део четничког покрета као своје сараднике. Овакав развој ситуације се није допадао ни немачким, а ни усташким савезницима. Италијански команданти су се правдали да то чине да би растеретили своје снаге у борби против партизана. У том периоду нацистичка политика је у партизанима видела руско-комунистички, а у четницима англофилско-масонски покрет. Усташе су оптужиле једног сплитског масона да преводи Хрвате у православље.⁴⁴ Овакав развој догађаја је веома закомпликовао ситуацију на овим просторима.

Што се тиче односа НДХ и Трећег Рајха за њих су били задужени немачки посланици у Загребу. Главни војни представник је био Глез фон Хорстенау, а политички Зигфрид Каше. Генерално гледано, могло би се рећи да је усташком режиму био наклоњенији Зигфрид Каше, убеђени национал-социјалиста. С друге стране, Глез фон Хорстенау је био тип старог аустроугарског официра. Он је тражио решења како да у НДХ буде мање сукоба и нереда.

Око једног питања ће се сложити, а то је да је потребно формирање Хрватске православне цркве. Идеја о формирању ХПЦ је требало да пацификује крајеве насељене Србима. Она се могла уклопити и у доктрину усташког режима да су Срби и Муслимани на територији НДХ заправо бивши Хрвати који су током османског периода прелазили у православље, односно ислам. Чувени усташа Мирко Пук је говорио о повратку у „ђедовску веру“. Још је један од утемељивача радикалније струје хрватског национализма Анте Старчевић заступао оваква гледишта. Његов страначки колега Еуген Кватерник је међу првима био за стварање ХПЦ-а. Оваква реторика се јављала и током сукоба деведесетих година у бившој Југославији. У Србији је Војислав Шешељ заступао тезе о српском пореклу већине Хрвата и Муслимана само што су у његовој верзији они прелазили у католицизам и ислам. За поглавара ХПЦ проглашен је припадник Руске заграничне цркве, већ остарели Гермоген Максимов. Ово није било необично с обзиром да су многи припадници РЗЦ због мржње према својој бившој отаџбини ступали у сарадњу са фашистима и нацистима. Неки од руских емиграната су поред „Протокола сионских мудраца“ као једне од најпознатијих конспиролошких књига на ту тему штампали још неке антисемитске садржаје као што је „Под шестокраком звездом“. Гермоген је био један од њих. Он је живео у Хопову, а усташе

⁴⁴ То је био поројугословенски оријентисани Хрват Силвио Алфиревић

су дошле у контакт са њим преко Григорија Миткевича, мистериозног Руса који је такође био повезан са нацистима⁴⁵. Гермоген је 5. јуна 1942. године положио заклету пред поглавником Павелићем јер је усташком режиму било важно да на том положају не буде Србин. Ипак, РЗЦ је била под извесним утицајем СПЦ-а па је због тога њен патријарх Атанасије искључио Гермогена из њених редова. Занимљиво је поменути да у Русији и данас постоји неколико различитих мањих крила заграничних цркава које нису прихватиле уједињење са Московском патријаршијом које се десило у време пада социјализма у СССР. Тако је такозвани Синод „Руске Истински Православне Цркве“ на свом заседању у Одеси у октобру 2010. године канонизовао као „новомученика и исповедника истинског православља“ Гермогена (Максимова) и истовремено жртву комунистичког режима.

У циљу превођења православног становништва у католицизам у НДХ је оформљен одбор тројице састављен од Виктора Бурића, Јанка Шимрака и Алојзија Степинца на челу. План је био да они руководе процесом покрштавања. Ипак, и сам Степинац је написао писмо Павелићу где критикује начин на који се одвија покрштавање. У релативно скоријој прошлости су се јавиле теорије о томе да је Степинац проследио нижем свештенству једно писмо у ком им поручује да максимално олакшају пријем Срба и Јевреја у католичку веру јер је то најсигурнији начин да им спасу животе. Ово је још једна од сивих зона историјске науке. На почетку рада је поменуто да је оформљена специјална мешовита комисија православне и католичке цркве на ову тему, која још није успела да се усагласи.

Што се тиче међународног положаја НДХ треба рећи да су они велике наде полагали у помоћ Свете столице. Међутим ствари нису биле тако једноставне. Анте Павелић ће 18. маја посетити папу, али од њега неће добити оно што је највише желео - међународно признање. Ватикан просто није желео да се директно сврста ни на једну зараћену страну а признање НДХ би управо то значило.⁴⁶ Њу су до тада признале само земље осовинског блока – Немачка, Италија, Јапан, Шпанија, Мађарска, Бугарска... Уместо амбасадора, Света столица ће у НДХ послати за легата опата Марконеа. Иако ово није задовољило усташке жеље, они ће пробати да представе овај аранжман као успех. Направљена је теорија да је опат Марконе настављач традиције опата Гебизона којег је папа Гргур послао у средњем веку да крунише хрватског краља Звонимира.⁴⁷ Исто тако због тешњих веза са Италијом НДХ ће добити и свог краља из династије Савоја који ће добити име „Томислав II“, чиме се имплицира да је он наследник хрватског краља Томислава.⁴⁸

⁴⁵ Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, 3. том, Београд 1991, стр 97

⁴⁶ Ватикан је већ трпео критике због свог признања империјалистичког Јапана, поготово због тога јер је ова држава починила злочине над католичким становништвом Филипина који су били под јапанском окупацијом.

⁴⁷ Сима Симић, *Ватикан против Југославије*, Београд 1990. стр 70.

⁴⁸ Томислав је уз Звонимира имао посебан култ у интерпретацији хрватског средњег века

Што се тиче држања старих клерикалних удружење, ваља рећи да су она била врло активна. На пример, Крижари у свом часопису „Недјеља“ поздрављају Анте Павелића и новостворену државу. Њихов поздрав је био „Бог живи“, али су често поздрављали и усташким „За дом спремни“! И старији покрет Домагај се укључује у актуелна збивања. Ови покрети се углавном баве верским темама, али извесна идеологија и код њих постоји. Рецимо Домагај се залагао за сталешко-корпоративну државу. Ово је у тадашњој Европи било популарно само у различитим интерпретацијама. Југословенски покрет Збор Димитрија Љотића се такође залагао за облик сталешке монархије у којој сваки од сталежа има свог заступника у парламенту који га представља. Овде је уочљив утицај идеолога Француске акције Шарла Мораса.⁴⁹ Што се тиче корпоративне државе, Мусолинијев режим је тврдио да су је они остварили. У уређењу корпоративног капитализма крупни привредници и индустријалци воде привреду у сарадњи са државним властима, што је мало другачији концепт од либералног капитализма где се држава мање меша у привреду. У усташкој пропаганди се често истицала критика с једне стране руског комунизма, а са друге англо-америчког облика капитализма. Један плакат је гласио „Против црвене Москве и јеврејског Лондона“. Поменуто је и раније да је режим НДХ са оваквим „бравурама“ желео да изједначи своје противнике.

У великом делу Европе Католичка црква је из опортунизма улазила у колаборацију са фашистичким режимима. Свакако, било је и другачијих примера. Најкарактеристичнији је био француски кардинал Еуген Тисеран, члан Римске курије. Када је представник НДХ Никола Рушиновић дошао њему у посету доживео је неочекивану критику. Тисеран критикује како нацисте, усташе, тако и делове свештенства који им дају подршку. Овакав став је дубоко разочарао Рушиновића а и министра спољних послова Младена Лорковића.⁵¹ Нешто слично се десило пре неколико година приликом посете хрватских свештеника који су доживели разочарање у сусрету са Папом Фрањом зато што се овај супротставио канонизацији Алојзија Степинца.

Један од најтамнијих детаља везаних за историју цркве је свакако учешће дела свештенства у злочинима. Овом темом се бавио југословенски историчар хрватског порекла Виктор Новак у својој књизи „Magnum Crimen“. Иначе, он није био противник цркве, већ је тежио повратку ове на позиције либералног католицизма Штросмајеровског типа. Најстрашнији пример злочина свештеника били су они које је починио Мирослав Мајсторовић као управник логора Јасеновац од јесени 1942. године. Због посебне суровости задобио је надимак Фра Сатана. Осим њега, ту су били и други управници као што су Љубо

⁴⁹ Милош Бунџић, *Корпоративизам -сталешко уређење*, фељтон “Морас и Љотић”, часопис “Нова искра”, број 73, октобар 2003.

⁵¹ Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, Београд 2017, стр 182-184

Милош и Макс Лубурић. Број јасеновачких жртава никада није утврђен до краја, а вероватно неће ни бити. У сваком случају ради се о стотинама хиљада жртава. Немачки представник у Србији Херман Нојбахер помињао је да су му усташке главешине у приватним разговорима говориле да су убиле око милион људи. Међутим, он сам ово ставља под знак питања мислећи да су преувеличавале број хвалећи се.

У Хрватској су у последње време појединци почели правити неприхватљиву симетрију између јасеновачких жртава са жртвама усташама које су партизани поубијали на Блајбуршком пољу и Крижном путу. Број жртава ни ту није утврђен, али овакав покушај изједначавања је свакако неприхватљив и то не само због разлике у броју, већ и самог контекста. Ради се о томе да јасеновачке жртве нису имале никакву кривицу сем своје националне, верске или идеолошке припадност. За разлику од тога на Блајбургу и Крижном путу су огроман део жртава чинили окорели фашисти и усташе. Наравно, и тамо се задесио изванредан број невиних људи.

Карактеристично је да се надбискуп о овим питањима злочина у НДХ није изјашњавао. За разлику од тога у својим писмима говорио је о четничким и партизанским недељима. Он је 18. маја 1943. године написао писмо папи у којем говори о томе. Степинац тврди да се над Хрватском надвија велика опасност. У то време се већ полако наслућује пораз сила фашистичке коалиције. Италија ће ускоро капитулирати, Немачка почиње да доживљава поразе у северној Африци и на источном фронту, а империјални Јапан такође почиње да губи. У светлу тих догађаја Алојзије процењује да ће и у Југославији тријумфовати неки од покрета отпора. Он каже да ако дође до тријумфа комунистичког партизанског покрета то ће значити страдање и бољшевизацију хрватског народа и цркве. Ако дође до победе другог покрета који је више наслоњен на западне савезнике, то јест четничког, он предвиђа велику пропаст за целу Хрватску. У том смислу Степинац говори о томе како се у областима у којима делују четници већ почео одвијати процес превођења Хрвата у православну веру. За тај процес је посебно окривио сплитског масона Силвија Алфиревића који је од раније познат по својим пројугословенским ставовима. Са своје стране и четници су у својој пропаганди поручивали Хрватима да су прихватљиви у обновљеној Југославији ако се врате Штросмајеровском типу католицизма, који је самосталан у односу на Ватикан.⁵² Осим Алфиревића поменут је и Ђуро Виловић, такође Хрват симпатизер четничког покрета. Познат је и по томе што је написао књигу „Крвава црква“. Он ће бити осуђен заједно са Дражом Михаиловићем због припадности равногорској идеологији.⁵³

⁵² Овакве своје погледе припадници четничког покрета су износили у листу *Видовдан*.

⁵³ Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, Београд 2017, стр 187-189

Како се Други светски рат ближио крају, све се више увиђао будући пораз Сила осовине. Због тога ће код једног дела њених припадника почети калкулације о евентуалној предаји западним савезницима којих су се мање плашили у односу на Совјетски Савез. У том смислу треба посматрати и неуспели пуч Химлерове групе у Немачкој. Нешто слично ће у НДХ покушати и група Младена Лорковића и Анте Вокића. Они су мислили да у своју комбинаторику укључе и самог Степинца, Влатка Мачека и још неке познате личности. План је био да елиминишу Анте Павелића као немачког човека и да се обрате западним савезницима за помоћ. План је откривен и завереници су ликвидирани. Постоје и другачија гледишта на овај случај. По свему судећи Павелић је био упознат са овим активностима Лорковића и Вокића, али у почетку није ништа предузимао.⁵⁴ Можда је чекао да види расплет догађаја. Када је проценио да су ствари отишле предалеко одлучио је да се обрачуна са њима. Заједно са њима хтео је да склони и Глеза фон Хорстенауа, који му за разлику од Зигфрида Кашеа никада није био потпуно наклоњен. Пошто је и Глез био склон стварању неке мало умереније хрватске владе која би можда укључила и ХСС, Павелић га је оптужио за подршку пучистима. У целој овој ствари Павелићу је пуно помогао Зигфрид Каше који је пренео Берлину своје погледе на овај случај. Епилог је био да је Глез пензионисан, а Лорковић и Вокић су убијени у Јасеновцу. Упркос томе, та идеја о комбинацијама са англоамеричким властима је нешто што ће уливати извесну наду код припадника скоро целе југословенске колаборације. Јединствена југословенска влада формирана је 7. марта 1944, што је изазвало шок код власти НДХ. Сматрали су да то потиरे сав њихов труд у разрачунавању са Србима и уопште југословенским наслеђем. Последњи трзај у покушају спасавања НДХ био је управо меморандум који је Павелић сачинио са својом владом и упутио западним савезницима. У њему се говори о томе како је Хрватска кроз своју историју увек припадала западном свету, а поготову англоамеричком. Своју везу са Немачком су објашњавали стицајем историјских околности. Говори се о Анте Старчевићевој одбојности према пруском империјализму, а и аустроугарској власти, те да је он био заправо либерални демократа по убеђењу. Од оваквог покушаја наравно није било ништа и он више говори о безнађу у ком се нашла власт НДХ.

Када је рат привођен крају у Словенији се скупио велики број припадника хетерогених покрета којима је била заједничка антикомунистичка оријентација. Димитрије Љотић је заједно са словеначким бискупом Рожманом и осталима ковао план о заједничком отпору партизанима, но он ускоро страда у саобраћајној несрећи и цела идеја је пропала.⁵⁶ Већи део трупа јесте стигао до Енглеца, али су их ови предали назад партизанима.

⁵⁴ Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија, Сличности и разлике*, Београд 2019, стр 44-45

⁵⁶ Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве, 3. том*, Београд 1990, стр 328-329

Највећи део усташа је убијен у Блајбургу и Крижном путу. Љотићевци, словеначка Бела гарда и део домобрана су убијени у Кочевском рогу, а црногорски и херцеговачки четници на Зиданом мосту. Само поједине групе су се успеле извући. Од четничких војвода то су били поп Момчило Ђујић и Драгослав Јевђевић, који су стигли у Италију. Тиме је грађански рат у Југославији завршен.

Што се тиче усташа, већ је речено да је њихова војска страдала на Блајбургу, али велики део главешина је успео да се извуче. Тадашња Аргентина у којој је владао диктатор Хуан Перон је постала права Мека за бивше нацисте, фашисте, усташе... Тамо су стигли Анте Павелић, Андрија Артуковић и многи други. Алојзије Степинац није искористио прилику да побегне. Остао је у Загребу и препустио се својој судбини. Тамо је и дочекао нове ослободиоце о којима, благо речено, није имао добро мишљење. Можда је заиста за себе мислио да је невин, а можда је желео да се уживи у улогу жртве, у сваком случају питање његовог положаја ће битно одређивати будућа дешавања у Југославији.

Тадашњи свет се налазио у специфичним околностима. Други светски рат се завршавао, а полако је почињао Хладни рат између бивших савезника. Главни идеолог екстремног хрватског национализма Анте Павелић је дефинитивно погрешио у својим прогнозама о расплету светске ситуације. У свом делу писаном у емиграцији у Италији „Страхоте заблуда“ он је изнео прогнозу да ће судбину Европе и света решити обрачун између фашизма и бољшевизма док је сматрао да је либерална демократија већ на издисају и да ће сама одумрети, а да ће једна од две алтернативне идеологије тријумфовати. Међутим, у Другом светском рату је поражена „Павелићева алтернатива“ и остало је да се види шта ће се догађати у односима између либерано-демократског блока и социјалистичког. У актуелним превирањима Ватикан ће се сврстати у антикомунистички блок, што се и могло претпоставити. Иако је неколико векова гајено подозрење према Енглеској и Америци као протестантским, либералним, па чак и масонским државама, у тренутној ситуацији оне су биле прихватљивији савезници од совјетске Русије. То ће се неминовно одразити и на случај надбискупа Степинца и на његово суђење. У том периоду Федеративна Народна Република Југославија је била чланица источног блока све до 1948. Многи противници режима су се надали да можда могу дочекати неку помоћ од западних савезника, али до тога није дошло. Југославија је договором ушла у руску интересну зону као што је на пример Грчка ушла у енглеску. Иако је у Грчкој партизански покрет Елас био јачи од грчког пандана четницима, а то је био Едес, ови други су уз помоћ Енглеза победили у грађанском рату.

Непосредно по завршетку рата у Хрватској се јављају антидржавни елементи груписани углавном око клерикалних покрета. Пошто је усташко име било компромитовано они се поново јављају под именом крижара. Њихов заштитни знак биће бели крст. Пароле су

им биле „За Исуса Христа, а против комуниста“ и „Вјера у Бога и сељачка слога“. На суђењу се тврдило да су они одржавали везе са Степинцем, Иваном Шалићем и Ериком Лисахом. Подршку ће, осим у клерикалним круговима, наћи и у бившим богатијим сељацима – кулацима, бившим домобранима и другим незадовољним слојевима друштва.⁵⁷ Ерих Лисак је био у контакту са секретаром опата Марконеа Ђузепе Мазучијем и енглеским вицеkonzулом Харисоном. У циљу уношење опште пометње и ширења пропаганде против власти крижари избацују помало необичне паролe као што су „ЖАП“ (Живео Анте Павелић), „Живео Мачек“, „Живео Краљ Петар“, „Живела емиграција“, „Доле Русија“... Ово је требало да створи слику да ће се комплетна такозвана реакција ујединити и уз помоћ интервенције споља оборити режим. Вероватно да ни сами крижари нису веровали да је то могуће, али су проценили да може имати извесних резултата. Илирски завод Светог Јеронима у Загребу постаје центар реакције у Загребу. Поново се јавља Крунослав Драгановић који је учествовао у стварању пацовских канала за бекство носилаца фашизма у НДХ. У то време у штампи послератног периода појављују се први текстови на ове теме. У једном издању *Борбе* Владимир Бакарић писао је критички о римској цркви.

Генерално гледано, власти нису наступиле агресивно према Католичкој цркви вероватно желећи да покажу да ратна пропаганда није била истинита. Већ је помињана тврдња Јакова Блажевића, тужиоца на суђењу, да је главни разлог овог суђења био тај што Степинац није хтео да осамостали цркву у односу на Ватикан. То би био покушај да се на бази Штросмајеровог наслеђа оформи црква по узору на то како су православне цркве организоване на државном нивоу. Могуће је да је управо Степинчево одбијање да у томе учествује разлог што је добио јаку подршку из Католичке цркве широм света. Такође, још један крупан проблем било је питање аграрне реформе због које је црква изгубила велики део поседа. Затим, ту је и закон о лаичком браку и томе слично. Степинац је 20. септембра издао своје пастирско писмо у ком критикује све ове потезе. Због свега тога поново у листу *Борба* Јосип Броз Тито напада Алојзија због његовог држања у рату.

Као што је већ познато, у току Другог светског рата на простору целе Југославије свештенство је имало учешћа у збивањима. Највећи део свештенства православне цркве је био наклоњен равногорском покрету, јер је овај наступао са позиција легитимизма и старог поретка. Љотићевски покрет је имао своје људе у цркви иако не тако масовно. Према сведочењу Ђоке Слијепчевића, Комунистичка партија и СКОЈ су имали велики утицај на факултетима укључујући и Богословски. Оно што је студенте овог факултета привлачило био је јак социјални програм овог покрета.⁵⁸ Током рата велики део свештенства ће бити и уз

⁵⁷ Др Никола Жутић, *Надбискуп Степинац, Идеологија и политика 1934-1946*, Београд 2017,

⁵⁸ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Београд 1990, стр 141

партизане. Најпознатији пример тога су били Влада Зечевић, Воја Јањић, Јевстатије Караматијевић... У Католичкој цркви их је било мање, али их је ипак било. Један од њих је био Светозар Ритиг, који је подржао Јосипа Броза Тита.

Пошто се није успео наћи компромис, на Бледу је пала одлука о хапшењу Алојзија Степинца. Са њим су ухапшени Иван Шалић и Ерих Лисак. По убрзаном поступку спровешће им се суђење које је трајало од септембра до новембра 1946. године. Главне тачке оптужнице против Алојзија Степинца ће се односити на колаборацију са окупаторима – немачким и италијанским и са њиховим домаћим партнерима усташама и домобранима, затим за процесе покрштавања и што се није побунио против злочина. На ове оптужбе се додаје и његово држање према новим властима које се најбоље испољио у тзв. пастирском писму. Пошто је већ помињано да је штампа у овом периоду била главни медиј, треба рећи да су сва суђења овог периода помно праћена у њој. Пре процеса Алојзију Степинцу вођени су процеси против Драже Михаиловића, Леа Рупника, бискупа Георгија Рожмана... У тадашњој пропаганди представљало се да су сви којима се суди на неки начин повезани у заједничком покушају да саботирају нове власти. На суђењу Степинцу њега су за то чак и директно оптужили, чему се он наругао. Овакав принцип изједначавања својих противника је нешто чему су прибегавале све зараћене стране у II светском рату.

Општа ситуација је била таква да се представљало да прети могућа интервенција са Запада, те да домаћа реакција чека своју прилику. Словеначки бискуп Рожман је у својој сарадњи са Немцима и Италијанима био много директнији и отворенији него Степинац. Када су се крајем рата у Словенији окупили припадници поражених страна у рату, бискуп Рожман је уз Љотића био један од стожера окупљања. Током рата у Словенији је најјача квислиншка формација била Бела гарда, којом је командовао Лео Рупник. Поред њих деловала је и Плава гарда под командом војводе Карла Новака, који је признавао Михаиловићеву команду и припадао је равногорском покрету. Такође постојала је и организација Ослободелна фронта састављена од више антифашистичких организација укључујући и комунисте. Бискуп Рожман ће на суђењу бити оптужен за клерофашизам. То је оптужба која је важила и за Алојзија Степинца.

У Србији није било тако високопозиционираних припадника цркве којима је суђено. Патријарх Гаврило ће бити прихваћен од нових власти по повратку у земљу 1946. године. Онај који би вероватно био суђен је био владика Николај Велимировић због својих веза са Љотићем и других ставова које је испољавао. Међутим, знајући за то владика је одлучио да се не враћа у земљу већ је отишао у Америку. Један од његових истомишљеника био је

Јустин Поповић.⁵⁹ Ни њему неће бити суђено, већ ће бити смештен у један манастир са ограниченим кретањем. Треба поменути да је Јустин током окупације држао предавања у Београду у којима је износио велику критику уређења у совјетској Русији у чему је имао подршку тадашње управе.

Што се тиче нижег свештенства, нове власти су се обрачунале са онима који су били директни идеолошки противници. То важи за чланове и симпатизере Југословенског покрета Збор, затим за оне наклоњене Недићевој влади, а и за део свештенства који је био уз равнорски покрет. Већ је речено да су нове власти желеле да покажу да је прогресивни и родољубиви део цркве био уз њих. То је било слично руској цркви у Совјетском савезу која је остала у земљи и уклопила се у нови систем. Ово је период када нове власти у Југославији желе да међународној заједници покажу своје демократичније лице. На неки начин један од финалних чинова њиховог прихватања било је обраћање краља Петра преко Радио Лондона у позној фази рата када је позвао све патриотске снаге у земљи да се прикључе партизанском покрету односно НОП-у. Западни савезници су партизане признали као савезнике на Техеранској конференцији. Постојала је извесна разлика у приступу Енглеске и Америке по овом питању. Негде од 1943. године Енглеска почиње да прихвата партизане као главне савезнике, што су јој до тада били четници које истина никада није отписала, али су изгубили примат. Што се тиче САД, ситуација је била другачија и оне су до краја одржавале везе са генералом Дражом и равнорсцима. Познато је да су четници спасили изванредан број америчких пилота у току рата. Генерала Михаиловића ће постхумно одликовати председник Хари Труман 1948. године. То неки сагледавају у контексту антикомунистичке оријентације тадашње администрације у САД. Ипак, на крају су савезници прихватили нове власти.

Веома битна ствар у свему овоме било је то што је католичка црква имала утицај на збивања у свету и што је за њу процес суђења надбискупу Степинцу био неприхватљив. Управо као вид подршке он ће бити проглашен за кардинала 1954. године.

У домаћој штампи, првенствено у *Политици* и *Борби*, сви ови процеси ће бити праћени из дана у дан. Суђење Степинцу је почело једним малим експозеом шта му се све ставља на терет. Тужилац говори о времену окупације и улози домаће колаборације у тим збивањима. Заједно са Степинцем пред суд су изведени Ерих Лисак, Иван Шалић... На овом суђењу су углавном били окривљени из религијских структура. Јавни тужилац Јаков Блажевић је био главни тужилац. Оптужница против Алојзија Степинца, Ериха Лисака, Ивана Шалића и још неких оптужених обједињена је 28. септембра 1946. године. Службени Степинчеви браниоци су били Иво Политео и Натко Капичић.

⁵⁹ Јустин Поповић (1894-1979) био је архимандрит манастира Ћелије, доктор теологије, професор Београдског универзитета и духовник. Познат је и по цитату да је владика Николај највећи Србин после Светог Саве.

У самој оптужници се даје приказ ретроспективе догађаја од почетка окупације. Као што је познато, 10. априла 1941. године Славко Кватерник је прогласио НДХ преко радија. Одмах након тога Влатко Мачек, који је одбио понуду да он буде на челу колаборације, позива народ да прихвати нове власти. Тешко је проценити да ли је он заиста то сматрао добрим решењем или је то учинио због опортунизма. У сваком случају, Мачекова грађанска и сељачка стража се ставила у службу новог режима.⁶⁰ У својим мемоарима патријарх Гаврило Дожих је писао емотивно о свом сусрету са тада већ оболелим Влатком Мачеком у Француској. Ту је описао Мачекову тугу и незадовољство због тога што су усташе починиле.⁶¹

Степинац се већ наредних дана сусрео са Кватерником и Павелићем што се у оптужници посебно наглашава. У том смислу је поменута и чувена Степинчева окружница.

Осим тога, део цркве ће бити оптужен за подршку италијанском и немачком империјализму. Ово је такође истицано и на суђењу бискупу Рожману. У оптужници се анализира држање нижег свештенства међу којима је било врло екстремних случајева. Говори се даље о питању штампе. Према неким претпоставкама сматра се да је у НДХ излазило око 150 разних листова током окупације. Међу њима најпознатији су били „Хрватска стража“, „Католички лист“, „Недјеља“, „Гласник светог Анте“, „Католички тједник“... Ова штампа је у највећем свом делу била на клерофашистичким позицијама. У њој је увек присутна пропаганда. Општа места у овој пропаганди су била критика јудео-масона, црвене Москве, енглеске плутократије, србо-комунистичких банди при чему се мисли на партизане, затим великосрпски терор и томе слично. Крижарски лист „Недјеља“ је још пре рата хвалио немачку окупацију Словачке и уређење које она доноси. У „Гласнику Светог Анте“ се пише о наводном негативном утицају Јевреја у Хрватској за време Југославије. Католички лист је на пример подржао напад Трећег рајха на СССР. Осим ових пропагандних слогана који су широм Европе личили једни на друге, има и неких са локалним особеностима. Тако на пример се пише о 1.300 година веза Хрватске са Ватиканом, те о крунисању краља Звонимира⁶² и о краљу Томиславу. После приказа ове штампе говори се даље о Степинчевом држању током рата. Он је био председник одбора тројице за покрштавање где су још били Бурић и Јанко Шимрак. Почетком 1942. године Степинац постаје викар усташке и домобранске војске. Теретио се да је пред крај рата заједно са Павелићем, Мачеком, Рожманом, Михаиловићем и другима припремао терен за борбу

⁶⁰ Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац злочинац или светац*, Београд 1986, стр 81

⁶¹ *Мемоари патријарха српског Гаврила Дожића*, Београд 1990, стр 371-372

⁶² Краљ Димитрије Звонимир био је први хрватски крунисани краљ, а крунисао га је опат Гебизон у време папе Гргура Седмог. Међу хрватским историчарима вођене су велике расправе о томе да ли је умро или је убијен. Конзервативнији и клерикално оријентисани историчари су сматрали да Хрвати не би убили свог крунисаног краља, док су либерално национално оријентисани сматрали да га је народ убио зато што је служио страним интересима.

против нових власти. Као аргумент за ово је поменута Степинчево пастирско писмо. Степинчев однос према целом суђењу је био да он најчешће игнорише суд речима: „Ускраћујем одговор“ или „Моја је савјест мирна“ или „Немам што да приметим“... Он тако говори чак и када се наводе конкретни случајеви злочина који су почињени у току рата. За своје везе са окупационим властима он наводи да је морао одржавати везу са властима ко год да се на њој налази. У циљу свог правдања он наводи да се појавио и на неким јавним скуповима које су организовале нове власти али већ је помињана разлика у његовом односу према два властима.

Као што је већ речено, цео ток суђења пратиле су *Политика* и *Борба*, листови који су репрезентовали гледишта тадашњих власти.

ЛИСТ ПОЛИТИКА

Лист *Политика* је основан пуно пре Другог светског рата – 1904. године, а покретач је био Владислав Рибникар. Није излазила током два светска рата. Симболично, њен последњи предратни број је изашао 6. априла 1941. Током рата није излазила јер је имала антифашистичку репутацију. Након ослобађања Београда поново излази од октобра 1944. године. Њено извештавање о суђењима после рата представља тадашњу политичку климу.

Пре него што је почело извештавање са суђења надбискупу Степинцу пропраћено је једно друго суђење, а то је суђење Дражи Михаиловићу. У том периоду је било неколико врло важних процеса који су вођени један за другим. Након генерала Драже суђено је Леу Рупнику, команданту словеначке Беле гарде. Стицај околности је довео до тога да се један за другим као оптужени на ударним насловима нађу оптуженици из три југословенске републике. Наравно, положај Драгољуба Михаиловића и Леа Рупника је био другачији у односу на надбискупа Степинца. Они су били војни команданти, а он свештено лице. Ако се упореде случајеви самих Рупника и генерала Драже и ту постоји разлика јер је Михаиловић имао репутацију савезника у светској антифашистичкој коалицији иако ће му нове власти то оспоравати, док је Рупник био колаборациониста сличан Милану Недићу у Србији. Током суђења Дражи Михаиловићу појавиће се једна тенденција која ће пратити сва ова суђења а то је повезивање свих припадника такозване реакције. Тако се у једном чланку наглашава да је Михаиловић одликовао усташу Мату Матичевића за ког се тврди да је убио 72 партизана. Даље је показано писмо које је генерал Михаиловић послао војводама Баћовићу и Лалатовићу да пробају да ухвате везу са муслиманском милицијом ради борбе против партизана. Он сам је негирао да му је познато ово писмо иако је потпис био његов. Даље се наставља у истом духу па се пише о покушају обједињавања љотићевских и четничких снага крајем рата. Иначе, као што је познато, сам равногорски односно четнички покрет је био врло хетероген и то се одражавало и у оваквим случајевима. Многе војводе су имале велику аутономију признајући ауторитет генерала Драже често формално, док су сами водили политику на своју руку. Такви су били Момчило Ђујић, Павле Ђуришић, Никола Калабић, Јездимир Дангић... У једном тренутку Недићева власт је интегрисала део четничких снага путем такозване легализације. Сам Михаиловић није улазио у овакве аранжмане. Такође је било доста војвода које се нису легализовале као што су Драгутин Кесеровић, мајор Драгослав Рачић...

Као нека увертира у суђење Алојзију Степинцу може се поменути и један критички текст који је везан за случај Павелића. Текст је објављен у *Политици* 15. августа 1946. године под називом „Злочинац Павелић још није изручен нашим властима упркос нашим тражењима“⁶³. Овде се може приметити једна специфичност која ће се понављати до краја извештавања о свим овим процесима, а то је веома дугачки наслови који извештавају са поменутих суђења. Практично је у тим насловима пренета порука и главни део вести са суђења. У уводном делу текста посвећеног Павелићу се пише о пошасту коју је фашизам донео Европи и целом свету. У том смислу се говори и о потреби да се сви учесници у злочинима изведу пред суд. Међутим, износи се разочарење што западни савезници не сарађују у пуној мери са југословенским властима по овом питању. За разлику од тога хвали се став Совјетског Савеза који истиче потребу да се свим злочинцима суди. У даљем тексту се подсећа на изјаве америчких председника Трумана и Рузвелта да ће свим злочинцима бити суђено. Након тога се прелази на централну тему овог чланка - случај Анте Павелића. Износи се тврдња да западне обавештајне службе знају где се налази бивши поглавник НДХ, чије изручење траже југословенске власти. Поменута је и цифра од 1.700.000 процењених жртава Другог светског рата у Југославији.⁶⁴ Наводи се да је број жртава у логору Јасеновац био око 550.000. Осим тога се помиње и више од 100.000 жртава у другим логорима. Даље се говори да власти имају сазнања да се Павелић заједно са Ерихом Лисаком прво крио негде у Аустрији, па затим и у другим окупационим зонама под енглеском контролом. Тврди се да он има пуно веза у тим областима још пре рата. Павелић је успео да се спасе за разлику од већине његове војске која је изгинула на Блајбургу. Министарство иностраних послова Велике Британије је издало саопштење 23. марта 1945. да ће изручити Југославији све тражене ратне злочинце. Управо на то се у овом тексту позива аутор наводећи да се у Швајцарској крије Живко Топаловић из Социјалистичке српске странке, један од идеолога Равногорског покрета. Такође, наводи да се изван број Недићевих министара сакрио у Аустрији. С друге стране, тврди се да се у Италији налазе поп Момчило Ђујић⁶⁵ и Љубо Милош, управник логора Јасеновац у једном периоду. Поред наведених домаћих бегунаца помињу се италијански генерали из Мусолинијевог доба, који су такође измакли суђењу, а то су Пирцио Бироли једно време управник окупиране Црно Горе, Марио Роботи управник Словеније, Доменико Киничи... На крају се износи нада да ће поменути кривци на крају ипак доћи пред суд и да ће западни савезници променити свој однос по овом питању.

⁶³ *Политика*, 15. август 1946.

⁶⁴ Треба нагласити да тачан број жртава Другог светског рата у Југославији никада није тачно утврђен. Према истраживањима др Богољуба Кочовића демографски губици износе 1.985.000 људи. Што се тиче конкретног броја жртава, он га процењује на 1.014.000, али ни сам није сигуран у ову цифру.

⁶⁵ Поп Момчило Ђујић (1907-1999) био је четнички војвода и командант Динарске дивизије. Након рата живео је у САД и био је активан у избегличкој емиграцији.

Следећи текст који би требало поменути је из 17. августа и говори о Степинцу.⁶⁶ У тексту се наводи да Степинац спречава католичке свештенике да учествују у Народном фронту. У том периоду власт је желела да у своје редове integriше све друштвене струје укључујући и цркву. Овакав Алојзијев став је навестио будући окршај са властима. Већ је речено да је овај период био препун важних процеса и суђења. Након Драже Михаиловића, који је осуђен на смрт, почео је процес против словеначких колаборациониста већ поменутих Леа Рупника, бискупа Рожмана, али и Михе Крека који је био члан избегличке владе у Лондону.

У току окупације Лео Рупник је био командант словеначке Беле гарде, квислиншке формације која је сарађивала са Немцима и Италијанима. Бискуп Рожман је био носилац колаборације из религијских структура. Он је по том питању био активнији и директнији у односу на Степинца који се, ипак, држао мало повученије. Већ је поменуто да је Рожман заједно са Љотићем планирао уједињени фронт против нових комунистичких власти. Након пораза домаће колаборације, Рожман је ухапшен. И овде можемо приметити да су два директна сарадника окупационих сила суђена заједно са Михом Креком. То има везе са општим контекстом да се обједине сви противници нових власти. Рупник се теретио за сарадњу са италијанским окупатором Мариом Роботијем. У том периоду Љубљана је била под италијанском влашћу. Рупник се терети да је помагао окупационим властима. Осим њега, суђено је немачком генералу Резнеру. Помиње се Хитлерова директива за Словенију: „Направите ми ову земљу немачком“. Бискуп Рожман се терети за директну сарадњу са немачким и италијанским окупаторима. Он је, за разлику од Степинца, побегао из земље, али је враћен назад. Као четврти оптужени појавио се поменути Миха Крек. Он је припадао другачијем профилу оптуженика од претходних. Теретио се да је подржавао Леа Рупника, Дражу Михаиловића... Што се тиче оптужбе везане за подршку Михаиловићу, то и није било необично с обзиром да је Михаиловић био једно време министар те исте владе.

У броју од 23. августа освануо је врло детаљан текст о Рожману и Рупнику.⁶⁷ Дата је и кратка биографија Леа Рупника који је почео као аустроугарски официр, па је онда био официр у Краљевини Југославији. Италијани га постављају за председника општине у Љубљани. Тужилац заједно са Рупником упоређује италијанску и немачку стратегију у Словенији. Објашњава услове у којима је формирана Бела гарда, формација помало слична Недићевој Српској државној стражи. Оно што је карактеристично је да Рупник сваљује већи део кривице на бискупа Рожмана, а осим тога пребацује Мачеку и Шубашићу да су

⁶⁶ *Политика*, 17. август 1946, “Надбискуп Степинац кажњава свештенике који сарађују у народном фронту”

⁶⁷ *Политика*, 23. август 1946, “Рупник признаје своја издајничка дела и тврди да је на челу квислиншког апарата у Словенији стајао бискуп Рожман”

подржавали немачку окупацију целе Југославије. Признао је да се састајао са Димитријем Љотићем и Момчилом Ђујићем пред крај рата, о чему је већ говорено.

У једном од наредних бројева пише се о улози бискупа Рожмана и Михе Крека.⁶⁸ Кроз суђење Рожману се прати и деловање целе католичке цркве у Словенији и шире. Оптужен је велики део свештенства због свог антипартизанског деловања. Као што је говорено, и у словеначкој Ослободелној fronti је било свештенства и уопште клерикалаца тако да ова прича није једнодимензионална. Даље се упоређују словеначки домобрани са усташама који се ипак бар по броју жртава битно разликују. За Рожмана се термин клерофашизма већ увелико користи а то ће после бити случај и са Алојзијем Степинцем. Што се тиче Михе Крека за њега се каже да је подржавао српску реакцију, Ватикан, окупаторе и ретроградну струју западних савезника. Последња вест о њима је објављена у броју од 31. августа, где се извештава да је Рупник осуђен на смрт као и Резнер Ервин. Рожман је осуђен на 18, а Миха Крек на 15 година затвора. Заједно са њима осуђен је и Визјак Милко на 20 година затвора.⁶⁹

Тиме се суђење словеначким колаборационистима практично завршава, а почиње суђење хрватским. У *Политици* од 10. септембра изашао је текст „Суђење у Загребу“ у ком се пише о процесу против Ериха Лисака, Ивана Шалића и још шеснаесторице окривљених. Суђење се одвијало у великој дворани Високе фискултурне школе у Загребу. Ерик Лисак је, иначе, био усташки пуковник, а Иван Шалић секретар надбискупа Степинца. Као што се види, сам Степинац још није приведен пред суд, али је ово била нека врста припреме терена за то. Главни тужилац био је Јаков Блажевић. Оптужени су терећени за сарадњу са окупатором, братоубилачку мржњу и рат који су водили, насилна покрштавања... У оптужници се наводи и да су на том плану деловали заједно са поглавником Павелићем, али и Влатком Мачеком коме се пребацује да је пасивно подржао тадашњу власт у НДХ. Даље се говори о томе како су после рата ови људи учествовали у антидржавној делатности, а да је у томе са њима сарађивао и Алојзије Степинац. Један свештеник говори о томе да је Степинац ширио наду да нове власти неће дуго трајати и да ће западни савезници интервенисати у том правцу.

Што се тиче оптуженог Лисака он је био један од познатих усташа из емиграције. Наиме живео је у Италији од 1935. У Хрватску се вратио 1941. и почео је да организује полицију по срезовима. Током 1943. и 1944. био је на позицији великог жупана Пригорја и на тој функцији је починио многе злочине. Осим тога, обављао је надзорну службу над концентрационим логорима у НДХ. Након рата бежи из земље и активан је члан усташке

⁶⁸ *Политика*, 27. август 1946, “Искази сведока о злочинима клерофашиста и доказни материјал о издајничком раду бискупа Рожмана и министра Крека”,

⁶⁹ *Политика*, 31. август 1946, “Злочинци Рупник, Резнер и Хацин осуђени су на смрт, Рожман на осамест, Крек на петнаест и Визјак на двадесет година лишења слободе”

емиграције. Учествовао је у формирању једне терористичке групе у Сант Петрану у Аустрији са циљем подривања комунистичких власти у Југославији.

Са Алојзијем Степинцем и Иваном Шалићем састао се 15. септембра у циљу договора око даљих активности. Овде се посредно оптужује и сам надбискуп мада још није ухапшен. Помиње се такође и усташки пуковник Мошков који се вратио у земљу са сличним намерама.

У броју *Политике* дан касније један од главних текстова је такође везан за ово суђење.⁷⁰ Преноси се саслушање Ерика Лисака. Он начелно негира своју кривицу и наводи да му није познато шта се дешавало са заробљеним Србима, Јеврејима, антифашистима... Лисак даље говори о неуспелом пучу Вокића и Лорковића да скину Павелића са власти и окрену се западним савезницима. То је период када са истока напредује Црвена армија и увелико се наслућује пораз Сила осовине. Требало би поменути да су они у својим комбинацијама рачунали на Степинца и Мачека који би можда дали извештај легитимитет превратничкој опцији. Међутим, Павелић је за ово сазнао и казнио учеснике. Иначе, у *Политикином* тексту о суђењу се преноси и атмосфера са суђења, као и реакције публике. Када Лисак говори да су му непознате цифре страдалих у Јасеновцу, те да о томе није био довољно обавештен, преноси се негодовање које прекида његово излагање. Наведен је случај села Крушевља, где је по Лисаковом наређењу убијено 50 људи. Он тврди да би немачки генерал Камеркоф убио троструко више људи јер је одмазда извршена због неуспелог атентата на њега. Иначе током рата у Хрватској није постојала утврђена квота о стрељању као на пример у Србији где је важило правило 100 Срба за једног убијеног Немца, коју је иначе укинуо тек генерал Херман Нојбахер 1943. године⁷¹, тако да су у Хрватској немачки команданти по свом нахођењу одређивали какве ће репресалије извршити и против кога а где су најчешће жртве били Срби.

Када се рат завршио, Лисак бежи у Аустрију. Описује и бекство Влатка Мачека који такође није био сигуран шта га чека са доласком нових власти. Након рата Лисак се враћа у Хрватску, овог пута са циљем да организује крижарске и бивше усташке групе против комуниста. У том смислу он се у Загребу сусрео са Степинцем и Иваном Шалићем о чему је и говорио на суђењу. Лисак говори о томе да није баш очекивао да ће на тај начин срушити власт, али да ће успети да је изнутра подрију, те да би за то време Мачек и део емиграције пробали да у иностранству осмисле нови план за будућност Хрватске.

⁷⁰ *Политика*, 11. септембар 1946, "Ерих Лисак, равнатељ усташког редарства, о својим злочинима за време окупације, о састанку са загребачким надбискупом после ослобођења и о покушају да се поново организују усташе"

⁷¹ Херман Нојбахер (1893.- 1960.) је био опуномоћеник министарства иностраних послова Трећег рајха за југоисточну Европу од јесени 1943.године. У односу на претходнике био је мало флексибилнији па се у том смислу може посматрати његово укидање сурових репресалија по принципу "сто за један". После рата је изручен па осуђен у Југославији на 20.година али је због болести ослобођен 1952.Неко време је провео као саветник цара Хајле Селасија У Етиопији.Тамо се чак једном приликом сусрео са Маршалом Титом под необичним околностима.

Што се тиче случаја Влатка Мачека о њему је објављен чланак „Усташе омогућиле Мачеку да побегне“⁷². У овом тексту се говори о постепеној промени у усташкој политици и пропаганди како је рат одмицао. У почетку се каже да су усташе англофилима наменили метак у чело као казну. Већ је говорено о односу усташа према англоамеричким савезницима. У својим часописима они нападају енглеску плутократију као што нападају и руско-бољшевичку „црвену аждају“. У својој кампањи су често повезивали цивилизацијски контекст са овим. Тако рецимо СССР проглашавају „бизантинско-бољшевичком империјом“. На домаћем терену покрети отпора се представљају као експоненти ова два блока. Присуство избегличке владе у Лондону у којој је било и Хрвата је само појачавало овакву пропаганду. У усташкој визури ти Хрвати би били означени као англофили, па чак и као масони и томе слично. Такође Влатко Мачек је важио за англофилског политичара још у доба Краљевине Југославије. Међутим, како се крај рата ближио и Немачка почињала да губи код усташа као и великог дела европске колаборације, па чак и појединаца у Трећем рајху почиње да се мења став према англо-америчком блоку. Они се перцепирају као мање зло од „Опасности са истока“ коју представља комунистичка Русија. У том смислу усташе мењају однос и према Влатку Мачеку. Познато је да је он провео извесно време у логору Јасеновац, додуше под блажим третманом од осталих затвореника. Пред крај рата пуковник Мошков ће омогућити Влатку да напусти Хрватску и то није све. Усташе ће покушати да преко „англофила“ лобирају код западних савезника за положај НДХ.⁷³ Ово мало подсећа на Љотићеву идеју да се покуша нешто слично преко владике Николаја након што је ослобођен из логора Дахау заједно са патријархом Гаврилом. На мисији лобирања за НДХ наћиће се др Вранић и др Крмпотић. Они су покушали да представе Енглезима да би Хрватска могла бити поново нека врста бедема против пансловенског бољшевизма и да због великог броја Хрвата исламске вере може да се повеже са Турском и другим земљама Блиског истока. После овога помиње се меморандум Рупника и Рожмана послат Степинцу и Павелићу. Наводи се да је у плану била сарадња и са преосталим четничким снагама Драже Михаиловића. Даље се у тексту анализирају односи четника и усташа. Говори се о наводном писму генерала Драже Павелићу. Ово је, иначе, новина будући да је на суђењу Михаиловићу у Београду показано писмо Степинцу, али не и Павелићу. Сам лидер равногораца је потврдио потпис, али је негирао садржину писма у којој он позива Степинца да сви збију редове у борби против комунизма. Тужилац је питао оптуженог како је могућа сарадња са четницима ако их је кампања представљала као српске бандите, одметнике и томе слично. Један од оптужених каже да „нужда закон мења“ те да као и у случају односа према англо-америчком блоку

⁷² *Политика*, 12. септембар 1946.

⁷³ Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија*, Београд 2018, стр 43-44

устахе пред крај рата мењају став и према четницима. Помиње др Брашића као четничког представника који је дошао у Загреб.

Што се тиче односа четника и усташа током рата они су такође били комплексни. Начелно, они су били противници али је било примера појединих војвода који су самоиницијативно улазили у колаборацију са усташама. Такви су били Урош Дреновић, Радивоје Керовић, Лазар Тешановић и још неки махом босанско-херцеговачки четници. Дража Михаиловић овакве потезе није одобравао међутим познато је да су у одмаклој фази рата многи четнички команданти ступали у колаборацију са Немцима, Љотићевцима, Бугарима... Представник оваквих тенденција био би Павле Ђуришић. Сам Михаиловић је имао другачије гледиште о усташама и домобранима. Знао је да ови други нису никакви идеолошки фанатици, већ махом мобилисани сељаци и због тога саветује да се са њима борба избегава док се по питању усташа саветује непријатељски став. Ствари на терену су се одвијале зависно од околности.

У *Политици* се 13. септембра наводи да је завршено саслушање Ерика Лисаха.⁷⁴ Након тога следи саслушање Ивана Шалића, секретара надбискупа Степинца. Тиме се круг око Степинца све више стеже. Његово хапшење се наслућује и по тону писања штампе.

У овом тексту се подвлачи тежња за покушајем обнове НДХ под новим околностима. По том питању би се могло рећи да је Лисак био сањар јер је таква опција у датим околностима била немогућа. Наводи се да је Каптол у Загребу био један од центара за окупљање свих противника власти. Лисак наводи да је постојала идеја да Степинац буде један од носилаца опозиционе листе против власти на изборима. За разлику од Лисака, Шалић признаје да је знао за Јасеновац и друге покоље. Он показује и извесно кајање, а такође и смањује своју улогу у протеклим догађајима. Помиње се такође и случај крижарске заставе која је наводно освећена на каптолу.

И сутрадан је главни текст посвећен саслушању Ивана Шалића који својим сведочењем све више посредно терети и Степинца⁷⁵. Анализира се крижарски слоган „За Христа а против комуниста“. Шалић тврди да се каје и да је имао погрешно мишљење о новим властима. Такође је било приче о противљењу цркве аграрној реформи будући да је католичка црква имала велика имања и поседе. Против аграрне реформе било је гласова и из Српске православне цркве.⁷⁶ Подсећања ради, тада је на челу СПЦ био митрополит Јосиф пошто је патријарх Гаврило био ван земље, али негде баш у време ових процеса и он ће се вратити. Нове власти су према патријарху Гаврилу имале доминантно позитиван став јер

⁷⁴ *Политика*, 13. септембар 1946, „У надбискупском двору у Загребу била је освећена крижарска застава под којом су остаци усташких зликоваца хтели да наставе свој крвави посао”

⁷⁵ *Политика*, 14. септембар 1946.

⁷⁶ Радмила Радих, *Вером против вере*, Београд 1995, стр 151-152

су га сматрали антифашистом, док им је владика Николај био проблематична фигура јер је сматрано да је он љотићевац.⁷⁷

У наставку суђења Шалић наставља да се брани својим негирањем да је имао увид у оно што се дешава. Аутор чланка у *Политици* сматра да је он прави језуита који је склон превари и обмани.⁷⁸

После Шалића саслушаван је Ђуро Марић, свештеник из Загреба. Поново се подсећа на пропаганду крижара, да се враћа стари режим у Југославији у виду Мачека, краља Петра и осталих уз помоћ западних савезника. У овом периоду вероватно да ни сам Мачек, ни краљ Петар нису веровали у овакву могућност, али је крижарима одговарало да путем таквих вести пробају да мало узбуркају јавност и можда дестабилизују власт.

После овога, реч је узео тужилац Јаков Блажевић. Он се осврнуо на политичаре из емиграције – Мачека, Шубашића, Шутеја, Милана Грола и остале. Степинца и Кантол је апострофирао као главно упориште реакције. После тога је било само питање времена када ће се десити његово хапшење.

Један од последњих текстова у *Политици* пре хапшења надбискупа био је посвећен свештеницима који су подржали крижаре.⁷⁹ Ту се говори како су поједини свештеници слали симболичне крстиће крижарима који су се крили у шуми. Даље се говори о повезаности дела Хрватске сељачке странке са крижарском организацијом. Модест Мартинчић је говорио о опљачканом злату скривеном у фрањевачком манастиру. Следећи саслушавани био је Црнковић који је признао своју кривицу. Он је говорио о изradi крижарске заставе за једног од вођа крижара - бившег мачековца Мартина Месарова. Он помиње „крвавог Рашу“, једног од босанских крижара. Тужилац наводи да су крижари наставили на усташком путу само што више то не чине у име Павелића, него Мачека и Степинца. Следећи оптужени био је Мартинчић који се теретио да је чувао усташко злато.

Још један детаљ везан за извештавање у *Политици* би требало поменути. То су политичке карикатуре у којима се на шаљив начин приказују актуелни догађаји. Уочи самог хапшења Степинца објављена је једна карикатура како он улази у ћелију, а чувар му се обраћа речима „Ако до сада нисте познавали Ерика Лисака ево прилике за то“⁸⁰. Ово није једина карикатура тих дана. Било је и доста карикатура на тему збивања у свету. У овом периоду *Политика* и *Борба* извештавају о суђењима у Нирнбергу. У тим извештајима

⁷⁷ Исто, стр 198.

⁷⁸ Језуитски ред основан у 16.веку од стране Игњација Лојоле. Приписивала им се велика дисциплина,упорност али и конспиративност. Они сами су као своје противнике видели – масоне,либерализам,протестантизам и модернизам уопште. Сам надбискуп Степинац је био штићеник језуита током боравка у Италији.

⁷⁹ *Политика*, 14. септембар 1946, “Својим признањима Шалић потврђује везе загребачког надбискупског двора са усташама, крижарима, мачековцима и осталом реакцијом у земљи и на страни”

⁸⁰ *Политика*, 18. септембар 1946.

провејава извесно незадовољство због тога што се сматра да је суд у неким ситуацијама био превише благ према оптуженима, па су се тако појединци извукли. На тим карикатурама се приказују детаљи са суђења.

Политика дан касније објављује текст са насловом „Суд је усвојио предлог јавног тужиоца Народне Републике Хрватске да се поведе истрага и подигне оптужница против др Алојзија Степинаца“⁸¹. Наводи се да се у саслушавању оптужених – Лисака, Шалића и осталих дошло до закључка да је са њима и њиховим делима повезан Алојзије Степинац. Због те повезаности одлучено је да се њихови случајеви обједине у заједничкој оптужби. И тако 1. октобра објављена је ударна вест да је Алојзије Степинац ухапшен и изведен пред суд.⁸²

Већ је говорено о томе какав је Степинац став заузео на овом суђењу. Он је сматрао да нема шансе да буде ослобођен па тако суштински гледано није ни покушавао да се брани. На већину питања давао је одговоре неутралног карактера којима се на неки начин дистанцира од самог суђења. Повремено би се укључио, па би опет само слегао раменима. Међутим оно што је у тексту наведено и што је за тужиоца било важно је то да је Степинац признао да је под Мачековим утицајем признао Павелића за поглавника иако се нису слагали у свему.⁸³

Забележена су Степинчева размишљања о томе док је гледао немачку војску како улази у Загреб и приличну масу која се скупила да је поздрави. Степинац је тада размишљао да ли ће „Коњаници на пруским копитама“ заиста донети слободу Хрватској или другачији облик подређености. Позната је Хитлерова аверзија према цркви, али ова Степинчева размишљања вуку корене још од времена уједињења Немачке под Бизмарком, када је протестантска Пруска повела тај процес. Бизмарк се тада политички сучелио са католичком партијом центра а то се у историји назива – „Културкумпфом“. Такође националсоцијалистички поредак се у великој мери базирао на обнови паганског наслеђа и дистанци према „семитским религијама“ у које рачунају и хришћанство. Све ово је Степинац знао укључујући и примере појединих представника Католичке цркве, пре свих кардинала Тисерана који је критиковао нацизам, расизам а после и усташки покрет. Међутим, у постојећим околностима Степинац је ипак заузео став да прихвати постојеће стање макар га не одобравао у потпуности. Као пример оваквог става било би писање Католичког листа који пише да ће Словачка под нацистичком влашћу доживети прогрес и напредак, што је објављено пре окупације Југославије чиме се овај лист ставио на једну од сукобљених страна.⁸⁴

⁸¹ *Политика*, 19. септембра 1946.

⁸² *Политика*, 1 октобар 1946, „Загребачки надбискуп др Степинец на оптужничкој клупи”

⁸³ Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија*, Београд 2018, страна 52

⁸⁴ Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац злочинац или светац*, Београд 1986,

Сам Степинац је на суђењу желео да ода утисак извесног достојанства. Појавио се са шеширом и црном мантијом. Такође, *Политика* пише да је на овом суђењу било много страних новинара – америчких, француских, енглеских... Суд му је доделио браниоце Иву Политеа и Натка Капичића.

На почетку оптужнице Степинцу наводи се како су италијански и немачки освајачи заузели и поделили Хрватску и то на немачку окупациону зону, затим италијанску зону и највећи део Далмације, који је интегрисан у Италију. Занимљиво је рећи да, иако је Сплит био интегрисан са Италијом, дата је дозвола Фудбалском клубу „Хајдук“ да игра утакмице у фудбалској лиги НДХ. Даље се објашњава да су припадници предратне политичке сцене, првенствено ХСС-овци, а уз њих и Степинац и још неки, ступили у колаборацију различитих облика. Степинчева окружница се и овде истиче као пример сарадње. Поново се указује на писање католичке штампе чији је велики део зашао у клерофашизам. Иначе за сам појам клерофашизма је усташки покрет био аутентичан пример.⁸⁵ Као јак утицај нацизма може се посматрати изражени антисемитски став усташког покрета. Могло би се додати још нешто. Модерни хрватски фашизам, чији је један од аутентичних представника био покојни Младен Шварц са својим часописом „Ултиматум“ који се подсмева сваком облику политичке коректности, а често и самом здравом разуму, у свом писању наставља стару усташку оријентацију. Међутим, будући да у данашњој Хрватској има много мање Срба него пре наглашенија доктрина у овом часопису су изражени антисемитски као и антилевичарски погледи. Наравно у данашњој Хрватској је остао и мали број Јевреја, али се они оптужују за наводно подземно деловање против Хрватске у садејству са Србима, неокомунистима и југоносталгичарима.⁸⁶ У сваком случају, помињана католичка штампа се компромитовала својим писањем. Степинац је говорио да се он није нарочито бавио штампом те да не сноси одговорност за њено писање. Организација Католичка акција се терети да је дала инфраструктуру усташком покрету. Говори се о беседама у Марији Бистричкој. У њима је Алојзије износио похвалне ставове о руководиоцима новостворене хрватске државе. Од 1942. године Степинац је војни викар „sine titulo“. Без титуле је јер НДХ није међународно призната земља. О питању покрштавања Степинац наводи да му није познато каквим је средствима оно спровођено. Ипак, неке вести је свакако добијао, а поменути су случајеви писама које је добио од бискупа Мишића, пројугословенског Хрвата Рунчова... Критикован је због порука хрватским радницима у Немачкој и ратницима на источном фронту за шта је Степинац одговарао да су и они људи. Како се рат ближио крају, надбискуп је увиђао ситуацију. За њега је крај рата значио и долазак комунистичких власти од којих је зазирао.

⁸⁵ Примера ради Алекса Ђилас сматра да је усташки покрет идејно и старији од фашизма али да се јако добро уклопио у њега.

⁸⁶ Часопис *Ултиматум, десничарске новине*, 2002,

Када се анализира његов став о идеологији види се да се он није претерано удубљивао у њено разумевање. Степинац увек понавља да је за њега комунизам материјалистичка идеологија те да му је зато неприхватљива. Ретко се бавио другим аспектима идеологије – економским, затим питањем самог уређења и слично. Понекад је истицао да се преко идеологије покушава наметнути узурпација једне друштвене скупине – вероватно пролетера и радничке класе.

Последњи део оптужнице се односио на његово држање пред крај рата и после њега. Ту се износи теза о покушају обједињавања реакције из свих република Југославије у покушају спасавања својих позиција. Изнета је тврдња да је Степинчев двор главно упориште антидржавних елемената – бивших усташа и крижара. У приказу суђења у *Политици* се наводи Католички лист као репрезентативан за ставове дела католичког клера.

Иначе, у истом броју *Политике* изашле су вести које су у тесној вези са суђењем. Таква је на пример вест о хватању и суђењу једној „усташко-четничкој банди“. ⁸⁷ Тешко је проценити да ли је стварно реч о комбинованој банди, што наравно није искључено. У овом периоду је преовладало гледиште да су усташки и четнички покрет нека врста пандана. Такав начин сагледавања није био утемељен ако се ови покрети упореде. Поготово није ако се упореде идеологије ова два покрета. Четнички покрет би се могао оценити као покрет десног центра, али и са присуством леве струје у виду Живка Топаловића и Драгише Васића. Може се поменути и то да је нека врста претече равногорског покрета био Српски културни клуб. Неки од познатих чланова ове организације су били управо Драгиша Васић и Слободан Јовановић једно време председник емигрантске владе у Лондону. Они су били незадовољни споразумом Цветковић – Мачек и уопште влашћу у доба Павла Карађорђевића. Такође су били једни од иницијатора побуне 27. марта 1941. О томе је нашироко писао Љотићевац Димитрије Најдановић у својој књизи „Равна гора, заблуде и самоуништење“. ⁸⁸ Он чак равногорце дефинише као прикривене комунисте. С друге стране, усташки покрет је имао све елементе актуелног фашизма у тадашњој Европи. Поред општих места у идеологији европског фашизма, неки од тих покрета су имали извесне особености. Код усташког покрета је ту изражени култ хрватског сељака и породице, затим клерикални став, али више у смислу традиције него суштинске религиозности. Теорија непријатеља је овде у пуном смисли испуњена, где су Јевреји посматрани као једни од креатора југословенске државе као версајске творевине, а Срби као њихови верни сарадници и извршиоци. Један од главних идеолога покрета поред Анте Павелића био је иначе књижевник Миле Будак. Он је писао о,

⁸⁷ *Политика*, 1. октобар 1946. “Пресуда организаторима усташко-четничких банди из околине Крешева и Фојнице”

⁸⁸ Димитрије Најдановић је, иначе, био један од главних љотићевских идеолога и члан Богомољачког покрета владице Николаја Велимировића

како га је дефинисао, „хрватском народном социјализму“. Он сматра да су капитализам и комунизам два сучељена погледа на свет, али да су оба страна хрватском народу. Даље образлаже да ни Рокфелер као амерички капиталиста, а ни Троцки као пример руско-совјетског комунисте нису идеал за хрватски народ.⁸⁹ Овде можемо видети да Миле Будак случајно или намерно наводи Троцког а не Стаљина као репрезента комунизма у СССР. Познато је да је фракција Троцког у комунистичкој партији доживела потпуни пораз, а да је он убијен у Мексику по Стаљиновом наређењу. Међутим, могуће је да Миле Будак као убеђени антисемита наводи Троцког због његовог јеврејског порекла па му се то више уклапа у његов поглед на свет док му Стаљин као Грузин по пореклу није био довољно провокативан. У сваком случају усташе су биле сличне румунској Гвозденој гарди Корнелија Кодреануа, деловима Франкове фаланге и наравно Француској акцији Шарла Мораса. Донекле би се могло рећи да су Љотићевци имали сличности са усташама, али су се и они ипак разликовали. У неким покушајима да формулише своју идеологију и генерал Милан Недић је говорио у пар наврата о „задружном сељачком социјализму“. У својој визији је био под утицајем националсоцијализма и фашистичког корпоративизма којима је додавао и неке локалне елементе слично Милу Будаку. Међутим, у његовом случају цела прича више личи на опортунизам него на стварну идеолошку убеђеност. Ипак, партизани су ове покрете доживљавали као главне противнике. Како је и чувени историчар Бранко Петрановић објашњавао партизанска тактика је била да привуку људе из домобранских, равнгорских и неких мањих покрета, док усташе и љотићевце нису позивали. Међутим, и по том питању ће касније олабавити став па је било случајева да су и они примани. Обраћање краља Петра преко Радио Лондона је дало партизанима велики подстрек. То је био финални облик њихове легитимације. То је и један од разлога масовних пребега ка партизанима пред крај рата.

Као што је већ речено, карикатуре су биле саставни део штампе и у овом времену. На почетку суђења изашла је једна где је Степинац уморан а неко му додацује да се уморио саветујући Павелића.

Једна од главних вести 2. октобра је нирбершка пресуда.⁹⁰ На смрт вешањем осуђени су Геринг, Рибентроп, Кајтел, Розенберг и још неколико функционера. Такође је у одсуству осуђен и Борман. На затвор су осуђени Шпер, Рудолф Хес, Дениц, који је и потписао капитулацију... Шахт, Папен и Фрич су ослобођени. Совјетски представник се није сложио са ослобађајућом пресудом потоњој тројици. На ту тему у *Политици* је изашла карикатура на којој њих тројица слушају судијино излагање где им каже: „Беспотребно сте критиковали

⁸⁹ Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија*, Београд 2018, стр 169

⁹⁰ *Политика*, 2. октобар 1946, “Међународни војни суд у Нирнбергу осудио је на казну смрти вешањем дванаесторицу ратних злочинаца и нацистичких вођа”

енглеску и америчку плутократију а она вас је данас ослободила“. У овим питањима југословенске власти су свакако ближе ставу Совјетског Савеза.

На суђењу Степинцу и осталима све више се он и тајник Шалић размимоилазе. То важи по питању самог Лисака. Шалић се полако дистанцира од ове двојице. Ерих Лисак слично Степинцу изјављује да је и његова савест мирна. У тексту *Политике* се поново помиње Степинчево писмо папи из 1943. године⁹¹. Требало би се још мало задржати на овом писму. Оно показује какав је Степинчев поглед на историју Балкана са посебним акцентом на верски и цивилизацијски аспект ових односа. Будући да је претњу за Хрватску идентификовао у оба покрета отпора Степинац даље пише о православно-византинском елементу као реметилачком на Балкану. Ту помиње и револуционарну организацију Млада Босна као великосрпску и југословенску видећи је као претечу четника или партизана зависно од ситуације. У католичкој пропаганди иначе Млада Босна се често доводила у везу и са масонима. Тврди како је српска пропаганда оцрнила сарајевског надбискупа Јосипа Штадлера кога је наследио Иван Шарић. Иначе, Јосип Штадлер је као и Антун Бауер загребачки надбискуп дао пуну подршку Аустроугарској у Првом светском рату. Иначе они су били лојални држављани Аустроугарске монархије која је имала подршку већег дела католичке цркве.⁹² Даље се говори о династији Немањића која се критикује да је некада католичку област Зету превела у православље.⁹³ Исто тако говори се о османској проправославној геополитици. Тиме се објашњава велики број православаца у Босни. Критикована је политика италијанских савезника на простору Далмације где сматра да су превише толерантни према четницима. Надбискуп наводи да су у тим областима почињени злочини над хрватским народом и припадницима клера од чега се многи и јесу десили.⁹⁴ Овде су пренети делови четничке пропаганде која тврди да поред црвене комунистичке интернационале постоји и црна језуитска интернационала. Они нападају политику папства још од времена Борџија па до 20. века. Овде се може видети да свака од зараћених страна у рату има своју верзију историје које третирају исте догађаје, али на потпуно другачији начин. Пошто је већ помињано језуитско-масонско ривалство Степинац се овде надовезује оптужујући сплитског масона Силвија Алфиревића да ради за четнике и обнову краљевине Југославије. Степинац још каже да неки Срби у Далмацији дању носе кокарде и сарађују са

⁹¹ *Политика*, 2. октобар 1946, “Степинец (у новинама име је овако написано) тврди како тобоже није знао да се Срби у НДХ покрштавају под претњом истребљења”

⁹² Никола Жутић, Љубодраг Димић, *Алојзије Степинац, Држава, црква, надбискуп (1934-1941)* стр 62

⁹³ Познато је да је Стефан Немања будући да је рођен у Рибници, на територији Дукље, прво крштен у католичкој па након тога и у православној цркви по доласку у Рашку .

⁹⁴ Степинац говорећи о злочинима четничких снага над Муслиманима помиње преувеличане цифре које досежу чак до 200.000 страдалих!

Италијанима у оквиру „Антикомунистичке милиције“⁹⁵ а ноћу носе петокраке и тероришу становнике Далмације. Ово је био мали осврт на Степинчево писмо које пуно говори о његовим погледима. Једна од основних теза у коју он верује је да је Хрватска не само предзиђе католицизма, него и западне цивилизације.

После осврта на ово писмо говори се о случају свештеника Сидојија Шолцаја. Наиме, он је претио мештанима једног села ликвидацијама ако на прихвате покрштавање. Након тога тема расправе је била бискупска конференција којом је председавао сам Алојзије Степинац. Неке од главних тачака биле су – покрст, критичка писма Мишића и Герића, положај Јевреја и питање политичких дисидената. Затим се говори о томе како је Степинац заједно са заменицима Виљамом Цецељом и Стипе Вучетићем проглашен викарем усташке и домобранске војске. Он је рекао да га је папа поставио на тај положај и то „sine titulo“ будући да НДХ није била призната. То се десило у време папе Пија XII. За овог папу је важила репутација да је био помало наклоњен фашизму, али могло би се рећи да је његов положај био сличан Степинчевом. Будући да се Ватикан налазио у центру Италије, папство је заузело став да проба да нађе компромис са Мусолинијевом државом.

У време суђења Алојзију Степинцу односи Ватикана и Југославије су додатно отежани. Познато је да је неколико година након пресуде Степинац проглашен за кардинала. И то је био симболични вид подршке за њега. Католичка црква је како у католичким тако донекле и у протестантским државама лобирала да се Степинац поштеди. Треба рећи да се све ово одвија у време Хладног рата и то у фази док је Југославија била у просовјетском блоку. Видели смо разлаз у мишљењима на нирнбершком суду који ипак није био непремостив те ће се на крају ови ипак мање-више усагласити. У великом делу цркве је било заступљено мишљење да се Степинцу суди зато што није хтео да одвоји цркву од Ватикана. Подстицај оваквим тврдњама је дао и сам тужилац Блажовић у помињаном интервјуу за лист „Полет“.⁹⁶

Следеће питање које је Степинцу постављено било је везано за случајеве католичких свештеника који су положили заклетву по усташком ритуалу. Овај ритуал је подразумевао да припадници покрета положе заклетву пред распећем испод ког су били бомба, пиштољ и нож. То је важило за католичке припаднике, муслимани су се заклињали испред Курана, бомбе, пиштоља и ножа. Поменути су такође фра Мајсторовић, управник из Јасеновца, Јосип Матијевић, Звонко Брекало... Даље се наводи цитат из Степинчевог пастирског писма у коме је наведена судбина 501 свештеника који су на разне начине страдали од нових власти.

⁹⁵ „Антикомунистичка милиција“ је била пројекат италијанске окупационе политике на простору Црне Горе и Далмације где су укључивали делове четничког покрета али исто тако и одређене муслиманске формације као своје сараднике против партизана.

⁹⁶ Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац злочинац или светац*, Београд 1986, стр 11-12

Тужилац сматра да су се сви они огрешили најчешће подршком усташама и Немцима. После тога се говори о Степинчевом односу према радницима који су присилно или добровољно одведени у Немачку на рад. Уз то питање наслања се још осетљивије - питање хрватских добровољаца на источном фронту. Опште је познато да су трупе Трећег рајха у јуну 1941. започеле инвазију на СССР. Заједно са њим у овај поход су кренуле и савезничке земље Италија, Мађарска, Румунија и Финска. Бугарска је, иако савезничка земља, успела да избегне учешће у походу правдајући своју позицију увек присутном русофилијом те да би учешће у овом походу било контрапродуктивно. Осим тога, на источном фронту борио се велики број добровољаца практично из свих европских земаља. Било их је из Шпаније, Холандије, из Француске дивизија „Карло Велики“ и још неких земаља укључујући и хрватску Црну легију. Један од вођа крижара хвалио се како на источном фронту увек носи крижарску значку.

Иначе, код неких католичких првака из Ватикана било је симпатија за овај поход. Један од хрватских листова је пренео такво гледиште по ком је Коминтерна у Русији наводно сипала отров који може уништити европску цивилизацију те да је поход на Русију заправо нека врста модерног крсташког рата без обзира какви су они који га воде. Управо тим добровољцима је и надбискуп Алојзије слао помоћ. На питање тужиоца шта има да каже он је одговорио да су и војници људи. На то га је овај питао зашто ту помоћ није дао бескућницима града Загреба будући да су и они људи. Како лист *Политика* преноси, ова опаска је изазвала општи аплауз у сали. Поново се помиње Степинчева активност у време слома НДХ. Он тада држи говоре где напада цивилни брак и укидање редовне веронауке у школама. У једном тренутку он каже да се побунио сазнавши да деца уче у школи да је човек настао од мајмуна алудирајући на Дарвинову теорију. Једном приликом је рекао да није право да велики народи одређују судбину малим. Председник суда га је упитао да ли он ту мисли на немачке и италијанске окупаторе или на Русију и западне савезнике, на шта он одговара да је говорио начелно. У том контексту је и питање да ли је НДХ наметнута вољом страних окупатора о чему се Алојзије није директно изјаснио. У овом тексту је још поменут сусрет Стрепинца и Мачека у време пропадања НДХ, а у који је умешан и пуковник Мошков.

Ударни текст са суђења 3. октобра био је „Степинац усташа у свештеничкој одори“.⁹⁷ Као важан сведок овде се појављује Модесто Мартинчић, иначе фрањевац. Он говори о томе како је Јосип Броз Тито пружио руку сарадње цркви коју Модесто мисли да је требало прихватити. Додаје да иако се режим у НДХ номинално позивао на хришћанске вредности, он то није био у пракси, док је НОП имао материјалистичку идеологију, али у пракси био много ближи хришћанском идеалу. Посебно је истакао идеју братства и јединства. Иначе, из

⁹⁷ *Политика*, 3. октобар 1946.

католичке цркве је било мање свештеника наклоњених новим властима у односу на православну, па и муслиманску. У Словенији их је било нешто више. Модесто Мартинчић се поставио критички према Степинцу на овом суђењу. Он је представник другог дела Католичке цркве.

Један поднаслов у овом тексту односи се на материјални аспект покрштавања.⁹⁸ Поједини католички свештеници су убирали данак од Срба након обављеног покрста. Генерално гледано материјални аспект је свакако постојао, али ипак није био примаран. У усташком третирању српског питања има пуно сличности са нацистичким односом према Јеврејима. Познато је да су нацисти опљачкали велики део јеврејске имовине широм Европе. Међутим, за њихову идеологију као и за усташку је била најважнија теорија непријатеља. Нацистички режим је хтео да фанатизује људе на бази расне супериорности и наводне претње аријевској раси која долази од наводно нижих раса. Такав концепт размишљања је употребљен и у НДХ. Срби, Јевреји и Роми се третирају као претња за хрватску расу. У наставку текста се помиње веза Степинца са баном Шубашићем. Прочитано је надбискупово писмо Шубашићу где критикује повереника Хиршла наводећи да је он Јеврејин наклоњен комунизму. Овде се обједињује расна са идеолошким припадношћу. Степинчев однос по том питању је веома комплексан. Већ је говорено да он није био антисрбин или антисемита у расном смислу, као што су то били усташе или нацисти. Он је чак одржао један говор 14. марта 1943. године у коме каже да нема разлике између једног номада из афричких шума и човека рођеног у центру Европе јер их је све створио исти Бог.⁹⁹ Овакав начин размишљања је свакако био неприхватљив за тадашње власт али су га оне ипак толерисале због виших интереса, а и због тога што им је био потребан иако се није у свему слагао са њима. Међутим, иако код Степинца нема расног, ипак се могу наћи елементи политичког и верског антисемитског и антиправославног става.¹⁰⁰ Алојзије није одувек имао негативан став о Србији. На почетку рада је говорено да је он као официр провео више од годину дана на простору јужне Србије и његова искуства су била углавном позитивна када је говорио о Србима. Он се разочарао много касније када је закључио да неће бити ништа од уније две цркве за шта се некада здушно залагао.

Следећа тема из овог чланка *Политике* је случај прогнаних словеначких свештеника од стране Немаца. Немачка стратегија у Словенији се битно разликовала од оне у Хрватској. Може се рећи да је више личила на ону у Србији. Немци су протерали око 30.000 Словенаца у Србију. За њихов пријем побринула се Недићева влада и сам Љотић, па је тако направљен

⁹⁸ *Политика*, 3. октобар 1946, "Кржави данак – новац за покрштавање Срба"

⁹⁹ Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија*, Београд 2018, стр 49

¹⁰⁰ Степинац је у свом дневнику често писао о својим интимнијим размишљањима на разне политичке теме, па тако има и ставова који се могу сматрати проблематичним

прихватни центар у околини Смедерева. У том аранжману из Словеније је у Хрватску протерано око 400 свештеника. Тужилац терети Степинца да је овај у договору са Зигфридом Кашеом испланирао да се из Хрватске исели 400 Срба те да ови Словенци дођу на њихово место.

Током 1944. савезници су бомбардовали немачку војну силу на простору целе Југославије. Том приликом је страдао и приличан број цивила. Овим питањем се посебно бавила домаћа колаборационистичка штампа, недићевско-љотићевска у Србији и усташка у Хрватској. У тој штампи се нападају савезници као злочинци. У наставку текста третира се Степинчев однос према тим догађајима. У проповеди у Марији Бистричкој он критикује западне савезнике због бомбардовања. Због тог говора Радио Лондон га је први пут прогласио савезником усташа и Немаца. Његов одговор на ово питање је уобичајен: „Остајемо мирни“.

Оно о чему су тог дана даље разговарали на суђењу било је једно поверљиво писмо које је надбискуп упутио папи. У писму се говори о наводној православној експанзији и прозелитизму и то у време највећих страдања српског народа у НДХ. Ово писмо је занимљиво за анализу и због тога што у њему Степинац даје своје виђење актуелне ситуације у историјском контексту. Даље се помиње гестаповски агент Вилко Хенгер који је једно време боравио на Каптолу. Због овога је Степинац добио критику чак и од опата Марконеа, папског легата који му иначе није био ненаклоњен. Степинац је помало цинично одговорио да је и свети Августин био грешник пре него што је постао светац. На то је Марконе прокоментарисао да Августин сигурно не би радио као агент Гестапоа. Овде се види да се Степинац није либио да се супротстави и католичкој хијерархији ако сматра да ова није у праву. Сама Католичка црква је током целог Другог светског рата балансирала између сукобљених страна. Треба рећи да су се њени припадници налазили на разним странама, па је то још један од разлога за то балансирање. Сама црква је имала критички тон према свим странама што се посебно односи на совјетску Русију због комунизма, затим и према западним савезницима који су били из доминантно протестантских и либерално уређених држава и, на крају, и према нацистичко-фашистичкој алијанси, али се због сплета околности њима мање директно супротстављала. Наравно, приличан број свештенства нарочито у Италији је подржавао Мусолинија, али је било и других гледишта, поготово у лику кардинала Тисерана који је презирао фашисте и усташе. У Хрватској се нажалост приличан број свештеника сврстао уз тоталитарни режим.

У *Политици* 4.октобра излази текст о томе како је надбискуп Степинац добио од Макса Лубурића триста хиљада крвавих куна.¹⁰¹ Овде у причу поново улази фрањевац

¹⁰¹ *Политика*, 4. октобар 1946, “Од јасеновачког целата Лубурића Степинац је примио 300.000 крвавих куна”

Мартинчић. Покренуто је осетљиво питање опозиционе емиграције. Ово је тачка која је оптерећивала односе ФНРЈ са западним савезницима. Поред великог дела страдалих на Блајбургу, Крижном путу, Кочевском рогу и Зиданом мосту неки делови антикомунистичких снага, посебно челника, успели су се извући. То је била шаренолика скупина. Четнички команданти Добросав Јевђевић и поп Момчило Ђујић су успели да се пробију до Американаца у Италији. Од усташких првака се извукао већи број – Анте Павелић, Андрија Артуковић, Љубо Милош, Крунослав Драгановић... Такође су побегли и политички опоненти Влатко Мачек, Живко Топаловић из Социјалистичке српске странке, и наравно делови свештенства укључујући и владика Николаја Велимировића. Ова емиграција ће деценијама деловати на Западу.

Занимљиво је поменути случај Крунослава Драгоновића. Он је прво побегао у емиграцију, али се касније вратио успео да сакрије идентитет и наставио живот у Југославији. Он је иначе један од главних заступника теорије о хрватском пореклу Срба и Муслимана. У новокомпонованом усташком гласилу „Ултиматум“ објављен је његов текст на ту тему „Како је Хрватска изгубила Босну“.

Познато је да се већина хрватске емиграције склонила у Аргентину или Шпанију и Аустралију. Четничка емиграција се лоцирала у Северној Америци, Аустралији, Енглеској... Љотићевцима је центар био у Минхену, па после у Бирмингему, где су издавали часопис „Искра“. Други покрети нису имали ни приближно бројну и утицајну емиграцију. Припадници емиграције су чекали своју прилику која ће се донекле указати падом источног блока и разбијањем Југославије. Пробуђени хрватски национализам ће у великој мери кокетирати са усташком идеологијом и покретом.

Што се тиче Србије треба нагласити да је током деведесетих дошло до буђења интересовања за традицију четничког односног равногорског покрета.¹⁰² Званична рехабилитација равногорског покрета, то јест изједначавање четника и партизана пред законом, донета је 2004. године, када је на власти била коалиција ДСС, Г17 плус, СПО и НС. У Хрватској се никада није десила званична рехабилитација усташког покрета, што је и логично јер се он не може стављати у исту равн са четничким.¹⁰³ Једина странка у Хрватској која се отворено позива на то наслеђе је Хрватска чиста странка права. Ипак у данашњем

¹⁰² Обнављање четничког култа било је првенствено везано за тадашње опозиционе партије попут Српског покрета обнове Вука Драшковића или у агресивнијем облику Војислава Шешеља, лидера Српског четничког покрета а затим и Српске радикалне странке. Шешељ је чак добио и титулу војводе од Момчила Ђујића из Америке, коју ће овај касније повући. Сам режим Слободана Милошевића који је имао националистичку реторику и предзнак никада није кокетирао са четништвом. Они су се држали наратива о партизанима као главном патриотском покрету, али је у време њихове власти у школским уџбеницима равногорски покрет, дотад карактерисан као издајнички, проглашава другим покретом отпора.

¹⁰³ Владајућа Хрватска демократска заједница председника Фрање Туђмана није се одлучила да се директно веже за традиције усташког покрета осим у одређеним изјавама и иступиома својих припадника.

хрватском национализму усташтво и антисрпски став играју увек важну улогу за шта је посебан социолошки феномен концертна делатност Марка Перковића Томпсона. Што се тиче љотићеваца, они у Србији никада нису доживели друштвену рехабилитацију осим у извесним херметичним и интелектуалним круговима чији би репрезенти били Драгош Калајић и Исидора Бјелица.¹⁰⁴ Недићевци, домобрани и још неке мање група нису ни имали организовану емиграцију као такву.

У тексту са суђења се конкретно помиње сплитски бискуп Бонифације који се склонио у Италију. Он се терети за терор над партизанским породицама. Партизански покрет је иначе био јак у Сплиту и уопште Далмацији. Све до капитулације Италије Сплит је био у њеној интересној зони. Од јесени 1943. године прелази под власт НДХ. Ова чињеница је пропраћена са умереним одобравањем режима иако су били свесни да капитулација Италије наговештава и њихову потенцијалну судбину. У следећем поднаслову текста надбискуп се терети и за лично богаћење у ком контексту су и наведени тих 300 хиљада куна од Макса Лубурића. Каже се да је Степинац искористио тај новац да га уложи у своје богато имање у Брезарицама и Крашићу. На том имању Алојзије је поседовао више од сто крава и других животиња. Он је у младости и желео да се бави пољопривредом на очевом имању док се није окренуо теологији.

У наредном броју *Политике*¹⁰⁵ пажња се усмерава на фрањевачки ред који се оптужује да је скривао злато и друге вредне ствари које су усташе опљачкале од Срба и Јевреја. Иначе међу припадницима овог реда је био приличан број клерофашиста током рата. Тешко да би се такав њихов ангажман могао уклопити у начела која је промовисао оснивач овог реда Фрања Асишки¹⁰⁶.

Дат је опис како су партизани 8. маја ушли у Загреб, а окупатори се повукли без борбе. Усташе су оставиле једног свог представника да преда град партизанима јер је процењено да немају могућности да га бране.¹⁰⁷ Велики куриозитет представља чињеница да је поглавник Павелић 3. маја, уочи капитулације, укинуо све расне законе НДХ. У јеку тих догађаја фрањевци покушавају да сакрију сво заплењено богатство. Поново се у причу укључује Мартинчић. Причао је о томе да је злато закопавано у гробове.

Поново се у политици говори о присуству страних новинара на суђењу. Новинари су се интересовали да ли се суђење спроводи у демократској атмосфери. Тадашњим властима је било важно да прикажу себе у што бољем светлу. Тако је дозвољено новинарима да обиђу

¹⁰⁴ Исидора Бјелица је уз асистенцију свог супруга Небојше Пајкића режирала једну позоришну представу под називом “Димитрије Љотић” која је због своје екстравагантности изазвала незадовољство и саме љотићевске емиграције.

¹⁰⁵ *Политика*, 5. октобар 1946, “Фрањевци који су у гробовима чували усташку ризницу”.

¹⁰⁶ Фрања Асишки је био католички свештеник из 13. века који је покренуо један од до тада највећих црквених редова назван по њему – фрањевци. Њихова одлика је била идеал аскетизма и сиромаштва.

¹⁰⁷ Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија*, Београд 2018, стр 58

ћелије са затвореницима. Посетили су чак и Славка Кватерника, некада високопозиционираног главешину усташког покрета. Он спада у мањи део високих функционера који није успео да побегне. Заправо он је ухапшен од стране западних савезника и предат Југославији.

Осим вести са суђења Степинцу и осталима у политици тих дана излазе текстови и о другим актуелним догађајима који такође говоре о тадашњем историјском контексту. Примера ради присутне су вести о питању Трста. Трст је иначе био тачка где су се додиривала два политичка блока и око њега се водила борба око превласти. У том смислу текст под називом „Роботи су гласали“¹⁰⁸ описује ситуацију на мировној коференцији на којој су западни савезници успели да остваре већину. Аутор текста цинично пише да су амерички Волстрит и британски Сити као центри капитализма успели да остваре доминацију над правдом и да су заврбовали и друге земље да гласају за њих. Каже да је жалосно што их је у томе подржала некада слободарска Француска. И овакве вести сведоче о атмосфери у којој се дешава суђење надбискупу Степинцу. На суђењу је посвећена пажња извесним комбинаторикама које се јављају у последњој фази НДХ. Оно што повезује све те опције је да су сви рачунали на надбискупа Степинца - и завереници Лорковић и Вокић пре него што их је Павелић елиминисао. Иначе то није била једина комбинација за промену власти. Већ је помињано извесно ривалство које је постојало између војног представника Трећег рајха Глеца фон Хорстенауа и политичког представника Зигфрида Кашеа који је био пуно екстремнији и у потпуности наклоњен усташкој власти. У складу са тим Глез је размишљао о могућности стварања једне нове владе која би укључила умереније крило усташа, ХСС, домобране и, наравно, Алојзија Степинца. Пошто ово није реализовано Павелић је сачекао и искористио прилику да заједно са Вокићем и Лорковићем опозове и Глеца фон Хорстенауа. То није могао сам да учини, па му је у томе помогао заштитник Зигфрид Каше. Глез је повучен из Загреба и пензионисан. Тиме су смањене шансе за формирање неке умереније владе.

Следећа етапа суђења ће бити посвећена сведоцима. Ту ће се појављивати Славко Кватерник, Владимир Кошак, Мехмед Алајбеговића, Марио Маричић.... Ударна вест 6. октобра се односи на већ помињаног Славка Кватерника.¹⁰⁹ Ту се говори о тренутку када је Мачек позвао народ да прихвати нову власт. Иначе у току Другог светског рата Хрватска сељачка странка је покушавала да балансира те су њени припадници били заступљени и у избегличкој влади у Лондону, а део је остао у земљи. Сам Мачек је остао у земљи и већину времена је проводио под надзором, у Јасеновцу око годину дана, па на свом имању, па у

¹⁰⁸ Политика, 6. октобар 1946

¹⁰⁹ Политика, 6. октобар 1946, “Усташки `војсковођа` Кватерник описује како је Мачек позвао народ да подупре Павелићеву власт”

стану у Загребу... Његова странка је некада словила за англофилску и усташе су је тако и посматрале. Баш због тога су посебно пред крај рата почели да праве калкулације са њим. Донекле би се могло рећи да је сличан поглед имала власт генерала Недића на равногорски покрет. У тај контекст се уклапа и легализација дела четничког покрета од стране Недићевих власти јер ни ове нису хтеле да покидају сваку могућу везу са избегличком владом у Лондону и западним савезницима.

Први сведок који је изведен пред суд је био Славко Кватерник .Он је био бивши официр аустроугарске војске . Између два светска рата био је активни члан усташког покрета. Познат је по томе што је преко радија прогласио НДХ. Међутим, вероватно због ривалства са Антом Павелићем од 1942. године боравио је у Аустрији. За њега се везују разне комбинаторике везане за покушај спаса власти НДХ. Савезници су га изручили југословенским властима и он је један од ређих функционера коме је суђено.

У *Политикином* чланку описан је начин како је Кватерник ушао у салу и почео са обраћањем. Он прича о свом сусрету са Мачеком и Кошутећем када су му саопштили да неће да преузму власт под таквим околностима. Он им је рекао да пошто они нису осамосталили Хрватску између два рата он то хоће да изврши сада на овај начин. Након извесних неслагања са врхом НДХ он одлази у Аустрију. Ипак, то не значи да је престао да се интересује за прилике у Хрватској. Напротив он је у разговору са Маричићем 1943. разматрао могуће солуције за евентуални спас НДХ. Ту се помиње и утицај немачке службе Абвер која је и сама имала посебне идеје. Кватерник је сматрао да би елиминацијом екстремног крила фашизма у НДХ, а то су Зигфрид Каше и Анте Павелић, могла да се оформи прелазна влада на ширим основама која би укључила умерено крило усташког покрета, ХСС, представнике домобрана и самог Алојзија Степинца. Он је поменуо да је са Степинцем имао три сусрета. Степинац се и поводом овога није изјашњавао. Следећи сведок у сали је Владимир Кошак. Он је говорио о подршци коју су добијали из клерикалних кругова као што је била „Хрватска смотра“. И он каже да су Немци после капитулације Италије разматрали стварање једне владе базиране на ширим основама од постојеће. Помињао је регентско веће у ком би могли да буду Алојзије Степинац, Џафер Куленовић као представник муслимана и још један члан. Ипак треба рећи да су ово били планови једне групе људи и могуће је да и сам Степинац о томе није био обавештен, а и ако је обавештен не помиње се какво је његово гледиште о томе. А онда Кошак прелази на причу о везама режима са Рупником и комбинаторикама које су требале да укључе и Дражу Михаиловића. Што се овога тиче као и у случају Степинца не зна се мишљење самог Михаиловића по овом питању.

Одмах после Кошака креће саслушавање Мехмеда Алајбеговића министра спољних послова НДХ. Он каже да је хрватска емиграција полагала велике наде у Степинца. Преносио је гласине да се планира њихов повратак у земљу на јесен 1946. То је баш време када се одвија ово суђење. У даљем тексту аутор анализира карактер хришћанске религије који су репрезентовали људи којима се суди. Мисли да сам Исус не би подржао овакву интерпретацију своје вере. Он мисли да су они осрамотили Католичку цркву. У истом тексту се помиње и чувени злочин у Глини који се десио почетком рата и који је најавио друге. Злочин у Глини је иначе карактеристичан по томе што су мештани српске националности затворени у цркву, па након тога запаљени у њој. У даљем току суђења све ће се више извештавати о сведочењима. Треба рећи да у *Политици* нису преношена сва сведочења већ углавном она која су сматрана битнијим и која су се односила на самог Степинца. Сведок Марио Маричић који је признао да је био шпијун Абвера такође говори о поменутих комбинаторикама. Његово сведочење је важно и за међународни контекст јер он говори је немачка служба спремала удар и у самој Немачкој у покушају да се и тамо створи нека влада прихватљивија за преговоре са западним савезницима. У том смислу би промена у Хрватској била део много ширег процеса. Познато је да је такав покушај пропао у Немачкој као и у Хрватској. Такође је занимљив и сведок Драган Боровичка. Он је заробљен од стране Енглеза у Трсту као припадник оружаних снага НДХ. Причао је о ситуацији везаној за логоре у Италији у којима су били припадници различитих формација из Југославије. Помиње такође и посету патријарха Гаврила Дожића једном од тих логора.

Још један од важних сведока био је Љубан Једнак као једини преживели сведок злочина у Глини. Иначе, злочин у Глини је био један од првих који су почињени од стране усташког режима у Другом светском рату. Ту је на неки начин најављена будућа свирепост коју ће режим примењивати према српском становништву и другим непожељним елементима.

Следи исповест Петра Главаша.¹¹⁰ Он је прошао кроз Јасеновац и Лепоглаву. Иначе у логору Лепоглава су у почетку углавном затварани Хрвати прокомунистичке оријентације. После њега сведочила је Зденка Ожанић. Она је причала о убиству 50 заробљеника у селу Крушевљево. Онда је следила потресна прича Анке Сивичевић. Она је причала о смрти своје ћерке која је била повезана са партизанским покретом. Причала је о својој унуки која је тражила маму. За њену смрт је био одговоран Ерих Лисак. Она је демонстративно донела уже на ком је ћерка обешена. Тражила је да се и он обеси тим ужетом.

После ових сведока суд се поново обраћа надбискупу са питањима за његов коментар. Степинац се и даље брани да му је савест чиста. Бранилац Алојзија Степинца је тражио да се

¹¹⁰ *Политика*, 8. октобар, “Сведоци одбране – људи који су у “Католичком листу” хвалили и славили Павелића”

саслушају неки сведоци одбране међутим тужилац се томе супроставио речима да суд не може дозволити да Степинац довлачи фашисте који би сведочили њему у корист. Он даље каже да је тако нешто могуће у земљама у којима фашизам није дотучен и где реакција има попустљив став према њему. Оваква разлика у гледишту измађу социјалистичких и земаља западног блока се већ испољило на Нирбершком суду када су руски судије изразили незадовољство због ослобађања неколико оптужених. Управо на то се позивају данашњи браниоци Алојзија Степинца, у смислу да му није организовано демократско суђење. Ипак Степинчеви сведоци ће бити изведени пред суд. Он јесте спасао један мали број људи својим интервенцијама. У даљем приказу ће се показати како је суд гледао на овај проблем.

У *Политици* ће бити пренесена сведочења ових људи, али гледиште тужиоца је било да ако је Степинац некога и спасао то значи да је ипак имао моћ да то учини. Познат је случај Јеврејке Рут Дајч, која је посведочила да је захваљујући Степинчевој интервенцији спасен њен живот. Међутим, овде се говори о малом броју директних интервенција. Да је Степинац чак и покушао да спасе већи број људи, питање је да ли би то усташки режим толерисао. У сваком случају. Степицу је дата извесна шанса да се покаже у другачијем светлу што ће истини за вољу више користити његов бранилац.

Да подсетимо браниоци Степинца су били Иво Политео и Натко Капичић. Поднаслов у тексту који третира ово питање гласи „Наводи одбране у контрадикцији са одбраном самог надбискупа“. Одбрана је приложила поједине Степинчеве проповеди и окружнице које га представљају у мало другачијем светлу. На то тужилац каже да одбрана покушава да створи неког новог Степинца превиђајући овог коме се суди. Карактеристично је то да у *Политици*, као и у *Борби*, скоро да није пренето ништа од онога што је на суђењу Степицу изнео његов бранилац Иво Политео. Могуће је да је постојала извесна бојазан да би то могло да донекле промени општу слику о самом оптуженом. Иво Политео је одбрану базирао на томе да је Степинац био човек на врло незгодном месту у незгодно време и да је он интимно био противник фашизма, али да није могао то јавно да испољи због специфичности свог положаја. Он сматра да је велики број обичних људи исто тако мислио и делао, али да се они због тога не криве зато што је њихов положај другачији. Такође је негирао Степинчеву везу са пропагандним писањем католичке штампе. Казао је да је Степинац због куртоазије повремено ишао на пријеме, али да му због тога није било пријатно. Исто тако каже да је безуспешно покушавао да ублажи несреће које је изазивао усташко-нацистички режим. Још наводи случајеве немачких власти у Загребу. Познато је да је војни представник Глез Фон Хорстенау, иначе Аустријанац, био незадовољан ситуацијом у НДХ док је Зигфрид Каше подржавао Павелића у свему. Каше је иначе био трговац из Пруске. Иво се ту задржава анализом односа Степинца са поменутом двојицом тврдећи да је Алојзије покушавао са

ургенцијама да преко Хорстенауа спасе појединце међу којима је било Срба, комуниста, па чак и Јевреја. Са друге стране каже да је Степинац у Зигфрид Кашеу увек гледао „Пруског јункера“ са којим се не може сарађивати, и још додаје да је нацизам идеологија која се управо базира на некадашњем пруском милитаризму против ког је Степинац интимно био. Све је то повезано са догађајима из 19. века за време ривалства Аустроугарске и Пруске око првенства у уједињењу немачког народа. На крају је насилно уједињење извршио ипак Аустријанац Адолф Хитлер мада са једном новом идеологијом. Многи припадници Католичке цркве су национал-социјализам повезивали са протестантском Пруском а посебно су зазирали од његове неопаганске оријентације.

Сам тужилац је похвалио Иву Политеа због веште одбране, али је приложио још један доказ против Степинца где је овај позитивно писао о Лисаку а знајући ко је. Степинчеви сведоци су добили извесни простор у *Политици*, али више симболичног карактера.

Један од сведока је био Никола Коларек иначе каноник. Коларек је писао у часопису „Католички лист“. У *Политици* се наглашава да је Коларек хвалио Павелићеву књигу „Страхоте заблуда“ коју је овај писао за време емиграције у Италији.¹¹¹ Тужилац иде на то да дискретитује сведоке које одбрана доводи због њиховог ангажмана током рата. Тако на пример за Марка Пенића тврди да је у текстовима у Католичком листу промовисао антисемитизам. Следећи сведок је Алојзије Сучић. Он говори о односу цркве са влашћу током рата. Говорио је и Драгутин Хрен који је присуствовао усташком сабору за који тужилац сматра да је био фарса. То је био још један покушај режима да се повеже са старим традицијама хрватског народа.

У броју од 9.октобра се наговештава скори крај суђења.¹¹² У тексту који се односи на суђење пренет је увод из последње речи јавног тужиоца Јакова Блажевића. Он је у свом излагању негирао легалитет и легитимитет НДХ. Критиковао је одбор тројице у ком су били Степинац, Јанко Шимрак и Виктор Бурић. Говори о томе како се део цркве ставио у службу италијанског и немачког империјализма. Пореди НДХ са другим сличним творевинама широм Европе које су нацисти стварали као што је била Вишијевска Француска. Тужилац чак тврди да ниједан од прекрштених православаца није то учинио својом вољом. Такође је искористио прилику да поново нападне улогу Влатка Мачека, посебно у вези са идејом покушаја спаса НДХ, што је била идеја немачког Абвера. Треба рећи да је у време овог суђења Влатко Мачек био далеко од Хрватске, али су власти у њему ипак виделе

¹¹¹ У књизи Страхоте заблуда Анте Павелић се бави упоредном анализом комунизма, фашизма и демократије и њиховим међусобним супротностима.

¹¹² *Политика*, 9. октобар 1946, “Овај процес је подстрек свима да не наседају непријатељима народа и да се даље боре за верску слободу и толеранцију”

потенцијалног ривала зависно од међународног контекста. Мачек је посматран на сличан начин као и избегличка влада у Лондону иако тренутно нису били озбиљан такмац.

Све у свему, главне оптужбе за Степинца су биле клоаборација, политика прекрштавања, пропагандна активност и супротстављање новим властима. На крају текста у овом броју *Политике* тужилац се осврнуо и на одбрану коју је изнео Иво Политео.

Требало је да се чује и последња реч оптужених.¹¹³ За разлику од дотадашњег става приликом испитивања Степинац је искористио прилику да у завршној речи изнесе своје погледе на оптужницу и уопште прилике у друштву. Овоме је посвећена мања пажња у штампи, али је ипак поменуто. Степинац се осврће на титулу војног викара усташке и домобранске војске. Каже да он није сам желео ту позицију већ да га је сам свети отац поставио на њу. Истиче да је он имао ту титулу и у Краљевини Југославији. Што се тиче прекрштавања, он тврди да га у том облику није ни било већ да се ради о верском прелазу из једне хришћанске деноминације у другу. Тврди да су православци сами инсистирали да им се што пре омогући прелаз да би се тиме заштитили од усташа. Након тога се Степинац осврнуо на питање односа према власти. Он поставља питање легитимитета и пита која је била „права“ власт 1941. године. Наводи да је прво била власт Цветковића и Мачека, па затим пучисте генерала Симовића, па онда избегличка влада у Лондону за коју нове власти тврде да је постала издајничка. Паралелно са њом у Хрватској је формирана усташка власт. Такође, каже, током рата је постојала и партизанска власт у шуми која је 1945. постала званична. Он каже да је признавао сваку власт која је тренутно званична. Тако каже да признаје и актуелну власт од 8. маја (дан ослобођења Загреба) иако се са њом идеолошки не слаже. Прескочио је да помене осетљиву област својих односа са крижарима и сличним организацијама. Поновио је да се противи цивилном браку, конфискацији имовине и постепеном укидању веронауке у школама. Ипак на крају је рекао да је још спреман на преговоре са новим властима и да ако оне то хоће, треба да успоставе односе са Светом столицом да би се нашао компромис између државе и цркве. И овога пута је поменуо да се не слаже са материјалистичком идеологијом нових власти, али да је спреман и са њом да преговара.

У *Политици* је дат мали осврт и на изјаву Степинчевог секретара Ивана Шалића који је за разлику од Степинца изјавио да признаје кривицу и да се каје. У том духу је говорио и Ђуро Марић, као и Шимечки. На неки начин њихов став се истиче као позитиван пример насупрот Степинчевом за ког се сматра да тврдоглаво одбија сарадњу. Ерих Лисак није изјавио ништа посебно рекавши само да је задовољан одбраном свога адвоката. Као вид подршке новим властима објављен је текст „Сада се суди онима који су се огрешили о родну

¹¹³ *Политика*, 10. октобар, „Оптужени Степинец и остали дали су своју последњу реч и пресуда ће бити изречена сутра у десет часова пре подне”

груду“. То је заправо писмо свештеника Вјекослава Тврдана. Он износи оптужбе на рачун Алојзија Степинца и Модеста Мартинчића тврдећи да су нижи свештеници због оваквих примера и сами ушли у колаборацију, а неки и у злочине. Као позитиван пример он истиче свештеника Светозара Ритига који је подржао НОБ. Овакав текст је објављен вероватно са намером да се покаже да није цела црква против нових власти те да и у њој има лојалних и прогресивних елемената. Већ је помињано да их је у Српској православној цркви, па и у Исламској верској заједници било више, па су овакви примери били добродошли.

Иначе, у то време у земљу се враћа и патријарх Гаврило Дожих после неколико година које је провео у Европи, прво у логору Дахау заједно са владиком Николајем, а после тога широм целе Европе. После мало размишљања проценио је да је најбоље да се врати у земљу. И његов повратак се може посматрати у контексту тежње државе да нормализује односе са црквом.

У *Политици* је 12. октобра 1946. изашао текст који је био нека врста епилога преношених суђења.¹¹⁴ У самом наслову се преноси исход суђења где је Лисак осуђен на смрт, затим Павао Гулин такође на смрт а сам Алојзије Степинац на 16 година робије. Иван Шалић је такође осуђен на 12 година. Будући да је ово један од последњих текстова на ову тему њему је посвећена велика пажња. Овде се свакако може приметити да је направљена разлика у врсти кривице, па су тако свештена лица осуђена на затворске казне а они који су терећени за озбиљније ствари на смрт. Тужилац је још једном поновио целу хронологију догађаја који се стављају Степинцу на терет. Један од последњих осврта на Степинчев случај је још једна од карикатура где он седи уморан и чека пресуду а размишља како би опет волео да се бави покрштавањем.

Алојзије Степинац је осуђен на дугогодишњу робију, али односи државе и цркве тиме нису разрешени. Многи припадници цркве у земљи и иностранству је био незадовољан оваквим исходом. С друге стране држава је и даље сматрала да би црква требала активније да се укључи у друштвене токове и прихвати нове власти. У том смислу ће бити још вести везаних за надбискупа будући да је његово наслеђе у цркви и даље присутно. Ипак, то ће бити вести периферног карактера.

Могла би се поменути још и вест од 15. октобра која је изашла на насловној страни *Политике*.¹¹⁵ У њој се преноси говор председника Владимира Бакарића. Он се осврнуо на питање Католичке цркве при чему је констатовао да у њој постоје снаге које је спречавају да стекне извесну самосталност и прихвати ново стање у земљи. Ту се провлачи идеја коју су

¹¹⁴ *Политика*, 12. октобар 1946, “Лисак је осуђен на смрт вешањем, др Павао Гулин на смрт стрељањем, а др Алојзије Степинац на 16 година лишења слободе с присилним радом”

¹¹⁵ *Политика*, 15. октобар 1946, “Народни фронт који је показао успехе у обнови земље и остваривању њене независности изоловаће оне који под фирмом цркве раде против народних интереса”

комунистичке власти прижељкивале, а то је да се Католичка црква врати на Штросмајеровске традиције „народне цркве“. То би у пракси вероватно значило неки вид осамостаљења у односу на Ватикан. Међутим за такву опцију у Католичкој цркви није било пуно разумевања. Иначе позивање на Штросмајера није била одлика само нових социјалистичких власти.¹¹⁶ Он је поштован и у Краљевини Југославији где је понекад представљан као хрватски пандан Светом Сави који је издејствовао аутокефалност СПЦ-а.

Што се тиче *Политике* може се још поменути чланак од 24. октобра у коме се поново писало о Мачеку и Степинцу.¹¹⁷ Овај чланак је занимљив због тога јер је у њему пренет став Хрватске сељачке странке која је иначе учествовала у Народном фронту. Овај део ХСС-а је заузео став против Влатка Мачека тврдећи да је он изневерио традиције браће Стјепана и Антуна Радића. У исти кош са Мачеком они стављају и надбискупа Степинца тврдећи да су они издали истинске традиције хрватског народа. Већ је говорено о томе да су се зараћене стране свака на свој начин отимале око тога ко заиста баштини то наслеђе. У својој анализи усташког покрета Алекса Ђилас је тврдио да су они имали изразити култ хрватског села и сељака. Наводи да је то слично романтичарским погледима просветитељског идеолога Жан Жак Русоа.¹¹⁸ У том смислу треба поменути да се једно од њихових удружења звало Матија Губац по хрватском вођи устанка кметова против аустријских и мађарских феудалаца. Али на његову традицију се такође позивала ХСС, а и нове власти Југославије видећи у њему неку домаћу верзију Спартакa и социјалног револуционара.¹¹⁹ То показује да је Матија Губац био опште прихваћен и да су сви желели да нађу своју везу са њим.

У наредном периоду извештавање *Политике* са суђења ће се бавити новим ликовима који се изводе пред суд. Судиће се између осталих мађарском хортијевском генералу Сомбахтељију Ференцу који се теретио за злочине у Војводини.

Што се тиче Степинца прича о његовом суђењу се бар што се тиче листа *Политика* овде завршава.

¹¹⁶ Што се тиче лика и дела Јураја Штросмајера, већ је поменуто да Василије Крстић и још неки истраживачи данас дају другачије тумачење везано за његово југословенство и наклоност прогресивним идејама

¹¹⁷ *Политика*, 24. октобар 1946, “Не смемо дозволити да нам нашу власт, нашу републику и нашу домовину поткопава шачица непријатеља типа издајника Мачека и Степинца”

¹¹⁸ Алекса Ђилас, *Оспоравана земља*, Београд 1990. страна 163.

¹¹⁹ Што се тиче Матије Губца занимљиво је поменути да је о њему снимљен и филм у периоду СФРЈ што свакако сведочи о његовој прихваћености.

Лист *Борба* је био мало другачијег карактера од *Политике*. Ову новину је покренула Комунистичка партија Југославије 1922. године. Први број је изашао у Загребу. Забрањена је после увођења шестојануарске диктатуре 1929. године. Током Другог светског рата излазила је на привремено или трајно ослобођеним територијама као што су биле Ужичка република и Босанска крајина. Након ослобођења Београда она поново излази као дневни лист. Од 1948, године излази као орган КПЈ. У њеном уредништву су се налазили многе познате личности као што су Владимир Дедијер и Јосип Краш. Званично је угашена 2009. године. Узевши у обзир овакву репутацију листа, може се претпоставити начин на који су у њему праћени догађаји. То важи и за тему овог рада.

Борба је на директан начин сведочила не само о процесу против Алојзија Степинца него и односу нових власти према вери уопште, а он је био врло комплексан. Тим питањем се бавила Радмила Радић у својој књизи „Вером против вере“ где се мисли на однос идеологије и религије. Као што је већ помињано, изворни став Карла Маркса према религији је био да она треба да буде приватна ствар сваког појединца. Маркс није био против религије као такве већ је критиковао оно што је он сматрао злоупотребом религије од стране владајућих друштвених класа. Овакав Марксов став је следио и Карл Кауцки који се сматра једним од зачетника социјалдемократске политичке оријентације. Међутим што се тиче револуционарног крила социјалистичког покрета, он ће имати неколико еволуција по овом питању. У периоду Руске револуције, њен лидер Владимир Илич Лењин је заузео атеистички став вероватно и под утицајем тога што је Руска православна црква подржавала стари царистички режим¹²⁰. После Лењинове смрти, када су у СССР почеле борбе за његово наслеђе, тријумфовала је Стаљинова струја. Током Другог светског рата Стаљин ће вратити цркву у друштвени живот на велика врата. То се, наравно, односи на онај део цркве који је после револуције остао у земљи. Руска загранична црква у емиграцији је током Другог светског рата углавном подржавала силе осовине.

Комунистичка партија Југославије је по питању религије следила закључке комунистичке интернационале, а треба рећи да су се и они мењали. Такође, и став према југословенској држави се мењао. У првој фази постојања краљевине Југославије

¹²⁰ Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, Београд....

комунистичка партија је мање-више испољавала тенденцију ка интегралном југословенству. Међутим од 4. конгреса комунистичке интернационале одржаног у Дрездену, Краљевина Југославија је проглашена „версајском творевином“ коју би требало расформирати. Оцењено је да у Краљевини Југославији превласт има српска буржоазија која у садејству са буржоазијама из словеначких и хрватских крајева управља државом.

Оваква оријентације ће бити присутна до средине тридесетих година 20. века . У овом периоду због успона фашизма и нацизма у Европи долази до нове тактике СССР-а и уопште комунистичког покрета што се одразило и на прилике у Југославији. То је период стварања „Народног фронта“, што је представљено као повезивање свих антифашистичких, прогресивних и родољубивих снага у супростављању фашизму. У том смислу треба поменути резолуцију Централног комитета КПЈ од 1935. године. Овде је промењен однос према Југославији, која се од тада посматра као легитимна заједница јужнословенских народа. Осуђене су тенденције национал-шовинизма које је репрезентовао усташки покрет и њему слични. Пружа се рука сарадње социјалдемократама, али и неким „буржоаским“ партијама. У том смислу ће се профилисати и политика према верским заједницама. Занимљиво је поменути да је КПЈ подржавала став СПЦ-а током конкордатске кризе. О томе је већ говорено у контексту Степинчевог осврта на те догађаје.

Током догађаја 27. марта 1941. КПЈ се нашла у специфичној позицији. Пошто је СССР склопио пакт о ненападању са Трећим рајхом 1939. године дошло је до смањивања непријатељстава између ове две земље. КПЈ је до тада била на израженом антифашистичком курсу. Од 1939. године тај став се мало мења те се Други светски рат посматра као сукоб два империјалистичка блока – фашистичког и англо-француског. Ипак 27. марта већи део партије се придружио демонстрантима против пакта. Ту су се поново нашли на истој линији са врхом СПЦ. У току рата партизански покрет је покушавао да привуче и људе из религијских структура свих верских заједница што је некад успевао а некад не. Исти покушај су имали и представници других зараћених страна. После рата режим је хтео да покаже да он није непријатељски расположен према религији, што је тврдила противничка пропаганда. Тако је, рецимо, у првој фази владавине постојала веронаука у основној школи а такође су прослављани верски празници.¹²¹ За министра вера је изабран Поп Влада Зечевић. У свом односу према случају Алојзија Степинца власти су такође показале извесно стрпљење. Ипак након његовог чувеног пастирског писма преовладало је мишљење да се са њим не може наћи компромис. Текстови о Степинцу у негативном контексту се јављају у штампи већ од 1945. године. Он је тада још увек био на слободи. Након заоштравања ситуације пада одлука да се он ухапси.

¹²¹ Радмила Радић, *Вером против вере*, Београд 1995, стр 136.

Као и у случају листа *Политика*, и у *Борби* се тога лета преносе извештаји са суђења Дражи Михаиловићу, па затим Леу Рупнику.

На пример у једном тексту се говори о контактима генерала Михаиловића са припадницима других формација након његовог повлачења у Босну 1944 године¹²². Пренето је и писмо Павла Ђуришића о заједничким операцијама са љотићевцима и Немцима¹²³. Такође се наводи извештај Горског штаба у ком се Михаиловић обавештава да је командант Недићеве Српске државне страже генерал Боровоје Јонић ставио снаге СДС-а под врховну команду Југословенске војске у отаџбини. Један поднаслов се односи на контакте Драже Михаиловића са Матом Матичевићем сарадником Јуре Францетића за ког се наводи да је одговоран за смрт 72 партизана. Ту је и још један извештај Павла Ђуришића у ком он помиње цифру од око чак 10 хиљада убијених Муслимана у области Пљеваља и севера Црне горе.

Исто тако поменути су неки детаљи око којих и данас постоје шпекулације чак и у научној јавности. Прво је питање шта је значила четничка шифра слова – „З“. У неким тумачењима се сматра да је то била скраћеница од речи заклати те да се односила на оне који су предвиђени за ликвидацију. Друга верзија је била да то значи заплашити. У сваком случају словом З су обележавани махом припадници колаборационистичких покрета. То се објављивало преко Радио Лондона. Сам Михаиловић се на суђењу није конкретно изјаснио по том питању. Друга ствар је поновно потезање Михаиловићевог писма Степинцу. Датум писма је 15. април 1945. године. Пренет је цео текст овог писма где се позива на кооперацију и сарадњу у борби против комунизма.¹²⁴

Као и у *Политици* и у *Борби* је као важна вест пропраћена пресуда генералу Михаиловићу и великој групи оптужених који су заједно са њим осуђени¹²⁵. Међу њима су били Драгољуб Драги Јовановић, Велибор Јонић иначе министар просвете у влади Милана Недића, затим Коста Мушицки командант Српског добровољачког корпуса, Стеван Мољевић један од идеолога Равногорског покрета, Танасије Динић и многи други. Сам Михаиловић је осуђен на смрт под оптужбом за издају, колаборацију, борбе против партизана, злочине које су починили припадници његовог покрета... Требало би поменути и суђење великој групи припадника равногорског покрета које је одржано 1945. године на ком

¹²² *Борба*, 1. јул 1946. “После бекства из Србије 1944. године Дража Михаиловић се састао у Босни са представником усташа Матом Матичевићем и склопио с њиме споразум о сарадњи против Народн ослободилачке војске”

¹²³ *Борба*, 1 јул 1947. “Врховна команда Драже Михаиловића успоставља везу са Љотићем”

¹²⁴ Иначе Дража Михаиловић је на суђењу врло конфузно одговарао на питања. Тако је било и у вези питања писма Степинцу. Он се није јасно изразио потврдивши свој потпис али је рекао да му није позната садржина овог писма.

¹²⁵ За издају отаџбине и народа осуђен је на смрт Драгољуб Дража Михаиловић са још десет издајника и ратних злочинаца.

су суђени Драгутин Кесеровић, Војин Војиновић, Мустафа Мулалић као представник Муслимана у равногорском покрету и многи други. Ово је такође било групно суђење а оптужбе су биле сличне - издаја, злочини, непријатељство..... Ово су, иначе, била општа места која су приписивана противницима НОБ-а. Међутим ту је и један подтекст критички усмерен према западним савезницима. У општем смислу је замерено савезницима што су у почетку Другог светског рата подржавали Равногорски покрет више него партизански. Објављен је један цитат енглеског официра Хадсона који је рекао да не би било добро да се устанак у Југославији претвори у комунистичку револуцију. Тиме се и објашњава англо-америчка подршка четницима. Међутим како је рат одмицао партизани свакако и уз јак утицај СССР почињу да се третирају као главни савезници. Већ је поменуто да је било извесне разлике између става САД и Велике Британије по овом питању.

Борба је као и *Политика* наставила са преносом суђења домаћој колаборацији. У другој половини августа је на ред дошло суђење словенцима – Бискупу Рожману, Леу Рупнику, Резенер Ервину, Мухи Креку¹²⁶ ... Ту је обједињена осуда једног свештеног лица, једног политичара из емиграције и команданта војне формације Бела гарда. Писано је о вези Леа Рупника са италијанским генералом Мариом Роботијем, његовој антипартизанској активности... Резенер Ервин је чак суђен и због акција против савезничких пилота. Крек се наводио као припадник „издајничке владе у Лондону“ и подршку Дражи Михаиловићу, затим због веза са Словенском звездом и Одбором сеоских стража које су биле колаборационистичке организације у Словенији. На крају је суђен и због послератних активности где се помиње заједно са Живком Топаловићем и Адамом Прибићевићем да је призивао страну интервенцију и обарање Социјалистичке власти.¹²⁷ Рупник је такође оптужен да је осмислио цео план за интервенцију западних земаља – Шведске, Швајцарске, САД и Енглеске. Он се бранио да је потпао под тадашњу пропаганду реакције, али да је сада променио мишљење.

У *Борби* излазе и текстови везани за међународни контекст. Један од њих се односи на политику англоамериканаца према Југославији¹²⁸. Овај текст се односи на штаб англоамеричких снага у Казерти за који се тврди да је упознат са кретањем оптужених чије изручење је ФНРЈ тражила. Међу њима су били Љубо Милош, Драгутин Тот, Добросав Јевђевић командант херцеговачких четника и Момчило Ђујић. Западни савезници су оптужени да су их ставили под своју заштиту. Овај текст има извесну идеолошку конотацију јер је то време постерпене поларизације два светска блока.

¹²⁶ *Борба*, 22. август. 1946. “У Љубљани је почело суђење групи ратних злочинаца, сарадника окупатора и издајника на челу са Рупником”

¹²⁷ *Борба*, 23. август 1946. “Издајнички рад Мухе Крека”

¹²⁸ *Борба*, септембар 1946, “Ко омета изручивање ратних злочинаца Југославији”

Пред суд су 10.септембра 1941. године изведени Иван Шалић и Ерик Лисах. У *Борби* се детаљно преноси атмосфера са суђења. За Ивана Шалића кажу да има изглед типичног припадника језуитског реда. Када су оптужени улазили у салу у тексту је описана атмосфера која је направљена. Присутни су им добацивали „Доле издајници“ и томе слично. Оптужница против њих је садржала већ познате смернице о издаји, колаборацији, умешаности у злочине и слично. Као и у *Политици*, и у *Борби* је ово била увертира за хапшење Алојзија Степинца. Потенцирало се да је управо Степинчев секретар један од оних против кога се води процес. У једном од подналова – „Подстрекавани присном сарадњом надбискупа Степинца са усташама многи свештеници су се ставили у службу Павелића и окупатора“¹²⁹. У тексту је дат мали приказ виђења ситуације у НДХ од стране аутора. Описује се карактер режима у НДХ за коју се каже да је са једне стране била национал-шовинистичка према Србима, Ромима, Јеврејима, а са друге слуга и лојални сарадник немачких окупатора као и италијанских до капитулације 1943. године. Овде се Анте Павелић наводи као фашистички најамник који је прокламовао независност државе Хрватске а по аутору био најзависнији могући вођа колаборације. Даље се каже да је задатак усташког покрета био да се бес народа уместо према окупатору усмери према недужном српском становништву као и Хрватима који не прихватају фашизам. Овде се види једна званична линија КПЈ а то је политика братства и јединства. Комунистичка партија Југославије је промовисала интегрални југословенски патриотизам који је надилазио партикуларне национализме посебних југословенских нација. Тврдило се да су покрети који су се базирали на републичким национализмима често улазили у колаборацију. Репрезент оваквих тенденција би свакако био усташки покрет.

Што се тиче четника они су званично баштинили југословенско наслеђе па се и сам покрет звао Југословенска војска у отаџбини. У самом покрету је било људи различитих јужнословенских нација. Ту је био помињани Мустафа Мулалић, па словеначки војвода Карл Новак¹³⁰ и још неки мање познати. Међутим у својој пракси равнороски покрет је више задржао своју присутност у српским крајевима и доминантно је посматран као просрпски. Са своје стране, Милан Недић као председник владе окупиране Србије је дигао руке од Југославије и помињао је само Србију везујући се донекле и за „обреновићевску“ србијанску традицију која није имала везе са Југославијом. Занимљиво је поменути да је у оквиру колаборационог апарата у Србији важну улогу играо Љотићев југословенски покрет Збор¹³¹. Овај покрет јесте имао интегрално југословенску оријентацију. Сам Љотић је био ожењен Хрватицом и у свом покрету је имао представнике разних југословенских нација. Међутим у

¹²⁹ *Борба*, 10. септембар 1946.

¹³⁰ Карл Новак (1905-1975) је био словеначки четнички вођа и пуковник. Био је командант Плаве гарде.

¹³¹ Задружна борбена организација рада.

околностима Другог светског рата и распаднуте земље они нису могли у потпуности да испоље своје југословенство кога се званично нису одрекли. Приликом формирања Српског добровољачког корпуса Немци нису дозволили да он понесе Југословенски назив јер су Југославију сматрали пропалом творевином.¹³²

Што се тиче Степинца он се у поменутом тексту више наводи у контексту после пада НДХ-а као организатор отпора новим властима. Апострофира се надбискупски двор као стециште бивших усташа и реакционара. Овакво гледиште је ипак предимензионирано будући да се константно помиње име Ериха Лисака као експонента усташа који је долазио на Каптол али не и других. Сам Степинац је у свом исказу тврдио да он није знао ко је Ерих Лисак чиме се он разилази са Иваном Шалићем који је тврдио да су добро знали Лисаков идентитет. Већ је речено да се Иван Шалић у току суђења покајао па је можда због тога и добио нешто краћу казну од 12 година затвора. Он је признао да је он благосиљао крижарску заставу. Овај текст је један од ређих потписаних, а аутор је био Миле Виторовић.

У броју од 11. септембра највише се говори о Ериху Лисаку¹³³. Помињу се и други припадници заједничког злочиначког подухвата Макс Лубурић, Мате Бобан, Јура Францетић.¹³⁴ У краћем подтексту „Мачек је отишао добровољно“ наставља се тенденција да се Мачек ставља у мање више исти кош са усташама што ипак није одговарало истини.

И у наредном тексту се наставља са овим – „Јуче је настављено са испитивањем ухапшеног Лисака“¹³⁵. Вероватно је да су тадашње власти још увек Мачека доживљавале као потенцијалног конкурента јер је његова ХСС имала извешан респект како у земљи тако и у иностранству. Иста ствар је важила и за предратне српске грађанске политичаре какав је на пример био Милан Грол, Слободан Јовановић... Они свакако нису спадали у фашисте, али су били антикомунистички оријентисани. У наведеном тексту се каже да је усташки генерал Мошков омогућио Мачеку да побегне из земље. Исто тако се помињу сусрети Мачека са Степинцем и краљем Петром. Ово се тумачи као покушај обједињавања реакције.-фус нота Упркос томе познато је да је краљ Петар у свом обраћању подржао НОБ. Осим тога избегличка влада је преко Шубашића склопила споразум са Јосипом Брозом Титом. Поново се расправља о томе ко је био четнички представник Брашић у Загребу и на ком задатку.

Праћена је судбина Славка Кватерника и Мехмеда Алајбеговића који спадају у ређе припаднике усташког покрета који су ухапшени и суђени. Пренето је писмо просветара града Загреба са жељом да се и надбискуп Степинац изведе пред суд. Ово писмо би на неки начин требало да представља жељу доимаће јавностио.

¹³² Ђоко Слијепчевић, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978.

¹³³ *Борба* 11. септембар 1946. Суђење групи усташких зликоваца на челу са Лисахом и Шалићем у Загребу

¹³⁴ Јуре Францетић је био миљеник поглавника Павелића и у усташком покрету је имао ореол жртве будући да је страдао када је његов авион оборен изнад једног села под партизанском контролом.

¹³⁵ *Борба*, 12. септембар 1946.

И лист *Борба* је имао карикатуре као вид осврта на актуелна збивања. На једној од њих се налази Винстон Черчил који се представља као носилац Новог поретка (New Order) који на слици васкрсава носиоце претходног Новог поретка (Neve Ordnung). Ту се види да се све више ствара поларизација међу бившим савезницима. Сви они којима се у овом периоду суди се често помињу у контексту нове потенцијалне колаборације овог пута са западним савезницима.

У *Борби* је 19. септембра 1945. објављен чланак¹³⁶ да се отвара поступак против надбискупа Алојзија Степинца што је поново пропраћено са многим писмима подршке из Хрватске и целе Југославије. У Славонском броду је одржан митинг подршке за хапшење Степинца.

Као што је познато суђење Алојзију Степинцу је почело 30. септембра 1946. У *Борби* су пренете речи загребачког надбискупа у време стварања НДХ, а исто тако и Мачеково обраћање јавности.¹³⁷ Набројани су часописи који су излазили за време окупације за које се везује клерофашистичка пропаганда. То су били Католички лист, Католички тједник, Недјеља, Гласник светог Анте.... Било их је више десетина. У извештајима ове врсте скоро да није било нијансираног приступа. То значи да су сви противници режима слично приказивани. Неоспорна је Степинчева веза са окупаторским и усташким властима, међутим у оваквим извештајима често изгледа да између њих није било никаквих разлика што је ипак мало тенденциозно. Свакако да Степинчева одговорност не може бити иста као код ноторних злочинаца попут Мирослава Мајсторовића „Фра Сатане“ који је био управник логора Јасеновац и тамо испољавао своју поремећену жељу за мучењем и убијањем људи.

Поред идеолошких и кривичних напада повремено се јављао и економски аспект у случајевима свештеника и фратара који су користили прилику и да се обогате злоупотребивши ситуацију. По свему судећи, склоп личности Алојзија Степинца је био другачији и код њега овај фактор није играо неку улогу. Чак и његови противници признају да је целог живота био аскета. Његова религиозна мајка Барбара га је подизала у таквом духу. Почетком 1942. Алојзије постаје викар усташке и домобранске војске. Он се бранио да је то постао жељом Ватикана.¹³⁸ Уопште гледано односи Југославије са Светом столицом су тада били на ниском нивоу. Већ је помињана жеља власти да се покуша нека врста осамостаљења хрватске католичке цркве за шта нису нашли савезнике у самој цркви. Неки данашњи хрватски историчари који бране Степинца тврде да је он страдао као нека врста колатералне штете у сукобу СФРЈ и Ватикана. Ипак, треба рећи да Ватикан никада није званично признао

¹³⁶ *Борба*, 19. септембар 1946, „Суд је усвојио предлог јавног тужиоца Народне Републике Хрватске да се поведе истрага и подигне оптужница против др Алојзија Степинца”

¹³⁷ *Борба*, 1. октобар 1946, „Пред већем врховног суда Народне Републике Хрватске почело је саслушање оптуженог др Алојзија Степинца”

¹³⁸ Такође је истицао да је имао ту титулу и у Краљевини Југославији.

НДХ и поред великих молби од стране хрватских власти. Слично томе многи данашњи католички верници у Хрватској су разочарани тиме што садашњи папа Фрања одбија канонизацију Степинца. На овом примеру би се могло уочити да је код тих верника национална оријентација ипак јача од верске те да Степинац за многе представља јачи ауторитет од Папе.¹³⁹

У готово свим вестима из овог периода Степинац се увек повезује са ликом и делом Влатка Мачека што има извесно упориште. Сам Степинац је јавно истицао да је на изборима гласао за Мачекову листу. Он је у њему видео легитимног представника Хрвата у Југославији. Ипак Мачекова ХСС није била толико клерикална па ни конзервативна колико би Степинац прижељкивао, али је за њега имала извешан ауторитет. Треба додати и англофилску црту у оријентацији ове странке због које је нове власти перцепирају као потенцијалног партнера у англоамеричким плановима за Балкан од којих се на крају испоставило да нема ништа.

Пастирско писмо је и даље једно од општих места. Нове власти су га доживеле као позив на устанак што сам надбискуп упорно демантује. Ипак остаје чињеница да он против фашистичких власти није упутио нешто слично. Степинац је представник једне политичке оријентације у тадашњој Европи која је испливала на површину у току Другог светског рата. То су били стари конзервативци, а у неким случајевима и клерикалци који често нису интимно подржавали фашизам али су због свог израженог антикомунизма и понекад и антилиберализма ушли у колаборацију са фашизмом.

У ширем контексту тако се могу посматрати Рексисти у Белгији, Миклош Хорти у Мађарској, Антонеску у Румунији, бискуп Рожман у Словенији, маршал Петен у Вишијевској Француској, па и Милан Недић у Србији. О томе је на свој начин писао и британски историчар Ерик Хобсбаум. Он је сматрао да су се у првој половини 20. века чешће десни него леви покрети позивали на патриотизам. Међутим током Другог светског рата извешан број десних покрета је ушао у колаборацију са поменутиим окупаторима и због тога је изгубио свој патриотски имиџ. И онда се десило да је фигуративно говорећи левица (коју су у овом рату најчешће представљали комунисти) преузела од деснице барјак патриотизма и са њим тријумфовала¹⁴⁰. Ово се десило у многим деловима света, а Југославија је добар пример за то. Треба рећи да су у овим земљама постојали такође и покрети отпора који су имали репутацију десног центра. Ту би спадали грчки Едес, Деголисти у Француској, пољски покрет отпора, равногорци у Југославији... Превагу између ових покрета су најчешће

¹³⁹ Овакав поглед на ствари подсећа на раније помињани тенденциозни текст у коме је клеро-националистичка „Хрватска стража“ напала „Хрватску одбрану“ оптужујући је да је запоставила националну оријантацију на уштрб верске.

¹⁴⁰ Ерик Хобсбаум, *Нације и национализам*

доносили геополитички чиниоци. Наравно и ово је мало поједностављен поглед на ствари али представља једну тенденцију присутну у Другом светском рату.

Борба као политички лист сво време прати и нирбершке процесе.¹⁴¹ Преовлађује критички тон према ставу западних савезника. Каже се да је осуђено само 20 ратних злочинаца из 3.рајха. Суђења у Југославији се приказују као домаћи пандан нирбершком процесу само што се у југословенском случају другачије приступа и суди.

Дошло се у извештавању поново до теме одбора тројице¹⁴². Да подсетимо у њему су се налазили сам Степинац, Јанко Шимрак и Виктор Бурић. Одбор је основан да се Србима, али и другима омогући прелазак или „повратак“ у католичку веру. Овде би се могла приметити разлика између гледишта Католичке цркве и усташког покрета. Са тачке гледишта саме цркве покрштавање је био позитиван процес ако се одвија под нормалним околностима. За фашистички режим прекрштавање је био једини начин да Срби и други непожељни народи буду прихваћени у новом режиму. Немачким окупаторима је пак одговарала опција усмеравања српског народа ка Хрватској православној цркви сматрајући да ће тако доћи до извесне пацификације. Међутим, познато је да пројекат ХПЦ није успео да заживи. Усташки режим је инсистирао на томе да он нема ништа против православља као таквог па је зато и прихваћен немачки предлог о стварању ХПЦ. Осим тога НДХ није имала проблема у односу са православцима који нису Срби. То се односи на Црногорце, затим руске белогардејце, а исто важи и за стари савез усташа и македонског ВМРО. Са руским белогардејцима као формацијом су усташе у току рата делиле савезништво по оружју будући да су обе формације биле под немачком јурисдикцијом. Ово се односи на онај део белих Руса који су ушли у колаборацију са Трећим рајхом.¹⁴³

У *Борби* се наравно понављају теме које су третиране и у *Политици*. Поново се анализира колики је утицај имао Степинац на остале свештенике да пођу путем којим су пошли. Поменут је његов однос са баном Шубашићем.¹⁴⁴ Ово се односи на њихове односе пре Другог светског рата.

Ерих Лисак описује своје бекство па повратак у Хрватску. Такође говори о околностима под којима су из Хрватске побегли Павелић и Мачек. Оно што провејава у свим актуелним текстовима је терећење надбискупа Алојзија и врха католичке цркве за антинародни рад и деловање иако је он накнадно ухапшен. Саслушавање Лисака и Шалића је помогло суду да оптужи и самог надбискупа. Помињање тзв. пастирског писма је нека врста

¹⁴¹ *Борба*, 2. октобар 1946, “Нирнбершка пресуда значи охрабрење за фашистичке злочинце и агресоре”

¹⁴² *Борба*, 2. октобар 1946, “Директива ‘Одбора тројице’ на челу са Степинцем о масовном прекрштавању омогућила је усташама извршавање масовних покоља Срба”

¹⁴³ Александар Ј. Тимофејев, *Црвени и Бели*, Београд 2014.

¹⁴⁴ То је исти Иван Шубашић који је представљао избегличку владу у Лондону у којој је било и Хрвата.

општег места током свих ових суђења. То је био потез који нове власти Степинцу нису могле да опросте.

У једном од наредних бројева *Борбе* у рубрици о суђењима објављена је слика на којој су заједно један католички фратар, четнички војвода Васо Миљуш и немачки официр. Испод пише да је слика из периода заједничког деловања против НОБ-а. То је препознатљива тенденција из овог периода где се сви припадници „реакције“ стављају у исту равн.¹⁴⁵

У извештају од 17. септембра се наводи да је Каптол био центар свих непријатељских деланости после рата. Ту се највише мисли на деловање Крижара са Лисаком на челу, затим ширење кампање против комунизма а пастирско писмо је и даље главни терет за Степинца. Његов сусрет са Лисаком се представља као директна подршка свим његовим делатностима. Осим тога нема конкретних показатеља за Алојзијево гледиште о деловању Крижара. Будући да је он био један од њихових утемељивача пре рата изводи се закључак да је он то и остао. Ради потсећања треба рећи да су Крижари покрет који је баштинио традицију Орлова када су ови забрањени у Краљевини Југославији. Степинац је био нека врста њиховог ментора. Ипак то не значи да их је он подржавао у свему. Пошто се рат завршио и сам назив „Усташе“ постао непопуларан многи њихови припадници ће наћи уточиште међу Крижарима. Ерих Лисак је пример за то. Иван Шалић је признао да је освештао крижарску заставу на Каптолу. Могуће је да је Степинац интимно симпатисао активности Крижара али то није у потпуности документовано. У овом духу је објављена званична вест да је тужилац подигао оптужницу против Алојзија Степинца. Такође се преноси да су Славко Кватерник и Мехмед Алајбеговић у затвору. Они су се појављивали као сведоци на процесу надбискупу Степинцу. Одмах уз ове објаве иду и вести о подршци народа овим суђењима. О проширеној оптужници у којој је сада укључен и процес против Степинца *Борба* извештава од 1. Октобра¹⁴⁶. Уводни део оптужнице подједнако оптужује Степинца и Мачека тако да би и Влатко сигурно био пред судом да се није домогао иностранства. За разлику од њега Алојзије је одлучио да остане у земљи. Поменут је Мачеков сусрет са Везенмајером већ 10. априла. Наравно поменута је и Степинчева окружница од 16. априла у којој он позива такође на прихватање новог режима. У том обраћању он је чак рекао да је само провиђење помогло да се формира независна хрватска држава. Навођењем ових чињеница суд је покушавао да докаже да НДХ не би успела да се оформи да јој Степинац као верски и Мачек као политички лидер нису дали подршку. Католички лист је наведен као полуслужбени часопис загребачке надбискупије у ком је све време вођена кампања у корист новоствореног режима. Писано је и о томе како Анте Павелић враћа Хрватској њен аутентични и католички

¹⁴⁵ *Борба*, 14. септембар 1946,

¹⁴⁶ *Борба*, “Пред већем врховног суда народне републике Хрватске почело је саслушавање оптуженог др.Алојзија Степинца”

идентитет за који је она везана већ 1.300 година, а поготову од крунисања краља Звонимира. Треба рећи да сам Анте Павелић није био неки нарочити клерикалац. Он је у том погледу био сличан Бениту Мусолинију који је увек био спреман да цркву употреби у политичке сврхе. Тако је Мусолини дао симболичну државност Ватикану након што је она изгубљена у процесу уједињења Италије. Ватикан је иначе за пројекат уједињења Италије у пропаганди кривио масонски покрет.¹⁴⁷

У циљу покушаја повезивања са традицијама хрватског народа из давних времена нови режим је 23. фебруара 1942. године отворио усташки сабор. Том пригодом Степинац је одржао поздравни говор изразивши наду да ће тај сабор бити у сагласју са интересима хрватског народа. Такође су помињани екстремни примери припадника цркве као што су Мирослав Филиповић и Звонимир Брекало. Очекивано поменут је и контакт који је оптужени одржавао са хрватским легионарима као и радницима одведеним у Немачку. Завршни део оптужнице се односио на последњу фазу постојања НДХ и период непосредно после рата. Овде се Алојзије оптужује да је учествовао у покушају спасавања НДХ и каснијем отпору новим властима. Што се тиче спасавања НДХ чињеница је да су сви актери тих догађаја рачунали на помоћ Степинца али се овај о томе углавном није изјашњавао. Могуће је да је он увиђао да су ти напори излишни те да нема много ефекта да се активно укључује у њих. Са своје стране Степинац јесте учествовао у верској конференцији пред сам крај рата на којој су били присутни и патријарх ХПЦ Гермоген, протестантски представник Тот и испред Муслимана Биџан, али ово је више био симболичан скуп који није могао да промени ток историје.

У наредном извештају се третира једно осетљивије питање, а то је колики јер био утицај католичких удружења у самој НДХ са посебним освртом на Крижаре. Иначе сама реч Крижари је хрватски пандан речи Крсташи. Могуће је да је њихова одлука да узму овакав назив била жеља повезивања са старијом католичком традицијом везаном за крсташке ратове и уопште борбу за верске циљеве. Католичка црква је у 20. веку и на примеру грађанског рата у Шпанији где је подржала генерала Франка прогласила тај рат крсташким. Посебно је истицала такав принцип у свом супротстављању наводном масонском утицају у 19. и 20. веку, а после и према комунизму. Припадници Крижара, али и неких других покрета шире пропаганду о повратку старе власти о чему је у раду већ говорено. Ту се помињу и повратак краља, па затим Влатка Мачека, чак и самог Анте Павелића, а паралелно са тим и нове власти страхују од могућих покушаја преврата будући да је од рата прошло мало више од годину дана. Изгледа да су и сами Крижари, као и власт, много прецењивали моћ такозване реакције у свим својим облицима. У том смислу се на суђењу често помиње покушај

¹⁴⁷ Поготово се то односи на револуционарне вође Ђузепеа Гарибалдија и његовог имењака Мацинија.

обједињавања свих противника нових власти где је Степинац виђен у шареноликом друштву Мачека, Павелића, Леа Рупника, Драже Михаиловића, бискупа Рожмана, Љотића... Познато је како су се те комбинаторике завршиле, али Степинац се у једном разликује од свих личности и покрета који су помињани. Он једини није ни покушавао да бежи. Генерално гледано, његов степен непријатељства према новим властима је ипак мање испољаван у односу на помињане личности које су све завршиле или у емиграцији или страдали на различите начине.

У извештавању *Борбе* се наставља са навођењем најконтраверзнијих детаља везаних за надбискупово деловање. Тако се помиње да је Степинац добио одликовање од Анте Павелића. Исто тако се анализира судбина фрањеваца из Широког Бријега које су партизани убили. Њих Степинац види као невине жртве комунистичког режима а тужилац као фашистичке сараднике. Изнова се потеже његова окружница издата у време формирања НДХ. У њој је Степинац одао почаст новој власти говорећи о „одлучним мужевима који преузимају вођство хрватског народа“. Степинчеви браниоци и данас тврде да он тада није познавао суштину створеног режима која је била базирана на терору и смрти.

Наредног дана поново се анализира улога „Одбора тројице“. Овај одбор је требало да поведе процес покрштавања махом српског становништва на хрватској територији. Оно о чему се највише расправљало је контекст тих верских прелаза. Наведен је пример села Будимци.

Као и у листу *Политика*, и у *Борби* се третирају проблематични догађаји још од пре Другог светског рата. Поменута је Степинчева склоност ка потказивању на примеру Јеврејина Хиршла кога је Степинац пријавио Ивану Шубашићу због наклоности ка комунизму. Већ су више пута поменута писма која је надбискуп писао папи током рата. У једном тексту *Борбе* се анализира осврт на саму НДХ. Из писма се може закључити резервисан однос Ватикана према овој творевини. Због тога Степинац у свом писму пише папи да би требало да покаже више разумевања за младу хрватску државу будући да она прави извесне „почетничке грешке“, али да је у бити ипак на линији очувања хришћанске вере и католичке цивилизације.

Он признаје да у својој борби она можда користи и нека непожељна средства али да јој је циљ ипак оправдан у једном ширем контексту. У једном од наредних чланака се прича опет враћа на осетљиви терен антисемитизма. Наведено је да је по Павелићевом захтеву а уз Степинчеву дозволу у католичким црквама читана једна одредба у којој се Јевреји оптужују за покушај дестабилизације хрватске државе. Ни овде се Степинац није јасно изразио на питање шта мисли о овоме. Можда је овде Степинац хтео да буде кооперативан са властима иако је већ речено да он није био расни тип антисемите, али у политичком смислу је

испољавео таква гледишта. Био је противник јеврејске штампе сматрајући да она шири неморал, затим је оптуживао Јевреје због веза са масонеријом, исто тако за наводно садејство са великосрпским југословенским режимом. Такође је био познат као противник ционистичког покрета за обнову државе Израел.¹⁴⁸

У том броју је изашла и карикатура где он саветује једног усташког часника да понесе потребну опрему за покрштавање, а овај каже да има шмајсер калибра 9 милиметара. Поред тога је његова изјава да је покрст свима био доступан и да је свако имао слободну вољу како да поступи. Ово је вероватно требало да представља иронијски осврт на тему.

У броју *Борбе* од 5.октобра 1946. Поменута је још једна болна тема из Другог светског рата а то је судбина деце са Козаре. Као што је познато током пролећа 1942. године десила се велика битка између партизана са једне и Немаца и усташа са друге стране. У југословенској историографији ова битка се везује за трећу непријатељску офанзиву. Оно што је карактеристично за ову битку је да је са партизанима кренуо и велики број цивила у збег. Број страдалих цивила се чак процењује на више од 30 хиљада. По немачким подацима заробљено је близу 70 хиљада људи од којих је већина завршила у логорима НДХ. У тексту *Борбе* говори се о судбини такозване партизанске деце која су завршила у логору Стара Градишка. Наводи се да се Степинац оглушио на позиве да помогне овој деци.

Приложен је један извештај бискупа Бонифачића да међу комунистима преовлађује ортодоксни (православни) и жидовски (јеврејски) елементи.

Као што је већ помињано и Степинац је као и сваки оптуженик добио прилику да нешто каже у своју одбрану. Из његове одбране преносе се делови у којима он понавља нека општа места као што су разочарање неуспехом конкордата па затим критика преврата 27. марта. Онда се осврнуо на питање ауторитета власти. Поставио је питање која је власт легитимна – Цветковић – Мачек, пучисти, влада у Лондону, усташе, четници или на крају партизани.

Ни у *Борби*, као ни у *Политици* није пренето цело излагање Степинца већ углавном они делови који се уклапају у општу слику о њему. Исто тако он сам је прескочио да помене оне детаље који су били тешко одбрањиви . Због таквог приступа тужиоца а и самог Степинца постоје извесна питања у вези са њим која ће остати недоречена. Такав је био случај са многим суђењима после Другог светског рата. Суд је сматрао да је и оно што је утврђено довољно за пресуду.

Једна од вести са самог краја суђења се односи на присуство страних новинара.

У *Борби* се као најважнији сведоци на процесу наводе Славко Кватерник, Владимир Кошак и Мехмед Алајбеговић. После њих је било још пар десетина сведока. Један поднаслов

¹⁴⁸ Љубодраг Димић, Никола Жутић. *Алојзије Степинац, Држава, Црква, надбискуп*, Београд 2018, стр 370

третира тему о којој није много говорено а то је какав је био однос надбискупа са усташким покретом пре рата. Степинац је у том периоду умерено подржавао Мачека те је тако подржао и стварање бановине Хрватске. За то време усташе негодују оптужујући чак Мачека да је издао националне интересе. Сам Алојзије се није ни тада директно одређивао према њиховом покрету сем у најопштијим освртима на хрватској политичкој сцени. У тексту се говори да је он заједно са усташама посетио Глину 1935. године. То место је иначе познато по једном од највећих злочина на самом почетку рата.

Још једна важна вест објављена је 5. октобра - осуда Степинца од стране далматинског свештенства Католичке цркве. То су били махом свештеници окупљени око Народног фронта који су подржавали нову власт. Ово показује да Католичка црква није била монолитна по овом а и другим питањима. Ови свештеници посебно нападају делатност Шалића и Степинца као што је пријем Ериха Лисака. Они истичу да не може један или два човека да наруши углед целе цркве те захтевају да се они осуде јер су својим поступцима одступили од хришћанских начела.

Остала је да се чује и реч сведока одбране. Ту се помињу Никола Хрен, Фрањо Цветан, Павао Лончар, Никола Коларек... Јавни тужилац Јаков Блажевић покушава да дискредитује ове сведоке. То се посебно односи на Николу Коларека и Пенића. Тужилац наводи да су они у свом писању „проналазили“ врхунске мудрости у Анте Павелићевој књизи „Страхоте заблуда“ која је већ помињана. То свакако сведочи о њиховим идеолошким погледима. Иначе у тој књизи Павелић разматрао односе међу тадашњим идеолошким правцима где се он са својим убеђењем ставља на страну фашизма. Ова књига залази и мало дубље у прошлост, филозофију и историју. Прате се процеси развоја друштва од античких времена. То је можда најрепрезентативнија књига у историји хрватског фашизма. Она је пуна свих предрасуда које ће усташки покрет доводити до врхунца. За Анте Павелића она представља нешто као за његовог ментора Адолфа Хитлера „Моја борба“. Због праћења историјског контекста и наводних тенденција конспирације она се може упоредити и са чувеном конспиролошком књигом толико популарном код фашиста и њима сличних а то су „Протоколи сионских мудраца“. Исто тако она има спону са другом утицајном књигом на ове теме а то је „Болшевизам од Мојсија до Лењина“ чији је аутор био Дитрих Екарт представник мистичног крила национал-социјализма.¹⁴⁹ У том смислу би се могло рећи да је хрватски режим имао елементе како фашизма тако све више и нацизма како је рат одмицао. Међутим тај аспект везаности за Католичку цркву коју је овај испољавао више у

¹⁴⁹ У поменутој књизи Екхарт се бави повезивањем наводног семитског утицаја кроз историју све од старог века и Мојсијевог деловања па онда преко семитског хришћанства све до комунизма у коме он види исте позадинске елементе. Као куриозитет може се поменути да је и један руски конспиролог Владимир Алексејевич Истархов написао књигу која следи ове идеје а то је „Удар руских богова“ где приказује руски паганизам као алтернативу семитским религијским концептима као и идеолошким формама ових истих.

традицијском него директном смислу га мало разликује у односу на немачки Нови поредак а приближава Шарл Морасовом типу фашизма. Такође, НДХ је званично била монархија мада само фиктивно, али је и то ипак сврстава на страну овог типа уређења.

У погледу унутрашњег поретка могуће је да је култ хрватског села био покушај да се привуку масе до тада окренуте Мачековом ХСС-у.

Што се тиче наставка процеса надбискупу Степинцу занимљиво је поменути да је пренет један чланак из Швајцарских новина у ком је Степинац оцењен као агент Ватикана.¹⁵⁰

Улога Ватикана у тадашњим догађајима је такође врло магловита. Било је извесних поједностављених гледишта да је врх цркве подржавао деловање усташа за шта нема директних доказа. Генерална политика Католичке цркве је била да прихвата постојеће режиме чак иако су фашистички уколико могу усагласити политику са њима. Тако је и за Мусолинија Католичка црква била више цивилизацијска него верска одредница. Пример надбискупа Степинца је показао да се људи из цркве побуне против власти најчешће тек онда ако процене да се са њеном политиком не могу усагласити. Наравно постоје примери католичких свештеника који се нису могли усагласити са фашизмом као што је кардинал Тисеран или Алојз Мишић из Мостара. Постојала је као и увек тиха већина која није подржавала режим директно али му се није активно супротстављала.

У броју од 9. октобра у *Борби* је изашао текст о привођењу крају судског процеса против оптужених. Ту су поновљене све већ познате оптужбе о колаборацији, покрштавању, издаји народа, ширењу братоубилачке мржње и на крају непријатељству према новим властима.

На извештај начин је одато признање Ивану Шалићу што се покајао за разлику од Степинца и Ериха Лисака. Лисакова одбрана да није знао шта се дешава у Јасеновцу је упоређена са Штрајхером у Немачкој који је такође негирао да су му познати масовни злочини током Холокауста.

У броју *Борбе* дан касније се најављује скоро пресуда окривљенима. Ту је важан текст у ком се инсистира на томе да процес није усмерен против Католичке цркве како неки виде ову ствар већ само против конкретних појединаца из њених редова који су се оглушили и о сам њен морал. Народ Бијелог Брда послао је писмо подршке процесу.

У вести „Мачек је издао хрватски сељачки народ“ огласио се Фрањо Гажи, лидер Хрватске републиканске сељачке странке. Ово крило странке је прихватило нове власти и прогласило Мачека за издајника. У тексту се нападају такође Крњевић и Кошутић.

¹⁵⁰ Овакав начин извештавања мало потсећа на пропаганду из времена распада Југославије почетком деведесетих година када је Ватикан окривљен уз Немачку као један од криваца за кризу и распад земље. Оптужбе на рачун Ватикана су биле актуелне и у Другом светском рату. Један од примера за то је протетички лист Видовдан у коме је писано о тзв. Црној интернационали језуита којима је припадао и сам Степинац.

У броју од 11. октобра изашла је вест да је врховни суд Републике Хрватске изрекао пресуду оптуженима у процесу. Осуђени су Ерих Лисак и Павао Гулин на смрт. На казну затвора су осуђени између осталих Модесто Мартинчић на казну затвора од пет година, Иван Шалић на казну од 12 година и Алојзије Степинац на казну од 16 година затвора.

Ово је нека врста епилога суђења надбискупу Степинцу, али у новинама ће бити још извештавања о њему. Ова пресуда је имала вишеструки утицај како на унутрашњу тако и на спољну политику Југославије.

Већ 15. октобра на првој страни политике је освануо наслов „Снаге народног фронта успјеће да од цркве католичке код нас постане једна заиста народна црква“. Ово је иначе цитат Владимира Бакарића. Поново се прича враћа на то колико је Степинчево одбијање за осамостаљење цркве утицало на цео процес. Већи део Бакарићевог обраћања се односи на Народни фронт и тренутне односе у свету. Говори да се кристалишу два блока земаља у свету, али да то нису само како је формулисано на Париској конференцији поделе базиране на географском принципу исток-запад односно германски и романски свет са једне а словенски са друге. Он тврди да је подела заправо на оне земље које се држе међународног права и оне које га заобилазе. Ово се првенствено односило на питање тршћанске кризе. У даљем излагању се осврнуо и на осуђеног Лисака и остале за које је рекао да су прижељкивали нову окупацију. Направио је поделу међу реакцијом на два крила која су служила истом циљу. Први би били директни сарадници окупатора као што су усташе, Љотићевци, Ханцар дивизија...¹⁵¹ Друга линија би били представници предратних грађански партија које су углавном балансирале и позивале на прихватање постојећег стања и политику чекања светског расплета догађаја. Они су такође имали и свој антикомунизам наслеђен од пре рата. За Бакарића примери овога су Влатко Мачек и његова ХСС, Дража Михаиловић и равногорски покрет, у Словенији такозвана средина... Алојзије Степинац би вероватно био негде између ове две групације за које Бакарић сматра да су у суштини имале сличан циљ. Последњи сегмент писања о Степинцу би био то како је међународна јавност пропратила суђење њему, Шалићу и осталима. Треба рећи да је у свету католичка штампа будно пратила ово суђење. Тако је 19. октобра изашао текст о овој теми под називом „Зашто су непријатељи наше земље пријатељи Алојзија Степинца“?

Овај текст је у целини посвећен међународним реакцијама на пресуду. Посебан осврт се прави на клерикално оријентисану штампу. У то време из разних делова света стижу

¹⁵¹ Ханцар дивизија формирана 1943. године од босанских Муслимана била је немачки пројекат из 2. светског рата. Циљ је био да се под немачком командом боре против четника и партизана зависно од ситуације. Иначе немачка политика према Исламу је често била благонаклона што се обично тумачи њеном анти-Француском и анти-Британском оријентацијом. Са своје стране највећи симпатизер нацизму у муслиманском свету је био Али Хусеини јерусалимски муфтија који је и благословио Ханцар дивизију. Куриозитет је да су поједини симпатизери Немачке у исламском свету проглашавали Хитлера новим вођом у борби против непријатеља Ислама. Ово је ипак била мање више минорна тенденција.

критике на рачун Југославије због пресуде Степинцу и осталима. У тексту се посебно истиче Ватикан као предводник оваквих тенденција. Наводе се чувени католички часописи као што су „Осерваторе Романо“, „Индипенденте“, „Католик Хералд“, „Католик Тајмс“...

У тексту се оваква пропаганда повезује са концептом уједињења светске реакције. Још једна ствар је карактеристична у вези са овим а то је да напади не долазе само из католичких земаља већ и из протестантских као што су САД и Енглеска. Раније је говорено о томе како су те земље перцепиране у некадашњој католичкој пропаганди која их је сагледавала као либералистичке, протестантско-масонске и томе слично. Међутим у току Хладног рата дошло је до приближавања највише по линији антикомунизма о чему и ова кампања сведочи. Иначе, Америка је земља са протестантском већином. И данас већина њених становника потиче из такозване ВАСП популације. Ова скраћеница значи „Бели англосаксонски протестанти“. Скоро сви амерички председници су потицали управо из ове популације. Такође треба рећи да је екстремна десница у Америци била непријатељска према осталим заједницама. Најкарактеристичнији пример за ово је организација Кју Клуks клан. Они су поред своје расистичке мржње према црнцима имали такође верску нетрпељивост према католицима и Јеврејима.¹⁵² Њима сама бела боја коже није била довољна да неког прихвате.

У Америци католичко становништво чини нешто више од једне трећине популације. Ту су више од века присутне заједнице Италијана, Ираца, Пољака, Латиноамериканаца... Католичка црква у Америци се нашла на истој линији са државом када је случај Степинца у питању. Њујоршки кардинал Спелман је дао једну изјаву о опасности од ширења атеизма и нихилизма који за њега представља комунистичка идеологија. У тексту *Борба* се прича поново враћа на Други светски рат. Помиње се кнез Лобковиц и његова посета Ватикану 1943. године. Том приликом он је упозоравао да ако падне хрватска држава западна цивилизација ће уместо Дрине добити нову границу на Караванкама. Аутор текста Миле Виторовић каже да су теорије о заштити западне цивилизације од наводних непријатеља доживеле неславан пораз у Нирнбергу и да је глупо да их неко поново пласира у мало другачијем облику. У даљем тексту он је критиковао и самог светог оца да је давао подршку хрватској од окупатора створеној држави.

Што се тиче протеста из САД ту се позвао управо на питање положаја црне мањине за коју тврди да представљају грађане другог реда те да онда таква земља не може другима давати лекције из демократије.

¹⁵² Код америчке клерикалне протестантске постоје и другачије тенденције. Пример за ово би били такозвани хришћански ционисти који су изразито про-израелски оријентисани који постојање израелске државе бране библијским аргументима.

Не треба заборавити да је у овом периоду ФНРЈ била активни члан источног блока и да се то битно одразило и на ово питање. После 1948. године ће Југославија постепено поправљати односе са овим државама који су и поред овог процеса имали своје успоне и падове. Што се тиче листа *Борба* овде би се завршило активно праћење судбине надбискупа Алојзија Степинца који ће ускоро постати и кардинал.

Што се тиче верских тема оне ће се у штампи пратити онда када имају везе са политиком. Може се споменути један текст везан за православну цркву. То је „Ратни злочинци штићеници епископа Дионисија и архијерејског синода“. Ово је период када се дешавају превирања и у Српској православној цркви. За разлику од Католичке она је била мање монолитна и код ње је било више тенденција ка поделама по разним основама. У овом тексту је најављена једна од највећих подела у историји СПЦ. Подела се углавном односила на амерички део СПЦ. Тако је 1963. године дошло до одвајања дела цркве предвођене поменутиим Дионисијем. У овом тексту се говори о томе како је Дионисије сменио Војислава Гађиновића за којег аутор текста каже да је био наклоњен НОБ. Подела је била базирана на томе да је отцепљени део цркве оптуживао „лојалисте“ да су под контролом комунистичког режима па ће тако нападати и самог патријарха Германа из емиграције док су лојалисти њима узвраћали да су издали СПЦ и да служе страним интересима. У негативном контексту поменут је и уредник Црногорског вјесника, колаборационистичког гласила за време окупације. Он је у тексту доведен у везу са четницима као и са црногорским индипендистима типа Секуле Дрљевића и Штедимлије Марковића. Поменути су у негативном контексту Нектарије Круљ и Иринеј Ћирић.

Подела у СПЦ ће трајати све до 1992. године када ју је превазишао патријарх Павле и поново ујединио цркву. Треба рећи да је у подели активну улогу имао и владика Николај који је као противник југословенских власти подржавао отцепљено крило. У католичкој цркви такве ствари се углавном нису дешавала будући да је њена организација мало другачија. Међутим случај Штросмајера показује да ни то није било немогуће.

Даље праћење верских тема у листу *Борба* више неће бити ни приближно тако интензивно као у периоду праћења процеса Алојзију Степинцу и његовим сарадницима.

ЗАКЉУЧАК

Даља судбина надбискупа Степинца је везана за његове затворске дане. Треба споменути да Степинац није одлежао до краја своју казну већ је 1951. године пребачен у кућни притвор. Папа Пије XII му је 1952. године доделио титулу кардинала. То је био вид признања Степинцу будући да је он у редовима Католичке цркве у великој мери посматран као жртва и мученик. Он ће после краће болести преминути 1960. године. Сведоци су говорили да није желео да узима лекове да би олакшао своју болест и патњу већ је то доживљавао као божју вољу. Био је сахрањен у загребачкој катедрали.

Након смрти о Алојзију Степинцу се више није пуно говорило у СФРЈ. Онда је дошао период осамдесетих година прошлога века. У то време након смрти Јосипа Броза Тита долази прво стидљиво, а после све отвореније до јачања опозиционог мишљења у земљи. Оно је било врло хетерогеног карактера. Било је ту дисидената који су долазили са левих позиција, затим са либерално демократских, али и десних позиција. У Хрватској је можда најпознатији дисидент био партизан и бивши генерал Југословенске народне армије постао Фрањо Туђман који је у својој књизи „Беспућа повијесне збиље“ покушавао да релативитује број жртава Јасеновца и Холокауста уопште. Због таквих ставова је извесно време провео у затвору а касније одлази у иностранство где се повезује са радикалном хрватском емиграцијом.

Као што је познато, он ће постати председник Хрватске демократске заједнице па затим и Хрватске што је био увод у распад југословенске државе. У Хрватској деведесетих у време власти ХДЗ-а долази до обнове Степинчевог култа на велика врата. Загребачки кардинал Фрањо Кухарић је пуно допринео рехабилитацији Алојзија Степинца кога је као млади свештеник имао прилике да упозна. И тако 2016. године одлуком Загребачког жупанијског суда поништена је пресуда Алојзију Степинцу из 1946. године. Слично као и у Србији када су извршени процеси за рехабилитацију Драже Михаиловића и Николе Калабића суд је ишао логиком да оспори правну валидност пресуде а не да побија доказе из оптужнице што је за суд био лакши и прихватљивији поступак. Аргументација је била да је комунистички суд био пристрасан и да је Степинац осуђен као противник режима. Пре тога 1998. године папа Јован Павле Други, који је важио за конзервативног, Степинца је прогласио блаженим.

Међутим, садашњи папа Фрања који има извесну левичарску репутацију одбија да канонизује кардинала Степинца. Већ је помињано да је у циљу доношења суда о Степицу и његовој улози формирана једна заједничка комисија представника Српске православне цркве, Хрватске бискупске конференције, као и познатих историчара. Из Србије су од историчара учествовали Љубодраг Димић, Радмила Радић, Милан Кољанин, Дарко Атанасковић, представник Србије у Унеску. Од хрватских историчара Јуре Кришто, Марио Јареб... Испред СПЦ ту су били митрополити Амфилохије и Порфирије, као и епископ бачки Иринеј. Испред

ХБК ту су били кардинал Јосип Бозанић, монсињор Ратко Перић, монсињор Антун Шкворчевић. Ова комисија је могла бити пут за боље разумевање лика и дела Алојзија Степинца, али због одређених неслагања у гледиштима она је престала да се састаје од 2017. Могуће је да је пропуштена једна добра прилика. У сваком случају контроверзни лик кардинала Стерпинца ће и у будућности изазивати различита мишљења и ставове. Степинац сноси бар део одговорности за оно за шта је суђен без обзира на то са каквим приступом му је суђено. Он је својим деловањем давао потпору радикалнијем крилу хрватске деснице пре а донекле и у току рата. Ипак, чињеница да је спасао неке појединце говори да ни његова фигура није потпуно тамна. Треба узети у обзир да је он живео у времену једног од најсуровијих и најекстремнијих режима не само на овим просторима него и уопште. Могуће је да је имао и дозу страха у односу на личности Анте Павелића и Зигфрид Кашеа који су господарили у НДХ. У неком другачијем контексту Степинац би можда провео миран живот бавећи се пољопривредом на свом имању. Овако је постао активни учесник историје Другог светског рата која је била врло трагична за целу Југославију а посебно српски народ у НДХ. Степинац је свакако био представник конзервативног крила Католичке цркве која се у то време нашла суочена са новим, идеологијама. Ове су биле оличене у три супротстављена блока између два светска рата а то су били енглеско - француски као либерални и демократски, затим фашистички и совјетски као социјалистички. Сама Југославија као држава је на свој начин прошла кроз сва ова три облика уређења. У доба краљевине је била под енглеским и француским утицајем, за време окупације под нацистичким и после рата под комунистичком влашћу. Иако је Степинац био критичан према свим од ових режимима остаје чињеница да се најмање супротставио фашистичком а понајвише новим југословенским властима. У периоду краљевине покушавао је да нађе компромис па се разочарао. Вероватно је да би му као и надбискупу Бауеру највише одговарао режим попут аустроугарског али је он био већ давна прошлост. О Степинцу ће будућа историографија имати још много да каже.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ОСНОВНИ ИЗВОРИ:

Борба, 1946.

Нова искра, 2003.

Политика, 1946.

Ултиматум, 2002.

МЕМОАРСКИ ИЗВОРИ:

Мемоари патријарха српског Гаврила, Сфаирс, Београд 1990.

Нолте Ернст и Фире Франсоа, *Непријатељска блискост, Комунизам и фашизам у 20.веку једна кореспонденција*, Плато, Београд 2006.

Димитрије Љотић, *Сабрана дела 1934. – 1935.* Ново видело, Београд 2001. (Ни фашизам ни хитлеризам)

Анте Павелић, *Страхоте заблуда*, Наклада књижаре „Стјепан Кугли“, Загреб 1941.

ЛИТЕРАТУРА:

Љубодраг Димић, Никола Жутић, *Алојзије Степинац – држава, црква, надбискуп (1934-1941)* Филип Вишњић, Београд 2017.

Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац – злочинац или светац*, Нова књига, Београд 1986.

Сима Симић, *Ватикан против Југославије*, Култура, Београд 1990.

Радмила Радић, *Вером против вере*, Инис, Београд 1995.

Љубинка Ћирић-Богетић, Мирослав Ђорђевић, *Из политичке историје југословенских народа – XIX И XX век*, Привредни преглед, Београд 1975.

Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве, трећа књига*, Бигз, Београд 1991.

Младен Лојкић, *Масони против Хрватске*, Загреб 2010.

Карл Корш, *Материјалистичко схватање историје*, Бигз, Београд 1975.

Никола Жутић, *Надбискуп Степинац - Идеологија и политика 1934-1946*, Институт за савремену историју, Београд 2017.

Јован Марјановић, *Народно ослободилачки рат и народна револуција у Југославији 1941–1945.* Култура, Београд 1959.

Богдан Кризман, *НДХ између Хитлера и Мусолинија*, Глобус, Загреб 1986.

Златоје Мартинов, *НДХ и Недићева Србија – сличности и разлике*, Орион/Арт, Београд 2018.

Алекса Ђилас, *Оспоравана земља*, Књижевне новине, Београд 1990.

Јосип Хорват, *Странке код Хрвата*, Политика, Београд 1939.

Иван Цвитковић, *Тко је био Алојзије Степинац*, Ослобођење, Сарајево 1986.

Алексеј Тимофејев, *Црвени и бели*, Укронија, Београд 2014.

Црњански о националсоцијализму, Белетра, Београд 1990.